

Univerzita Karlova

Filozofická fakulta

Bakalářská práce

2017

Jan Rampas

Univerzita Karlova

Filozofická fakulta

Ústav světových dějin

Bakalářská práce

Jan Rampas

Velká Británie a Hannoversko za vlády Jiřího III.

Great Britain and Hanover during the reign of George III.

Praha 2016/17

Vedoucí práce: prof. PhDr. Jan Županič, Ph.D

Poděkování:

Rád bych touto cestou poděkoval vedoucímu mé bakalářské práce, prof. PhDr. Janu Županičovi, Ph.D. za odborné vedení, cenné připomínky a rady, které mi při vypracování práce poskytoval. Dále bych také chtěl poděkovat prof. PhDr. Martinu Kovářovi, Ph.D. a dalším učitelům z Ústavu světových dějin, s nimiž jsem měl tu čest se v průběhu svého bakalářského studia v rámci přednášek a seminářů potkávat. V neposlední řadě patří velký dík mé rodině za pochopení a kritické připomínky k předkládané práci.

Prohlášení:

Prohlašuji, že jsem bakalářskou práci na téma fungování personální unie mezi Hannoversem a Velkou Británií za vlády Jiřího III. zpracoval sám. Veškeré prameny a zdroje informací, které jsem použil k sepsání této práce, byly citovány v poznámkách pod čarou a jsou uvedeny v seznamu použitých pramenů a literatury.

V Praze, dne 7. prosince 2016

.....
Jan Rampas

Klíčová slova (česky)

Velká Británie, Hannoversko, Jiří III., personální unie, Fürstenbund, hannoverská dynastie

Klíčová slova (anglicky):

Great Britain, Hanover, George III. personal union, Fürstenbund, Hanoverian dynasty

Abstrakt (česky)

Práce sleduje vývoj tzv. hannoverského faktoru v britské politice 18. a počátku 19. století se zvláštním zřetelem ke specifickému zájmu Jiřího III. k tomuto teritoriu. Z pohledu Velké Británie a Hannovera je nahlíženo na klíčové události, které ovlivňovaly fungování personální unie mezi těmito státy, stejně jako je rozebírána role, kterou hrála úloha britského monarchy Jiřího III., jenž byl zároveň i kurfiřtem Svaté říše římské. Pomocí vydaných pramenů a literatury se práce snaží ukázat změnu přístupu Jiřího III. k Hannoveru v rozmezí let 1760-1807, stejně jako dokázat vliv zabezpečení Hannovera před Francií a Pruskem při utváření britské politiky sledovaného období.

Na událostech období Sedmileté války (v Evropě v letech 1756 až 1763), zformování Fürstenbundu (Ligy princů) v roce 1785, počátku revolučních bouří ve Francii a následném postupu francouzských armád na území Říše práce ukazuje měnící se vztah Jiřího III. k jeho severoněmeckému kurfiřství. Právě Hannovera totiž mnohdy sloužilo jako lákavý cíl pro nepřátele Británie a bylo tak v permanentním ohrožení, na což musel jeho kurfiřt reagovat.

Je sice pravdou, že britský král a hannoverský kurfiřt zemi svých předků nikdy nenavštívil, ale přesto hrála v jeho politických rozhodováních velkou roli a skrze rozhodnutí panovníka, stejně jako rozhodnutí úzkého kruhu britských a hannoverských rádců, spoluvytvářela historii Evropy druhé poloviny 18. a počátku 19. století.

Abstract (in English):

This work pursues the evolution of the so-called Hanoverian factor in British politics of the 18th and early 19th centuries, with particular regard to the specific interests of George III. to this territory. From the perspective of Great Britain and Hanover are shown key events which affected the functioning of the personal union between these two states, as well as is discussed the role played by the British monarch George III. regarding his status as Elector of the Holy Roman Empire. Using published sources and literature, the work seeks to show the change in attitude of George III. to Hanover between the years 1760-1807, as well as to show security of Hanover from France and Prussia as important factor shaping British policy of this previously mentioned period.

On the events of the Seven Years' War (in Europe from 1756 to 1763), the formation of Fürstenbund (League of Princess) in 1785, the beginning of the

revolutionary turmoil in France and the subsequent progress of the French armies in the territory of the Reich work shows the changing relationship of George III. to its North German Electorate. Unfortunately for Hanover, it had often served as a tempting target for enemies of Britain and were thus in permanent danger, to which the elector had to respond.

Although it is true that the British King and Elector of Hanover never visited land of his ancestors, Hanover still played major role in his political decisions as well as decisions of the inner circle of his British and Hanoverian advisors. And by that - this work illustrates - was the small Electorate of Hanover able to contribute to shaping European history in the late 18th and early 19th century.

Obsah

Úvod	9
1. Vznik britsko-hannoverské personální unie, politika Jiřího I. a Jiřího II. vzhledem k Hannoveru	12
2. Hannoversko a Velká Británie na konci Sedmileté války	16
Hannoversko a jeho správa na počátku vlády Jiřího III.	16
Jiří III., Hannoversko a konec Sedmileté války v Evropě.....	19
Jednání o zisku Hildesheimu a o odškodnění Francie jako příklady nové politiky Jiřího III.	22
.....	22
Jiří III. a jeho německý testament	23
3. Jiří III. a jeho „německá vlast“: vliv kurfiřta v Hannoveru a německé politice v letech 1763-1777	25
Zhodnocení zásahů v Hannoveru před rokem 1777 - pohled britské veřejnosti	29
Fungování Německé kanceláře v Londýně	32
4. Krize personální unie - Bavorské dědictví a Fürstenbund (1777-1785)	36
Nástupnictví v Bavorsku v roce 1777, střet Pruska a Rakouska a postoj Jiřího III.	36
Kořeny Fürstenbundu, Říše mezi Rakouskem a Pruskem	39
Jiří III. a vstup Hannoveru do Fürstenbundu - motivy a politické následky.....	44
5. Regentská krize v Hannoveru a zásah Josefa II.	51
6. Hannoversko mezi Francií a Pruskem (1789-1805/7)	57
Závěr	78
Seznam použitých pramenů	80
Přílohy	84
Příloha 1 - Seznam významných hannoverských politiků daného období.....	84
Příloha 2 - Citace dopisu Regentství Jiřímu III., 1796.....	86
Příloha 3 - Mapy Hannoveru a jeho okolí.....	89
Příloha 4 - Mírová smlouva mezi Hannoverem a Pruskem, 1814.....	92

Úvod

Hannoverský faktor, jak zní podtitul této bakalářské práce, byl podstatnou součástí britské politiky po více než sto let (1714-1837) a v mnoha případech výrazně předurčoval směřování nejen Velké Británie, ale i jejích spojenců. Nejstručněji by se dal definovat jako důsledek zasahování „německých vlivů“ jako byli královští/kurfirštsí ministři, geopolitické zájmy královských/kurfirštských zemí, ale i osobnosti samotných králů Velké Británie a kurfirštů Hannovera do směřování britské politiky vlivem spojení ostrovní země se severoněmeckým kurfirštsvím v tzv. personální unii (tj. osobou panovníka). V mnoha případech se jednalo o důsledky nešťastné spojené s nutností vyslat na evropský kontinent (kde ležely původní državy britských králů z hannoverské dynastie) vojska nebo agresora, který ohrožoval Hannovera, územně nebo finančně odškodnit. O důsledky šťastné se pak jednalo především z pohledu jiných států, a to v situacích, kdy s nimi byla Velká Británie nucena do mnohdy nedobrovolných spolenectví, skrze něž chránila zájmy menšího a slabšího člena personální unie.

Zatímco na počátku byla ona nerovná unie výhodná pro Hannovera, které politicky i územně benefitovalo z činností králů/kurfirštů Jiřího I. a Jiřího II., dlouhá vláda Jiřího III. se vyznačovala její krizí a hned dvojitým takřka smrtelným ohrožením kurfirštsví – nejprve za Sedmileté války, následně za válek napoleonských. Jiří III. byl také posledním britským monarchou, pro kterého záležitosti vlasti jeho předků znamenaly prvořadou politickou agendu.

I přes význam, který Hannovera, respektive personální unie mezi ním a Británií, hrálo, se mu do nedávné doby dostávalo od historiků jen málo pozornosti.¹ Bylo bráno jako fakt, že panovník Velká Británie disponoval určitou državou kdesi v Říši a že toto spojení definitivně skončilo nástupem královny Viktorie na trůn v roce 1837. Přímý dopad angažmá britského monarchy na politiku středo a východoevropského prostoru byl však marginalizován a vliv Hannovera na vývoj britské politiky nebyl často zmiňován vůbec. V tomto přístupu se sice našlo pár výjimek, ale podstatná změna náhledu na fungování celé personální unie je spojena až s koncem dvacátého století a činnostmi několika britských, amerických a německých historiků. Z nich si jistě zaslouží zmínku za britský pohled na celou problematiku Jeremy Black, Nicholas B. Harding, Brendan Simms či Christopher D.

¹ Srov. SIMMS, Brendan - RIOTTE, Torsten, *The Hanoverian Dimension in British History, 1714-1837*, Cambridge 2010.

Thompson a Philip Konigs a za německý Torsten Riotte a Mijndert Bertram.² Za „klasické“ práce jsou považována díla Uriela Danna, J. F. Chance a G. S. Forda.³ Z celého období personální unie je zatím nejdětalněji zdokumentováno vyjednávání o tzv. hannoverském nástupnictví před rokem 1714 a vláda Jiřího I. a Jiřího II.. Nejméně se doposud badatelé věnovali období druhé poloviny vlády Jiřího III. a fungování unie od Vídeňského kongresu v letech 1814/15 do konce personální unie v roce 1837.⁴

Při psaní práce bylo, vyjma monografií výše zmiňovaných autorů, vycházeno rovněž ze starších pramenů, které vyšly buď přímo ve sledovaném období, nebo krátce po něm. Z těchto pramenů budou v práci využívána především díla W. H. Reida, A. Hallidaye, W. Havemanna a z počátku 20. století pocházející práce již uvedeného historika G. S. Forda zaměřující se na vztahy Hannovera a Pruska na přelomu 18. a 19. století.⁵ Cenným zdrojem informací byla korespondence politiků sledovaného období⁶ a také periodika, a to jak souhrnná anglická, tak ta orientující se na ryze regionální problematiku dějin severního Německa.

Hannoversko a jeho vliv na britskou politiku bylo stranou i přesto, že byt' při jedné jediné rozdílné výhybce na trase dějin by hrálo podstatnou úlohu pro směřování celé Evropy 19. století. Vždyť kdyby nedošlo k nástupu Viktorie na britský trůn, byla by nahrazena svým strýcem Ernestem Augustem a jeho potomky. Pruský kancléř Bismarck⁷ by tak v roce 1866

² Například: BLACK, Jeremy (ed.), *Knights, Errants and True Englishmen: British Foreign Policy 1660-1800*, Edinburg 1989; HARDING, Nick, *Hanover and the British Empire 1700-1837*, Woodbridge 2007; SIMMS, - RIOTTE, *The Hanoverian Dimension in British History, 1714-1837*, Cambridge 2010. , RIOTTE, Torsten, *Großbritannien, Hannover und das Ende des Alten Reiches 1806*, in: *Niedersächsisches Jahrbuch für Landesgeschichte*, Band 79, 2007, s. 29-50; KONIGS, Philip, *The Hanoverian Kings and their Homeland*, Sussex 1993; BERTRAM, Mijndert, *Das Königreich Hannover – Kleine Geschichte eines vergangenen deutschen Staates*, Hannover 2003.

³ Jedná se o: DANN, Uriel, *Hanover and Great Britain 1740-1760*, Leicester 1991; FORD, Guy Stanton, *Hanover and Prussia 1795-1803. A Study in Neutrality*, New York 1903. Obecně kladně přijímány jsou také práce T. C. W. Blanninga jako např. BLANNING, Timothy Charles William, „*That Horrid Electorate*“ or „*Ma Patrie Germanique*“? *George III., Hanover, and the Furstentbund of 1785*, in: *The Historical Journal*, Vol. 20, číslo 2 (červen 1977), s. 337-338.

⁴ Jak dokládá SIMMS – RIOTTE, s. 1-10.

⁵ Jedná se o monografie: REID, William Hamilton, *A Concise History of The Kingdom of Hanover from the Earliest Periods, to Its Restoration in 1813: And of The House of Brunswick*, London 1816; HALLIDAY, Andrew, *Annals of The House of Hanover*, Vol. I. a Vol. II., London 1826; HAVEMANN, Wilhelm, *Geschichte der Lande Braunschweig und Lüneburg*, Göttingen 1857. Práce G. S. Forda zmiňována v poznámce výše.

⁶ Zde především ASPINELLI, A. (ed.), *The Correspondence of George, Prince of Wales, 1770-1812*, 8 svazků, London 1963-1971; DONNE, W. Bodham (ed.), *The Correspondence of King George the Third with Lord North from 1768 to 1783*, Vol. 1, London 1867; TENTÝŽ, *The Correspondence of King George the Third with Lord North from 1768 to 1783*, Vol. 2, London 1867; WALPOLE, Horace, *Journal of the reign of King George the Third, from the year 1771 to 1783*, Vol. 1 (1772-1775), London 1859; TENTÝŽ, *Journal of the reign of King George the Third, from the year 1771 to 1783*, Vol. 2 (1776-1783), London 1859.

⁷ Otto Eduard Leopold von Bismarck-Schönhausen, vévoda z Lauenburgu (1815 –1898) – významný pruský politik, který se zasloužil o sjednocení Německa pod pruským vedením. V letech 1862-1890 první ministr Pruska, od 1871 do 1890 též první německý kancléř.

nestál jen proti slabému Hannoveru, ale zároveň i proti tehdejší nejsilnější světové mocnosti Británii! Sjednocení Německa a další vývoj ve dvacátém století tedy teoreticky nemusel vůbec nastat.

Pravdou však je, že k takovému běhu událostí nikdy nedošlo a celá hannoverská kapitola zůstává trochu ve stínu dalších významných událostí epochy, ve kterých Británie hrála prvořadou roli. Je ale nutno dodat, že pozice Británie byla v mnoha případech úzce determinována jejím napojením na Hannoveru, kdy musela jednat jako kontinentální evropský stát s pohledem upřeným na jedné straně na kanál La Manche a Atlantický oceán, na druhé pak na Labe, Vezeru a Baltské moře. I proto bylo spojení s Hannoverem podstatným tématem britské politiky. Nejvýrazněji tomu bylo patrně ve druhé polovině 18. století za vlády Jiřího III., což je také období sledované touto prací.

Šedesát let vlády tohoto monarchy bylo svědkem výrazné proměny nejen ve fungování personální unie, ale i v osobním vztahu panovníka Británie k jeho Německým zemím. Za přežití se nyní bere názor o určité formě pasivity ve vztahu Jiřího III. k zemím jeho předků v severním Německu. Novější bádání svědčí spíše o postupném „přimykání se“ Jiřího III. k jeho Kurfiřtství se všemi klady i zápory pro jeho poddané na obou stranách již zmiňovaného Lamanšského průlivu.

Cílem této práce by mělo být pomocí dostupných pramenů podat důkazy rostoucí sentimentality ve vztahu Jiřího III. k Hannoveru společně se zdokumentováním důsledků jeho „soukromé“ říšské politiky na zájmy (ať obchodní nebo politické) Velké Británie ve druhé polovině 18. a na počátku 19. století. Kromě toho práce předkládá rovněž pohled na hannoverské a britské veřejné mínění ve sledovaném období a na vliv velkých dějinných událostí doby, které působily na oba partnery z personální unie značně rozdílně.⁸

⁸ Poznámka k psaní některých velkých písmen – Říše v textu označuje Svatou říši římskou národa německého, zatímco výrazy Kurfiřtství, Dědičné německé země a Německé země jsou používány jako synonyma pro Hannoverské kurfiřtství.

1. Vznik britsko-hannoverské personální unie, politika Jiřího I. a Jiřího II. vzhledem k Hannoveru

Ač by se mohlo zdát, že propojení britské a hannoverské politiky se dá datovat až od tzv. Hannoverského nástupnictví v roce 1714, jeho prvopočátky se dají vysledovat mnohem hlouběji do 18. století. Rok 1714, kdy kurfiřt Jiří Ludvík připlul do Londýna a jako Jiří I. z nové tzv. „hannoverské“ dynastie se ujal vlády, byl završením snah o zajištění protestantského panovníka, které byly v Anglii/Británii řešeny již přibližně od roku 1688 a Slavné revoluce. Ta svrhla katolíka Jakuba II. Stuarta a dosadila na trůn jeho prvorozenou dceru Marii (v Anglii jako Marie II.) společně s jejím manželem Vilémem (III.) Oranžským. Tím se stalo něco, co mělo být nikoliv ojedinělým faktem pro dalších zhruba 160 let britské politiky - došlo ke spojení s cizí evropskou kontinentální zemí skrze osobu panovníka. Zatímco ovšem unie Velké Británie a Spojených nizozemských provincií trvala jen krátce (do roku 1702 a smrti Viléma Oranžského), unie následující, již se věnuje i tato práce, trvala dlouhých 123 let.⁹

Po smrti královny Marie a Viléma III., nastoupila na trůn další dcera vyhnaného stuartovce, Anna. Ještě předtím byl ale z obav před možným nástupnictvím jejího nevlastního bratra, katolíka Jakuba Františka, schválen Zákon o nástupnictví (*Act of Settlement*)¹⁰. Ten určoval jako další nástupce po Vilémovi III., který byl bezdětný, a jeho snaše a další dceři krále Jakuba II., princezně Marii, Žofii z Hannoverské dynastie a její protestantské potomky.

Jen málo Angličanů v té době slyšelo něco o zemi kdesi na východě, jejímž do té doby nejslavnějším panovníkem byl slavný oponent císaře Fridricha I. Barbarossy ze 12. století Jindřich Lev¹¹, nebo o vnučce krále Jakuba I. a dceři českého „zimního krále“ Fridricha Falckého Žofii. Nenašlo se ani mnoho zastánců dalšího krále-cizince. Protože se však možnosti nástupnictví pro katolíky nebo dokonce vyhlášení republiky jevily jako silně

⁹ Pokud pomineme přerušení vlivem nepřátelské okupace Hannovera v letech 1757, 1801, 1803 a 1806.

¹⁰ K jeho vztahu k hannoverskému nástupnictví podrobněji FORD, s. 33-36.

¹¹ K podrobnější historii „Hannoverska“: REID, *A Concise History of The Kingdom of Hanover from the Earliest Periods, to Its Restoration in 1813: And of The House of Brunswick*, London 1816; HALLIDAY, *Annals of The House of Hanover*, Vol. I. a Vol. II., London 1826; HAVEMANN, *Geschichte der Lande Braunschweig und Lüneburg*, Göttingen 1857; HOPPE, Rudolph Ludwig von, *Geschichte der Stadt Hannover*, Hannover 1845; VEHSE, Karl Eduard, *Geschichte der deutschen Höfe seit der Reformation, Band 20, Geschichte der Höfe der Hauses Braunschweig in Deutschland un England*, Hamburg 1853; BLACK, Jeremy, *Hanover and British Foreign Policy 1714-1760*, in: *The English Historical Review*, Vol. 120, č. 486 (Duben 2005), s. 303-339; BLACK, Jeremy, *Britain's Foreign Alliances in the Eighteenth Century*, in: *Albion: A Quarterly Journal Concerned with British Studies*, Vol. 20, č. 4 (Zima 1988), s. 573-602; CHANCE, J. F., *German in the Time of George I.*, in: *Transactions of the Royal Historical Society*, Vol. 10 (1916), s. 25-50; WHALEY, Joachim, *Germany and the Holy Roman Empire, Vol. 2: From the Peace of Westphalia to the Dissolution of the Reich 1648-1806*, Oxford 2012.

nebezpečné, nebylo jiné řešení, než přijmout politickou nutnost. I přesto ale Parlament neváhal a v Zákoně o nástupnictví ještě více omezil moc, kterou by Žofie či její případní potomci měli disponovat. Právě bez souhlasu Parlamentu nebylo možné, aby se Británie angažovala ve válkách německého dominia budoucího panovníka. Dále nesměl žádný cizinec, ani ten naturalizovaný, zastávat vládní úřad, žádné královské nařízení nebylo platné bez spolupodpisu člena Tajné rady, panovníkovi nebylo dovoleno opustit jeho britská území bez předchozího souhlasu Parlamentu a konečně král neměl pravomoc omilostnit žádného ze svých ministrů, který by byl odsouzen Parlamentem. Jak ze všeho výše uvedeného vyplývá, již od počátku měla být moc panovníků značně limitovaná, což jen přispívalo k jejich silnému poutu k rodné zemi, kde vládli značně absolutisticky bez tělesa, jež by se jen zdánlivě blížilo britskému zákonodárnému sboru.

Potenciální dědička anglického a skotského trůnu Žofie, dcera Fridricha (V.) Falckého a Alžběty Stuartovny, bývalé české královny, ale především dcery anglického krále Jakuba I., byla v té době již ovdovělá a v roce 1701 již jedenasedmdesátiletá. Navzdory tomu ale představovala zajištění nástupnictví, protože v době schválení Zákona o nástupnictví měla 4 syny - protestanty. Nejstarším synem a pravděpodobným dědicem byl Jiří Ludvík, kurfiřt hannoverský¹², dále zde byli jeho mladší bratři, vévoda Maximilian Vilém (který již byl v té době v exilu z Hannovera a vyděděn), Kristián Henry a Ernest Augustus. Jiří Ludvík měl již navíc syna Jiřího Augusta (pozdějšího Jiřího II.), kterému se v roce 1707 narodil Frederik Louis, pozdější princ z Walesu.

Tím bylo protestantské nástupnictví zajištěno i za předpokladu pokračování neúspěšné snahy nové anglické královny, mladší dcery sesazeného Jakuba II., princezny Anny, o početí potomka.¹³ Za její vlády (vládla v letech 1702-1714) byl schválen nejen Zákon o sjednocení, čímž vzniklo Království Velká Británie, ale také postupně docházelo k přípravám na hannoverské nástupnictví. První osobou v nástupnické řadě byla Žofie, vdova po hannoverském kurfiřtu, která ovšem zemřela jen krátce před královnou Annou 8. června 1714. Tím se stalo faktem, že nástupcem britské královny bude kurfiřt Jiří Ludvík. Krom toho byla stále pravděpodobnější i možnost další unie skrze panovníka, kterou by tentokráte byla ta mezi Velkou Británií a Hannoverem. V této době již v Londýně fungovala skupina vyslanců z Hannoveru, která měla zajistit efektivní předání moci a seznámení budoucího

¹² K pojmu a vymezení blíže v dalších kapitolách.

¹³ Do roku 1700 prodělala Anna nejméně 18 těhotenství. Pravděpodobně z důvodu syfilitidy jejího manžela Jiřího Dánského (1653-1708) se ale vyššího než dětského věku dožil pouze princ Vilém. Jeho smrt ve věku 11 let v roce 1700 pak byla asi největším důvodem pro schválení Zákona o nástupnictví.

panovníka s fungováním britského státu, stejně jako dohlédnout na nezpochybnitelné předání moci.¹⁴

Když královna Anna 1. srpna 1714 zemřela, vypravil se kurfiřt Jiří Ludvík do Británie, kde po svém příjezdu (došlo k němu 11. listopadu) jako Jiří I. založil novou dynastii, která definitivně vyhasla až královnou Viktorií v roce 1901 a od kurfiřtství ve Svaté říši národa německého se oddělila v roce 1837. Rodné země nového britského krále hrály následně velkou roli v britské politice, stejně jako v životě monarchy. Jiří I. se cítil být více Hannoveranem než Britem, a on i jeho syn a nástupce Jiří II. věnovali velkou pozornost územnímu rozšiřování svých držav v Říši, kvůli nimž neváhali zatahovat Británie do menších i větších evropských sporů.

Jistou roli v tom bezesporu hrály Zákon o nástupnictví, který panovníky Velké Británie dosti omezoval co do rozsahu jejich pravomocí, obavy z politické nestability v Londýně (vždyť Angličané v 17. století jednoho krále popravili a dalšího svrhli revolucí) i prostá skutečnost, že Jiří I. primárně souhlasil s nástupem na britský trůn proto, aby zvýšil prestiž svého kurfiřtství a vyrovnal se svým sousedům v regionu - kurfiřtu saskému, který byl současně králem Polska, a kurfiřtu braniborskému, který byl králem v Prusku.¹⁵ Rovněž další jeho sused, lankrabě z Hesenska-Kasselu měl na dosah královský titul, když byl jeho syn a dědic oženěn se švédskou princeznou.¹⁶ Právě proto Jiří I. nenabídl trůn nikomu ze svých mladších bratří či svému synovi, ale rozhodl se postavit do čela „personální“ unie na počátku 18. století ještě druhé nejsilnější mocnosti v Evropě (Velké Británie) a středně velkého a stejně tak i vlivného německého státu (Hannoverska).

Následný vývoj událostí zřetelně ukázal, jak noví hannoverští vladaři o fungování unie smýšlí a co z ní chtějí vytěžit. V krátkosti je třeba zmínit angažmá Hannoverska a Británie v tzv. Velké severní válce (probíhala v letech 1700-1721), díky němuž připadla Hannoversku mírovou smlouvou ze Stockholmu z roku 1719 vévodství Brémy a Verden, původně území Švédského království. Další důležitou kampaní byla ta za tzv. Sedmileté války (v Evropě v letech 1756-1763), kdy Jiří II. dokonce i osobně vedl své hannoverské vojáky do zbraně. Zde ale Hannoversko zakusilo odvrácenou tvář spojení s Británií poté, co bylo v roce 1757

¹⁴ Zde je třeba připomenout hrozbu stuartovského pretendenta a tzv. jakobitská povstání, která probíhala v letech 1688 až 1746 a byla definitivně ukončena až vymřením Stuartovců po meči v osobě Henryho Benedikta Stuarta, kardinála z Yorku, v roce 1807.

¹⁵ Prvním pruským králem se stal až Fridrich Vilém I. (1688-1740) v roce 1713.

¹⁶ Jednalo se o Frederika I. (1676-1751), který byl švédským králem v letech 1720-1751.

napadeno francouzskou armádou pod velením maršála d'Éstréese¹⁷ a poprvé od vzniku personální unie zakusilo na svém území tíhu válečných operací. Po porážce části hannoverských a spojeneckých vojsk v bitvě u Hastenbecku¹⁸ se útrapy kurfiřtství ještě zvýšily následnou okupací od Francie. S tím souvisí důležitá mírová smlouva z Kloster-Zevenu podepsaná ve dnech 8. - 10. září 1757, kterou se Hannoverstvo stáhlo z dalších bojů a de facto uznalo svou částečnou okupaci a povinnost platit kontribuce. Jiří II. však takovou situaci neuznal, prohlásil smlouvu za neplatnou¹⁹, a v následujícím roce s podporou jednotek z Pruska, Hesenska-Kasselu a Wolfenbüttelu část francouzských okupantů ze svého území vyhnal. Přesto už na sklonku jeho vlády sílila kritika unie.²⁰

Spolu s tím byla stále značnější nelibost britských politiků se „zatahováním“ Velké Británie do kontinentálních a kurfiřtských záležitostí. Slova o tom, že britští monarchové jsou „více hannoverští než britští“ zaznívala stále častěji a kritičtěji. Naději spatřovali kritici tehdejšího stavu unie nejprve v následníkovi trůnu, Frederikovi, princovi z Walesu, a následně v jeho synovi a nástupci, pozdějším Jiřím III.. Právě on měl přinést jiný přístup na otázku spojení s Hannoverem a zamezit, aby kvůli němu umírali britští vojáci, vyplácely se britské subsidie a odvěký nepřítel Francie si mohl diktovat podmínky míru.²¹ Velká Británie se dle představ kritiků unie měla více zaměřit na konsolidaci svého nově nabytého impéria v severní Americe a v Indii a mnohem méně na nějakou „vzdálenou nerozvinutou německou zemi.“²²

Právě nové vymezení vztahu mezi hannoverským kurfiřtstvím a Velkou Británií se stalo jednou z prvních problematických otázek při nástupu prince waleského na trůn po smrti jeho děda Jiřího II. v roce 1760. Krom toho ale musel rovněž řešit stále probíhající Sedmiletou válku, která se dotýkala obou jeho zemí. Musel přitom jednat s vědomím prostého faktu, že v průběhu jeho další vlády nebude možné vždy jednat jen ve prospěch obou zemí v unii. To měl ostatně ukázat i vývoj v otázce uzavření mírových smluv a protikladné zájmy Hannovera a Británie.

¹⁷ Maršál Louis Charles César Le Tellier, vévoda d'Éstrées (1695-1771) - francouzský vojevůdce, velitel francouzských vojsk ve Vestfálsku za Sedmileté války, vítěz nad vévodou z Cumberlandu v bitvě u Hastenbecku v roce 1757.

¹⁸ K tomu blíže STELLNER, František, *Sedmiletá válka v Evropě*, Praha 2007, s. 130-136.

¹⁹ Dokonce se pokusil hodit veškerou vinu za její sjednání na svého syna a velitele hannoverských vojsk Viléma Augusta, vévodu z Cumberlandu. Srov. STELLNER, s. 140-141.

²⁰ Za personální pod vlivem právníka z univerzity v Göttingenu Johanna Stephana Püttera označovanou až od přibližně rozmezí let 1775/1777. Srov. HARDING, s. 8-10.

²¹ Pro britskou diplomacii 18. a 19. století zůstávalo trpkou skutečností, že při každém vojenském konfliktu s Francií vyhrožovala Francie obsazením Hannovera a nebo tak z preventivních důvodů rovnou učinila.

²² SIMMS - RIOTTE, s. 10-57; KONIGS, s. 78-123; DANN, s. 104-126, 132-136.

2. Hannoversko a Velká Británie na konci Sedmileté války

Hannoversko a jeho správa na počátku vlády Jiřího III.

„Kurfirštvi Hannover“, „Německé země a državy“, „Kurfirštvi“, „Vévodství Brunšvik-Lüneburk a spojené země“ či zjednodušeně Hannoversko, sestávalo v polovině 18. století z roztroušeného území o přibližném rozsahu 26 000 km² a mělo přibližně mezi 700 000 - 800 000 obyvatel (ke konci 18. století pak okolo 1 milionu).²³ Nejednotné území, vzniklé v předcházejících desetiletích spíše než jasným politickým záměrem sňatkovou politikou a děděním majetků po blízkých i vzdálených příbuzných společně s válečnou kořistí (tou nejznámější jsou jistě biskupství Verden a Brémy získané v roce 1719), sestávalo z malé oddělené enklávy na jihu v čele s významným protestanským univerzitním městem Göttingenem a zbytkem území, které se nacházelo mezi řekami Vezerou a Labem. Ze západu bylo ohraničováno slavným hanzovním městem Brémy a Holštýnskem-Gottorpskem, z východu rovněž hanzovním Hamburkem, Mecklenburkem-Schwerinem (Zvěřínem) a především Pruskem, ze severu Lübeckem a Holštýnskem a z jihu vévodstvím Brunšvik-Wölfenbittel, kde vládla mladší větev rodu. Pohoří Harz na jihovýchodě pak ještě dále dělilo jižní část území do několika odříznutých enkláv, přičemž nejdelší hranice byla sdílena s Hesenskem-Kasselem.

Vzhledem ke své geografické poloze mohlo být území Hannoverska považováno za „klíč“ k severnímu Německu.²⁴ V případě, že by se nepřátelská síla zmocnila kurfirštvi, mohla velmi snadno ohrozit Hamburk, Brémy i Lübeck a tak i přesun potravin na sever do Skandinávie, resp. do Francie i samotné Velké Británie. S tím souvisela i bezpečnost Spojeného Nizozemí a Pruska, kdy by obě tyto země mohly být právě z Hannoverska snadno napadeny.

Jakýkoliv větší ekonomický potenciál Hannoverska byl brzděn silnou místní aristokracií. Ta byla velmi konzervativní, stále ještě lpěla na starých feudálních privilegích a zastávala značně opatrný přístup vůči ekonomickému pokroku. Její vliv byl patrný nejen v době personální unie, ale až do anexe Hannoverska Pruskem v roce 1866, kdy se teprve ukázalo, jak silný ekonomický potenciál oblast skrývá.²⁵ Ve sledovaném období ale bylo

²³ FORD, s. 32.; DANN, s. 1.

²⁴ FORD, s. 32.

²⁵ Srov. BĚLINA, Pavel - FUČÍK, Josef, *Válka 1866*, Praha 2005; FUČÍK, Josef, *Válka 1866: Běda poraženým*, Litomyšl 2012; SCHMIDT, Hans A., *Prussia's Last Fling: The Annexation of Hanover, Hesse, Frankfurt, and Nassau, June 15 - October 8, 1866*, in: *Central European History*, Vol. 8, No. 4 (Prosinec 1975), s. 316-347; BERTRAM, *Das Königreich Hannover – Kleine Geschichte eines vergangenen deutschen Staates*, Hannover 2003.

Hannoversko stále primárně agrární zemí s navazujícími odvětvími jako je tkalcovství, kožedělnictví, včelařství nebo pivovarnictví.²⁶ Důležitá naleziště soli a rud v oblasti Lüneburku a Harzu již však byla ve druhé polovině 18. století prakticky vytěžena.²⁷

Samotná hannoverská vládnoucí elita sestávala z vlastníků spíše menších souborů pozemků s nízkými výnosy a bylo pro ni tak mnohem lukrativnější zastávat funkce ve státní správě. Silná zkostnatělost a obavy z reformy však vedly v průběhu druhé poloviny 18. století k „exodu“ mnoha významných šlechticů a diplomatů do služeb sousedních mocností. Mezi nimi jednoznačně vynikala osobnost hannoverského rodáka von Hardenberga.²⁸ Ten, vzhledem ke svému pomalému úřednímu postupu, kritice nefunkčnosti hannoverské správy a následné aféře jeho manželky s princem z Walesu v Londýně, kde se byl ucházel o post hannoverského velvyslance, zakotvil nakonec ve službách Pruska a stal se jednou z jeho nejvýznamnějších osobností v době napoleonských válek.

Hlavním státním dokumentem v kurfiřtství v 18. století byl ještě stále tzv. *Regierungsreglement II. (Ordinance)* z roku 1714, který navazoval na státoprávní dokument stejné povahy od vévody Ernesta Augusta z roku 1680. Ač, společně s tzv. Instrukcemi, které platily pro státní radu/Regentství od roku 1754, spíše pokračoval v tradicích a právních přístupech ze 17. století, přesto zůstával hlavní listinou ústavní povahy až do roku 1813²⁹. Hlavními státními orgány podle tohoto dokumentu byly: státní rada (*Geheime Ratsstube*), Komora (*Kammer*), Kancléřství (*Justizkanzlei*), Konzistoř (*Konsistorium*) a Válečná kancelář (*Kriegkanzlei*) založená jako poslední v 17. století.

Členové orgánů byli (stejně jako vyšší příslušníci armády) jmenováni suverénem a drželi úřad po takovou dobu, jakou vydrželi v jeho přízni. Nejvýznamnějším orgánem byla jistě státní rada, která se zabývala zahraničními vztahy, armádou, vnitřní bezpečností a zajišťováním „feudálních privilegií“³⁰. Její členové zodpovídali za jednotlivé „oblasti“, přičemž nejvyšší vliv měl zpravidla ten, který udržoval co nejužší vztahy se suverénem za Kanálem. V době vlády Jiřího III. státní rada (někdy také nazývaná Regentství nebo regentská rada vzhledem k tomu, že zastupovala neustále chybějícího kurfiřta) sestávala ze sedmi ministrů³¹. V roce 1795 sídlili čtyři členové státní rady v samotném Hannoveru, pátý, který měl na starost zákonodárství, policii a odvolací soudní řízení, sídlil v Zelle, šestý řídil

²⁶ DANN, s. 1-2.

²⁷ Tamtéž, s. 2.

²⁸ Karl August von Hardenberg (1750-1822) - významný pruský politik a pozdější ministerský předseda, významně pomohl k rozvoji pruského státu pomocí tzv. Stein-Hardenbergových reforem.

²⁹ V roce 1813 byla dána Jiřím, regentem a princem z Walesu, Hannoversku nová ústava.

³⁰ Feudální držby, charty, náboženské nadace.

³¹ Ač byl termín ministr v období 2. poloviny 18. století běžně používán, v Hannoversku se nejednalo o oficiální titul. Spíše jen o další označení příslušníka státní rady.

záležitosti území Verdenu a Brém z města Stade a sedmý společně s poradci a úřednickým aparátem sídlil v Londýně v rámci tzv. Německé kanceláře, skrze niž zajišťoval korespondenci mezi panovníkem a Regentstvím.³²

Komora se následně starala o správu jednotlivých nesourodých oblastí v rámci státu a o výdaje dvora. Kancléřství mělo na starost justici a Konzistoř církevní otázky a školství. Jak Komora, tak Kancléřství a Konzistoř však byly ve své činnosti limitovány činností státní rady. Za vlády Jiřího II. ještě existovala praxe, kdy jeden člen hannoverské státní rady permanentně pobýval s panovníkem v Londýně, zatímco při návštěvách Jiřího II. v Hannoveru ho doprovázel britský státní tajemník pro Sever (*Secretary of State for the Northern Department*). Protože ale Jiří III. za své vlády Hannoveru nikdy nenavštívil, nebyla tato praxe dále aplikována.

Ve státních záležitostech fungovaly hannoverské orgány samostatně a na svou odpovědnost. Ohledně každého rozhodnutí však byly povinovány informovat kurfiřta skrze Německou kancelář v Londýně. I hannoverští vyslanci měli povinnost informovat jak domácí politickou reprezentaci, tak Jiřího III.. Přesto se nakonec politická moc v Hannoveru soustředila do rukou úzké skupiny dědičné nobility, která žárlivě střežila své posty a bála se jakýchkoliv inovací, zatímco běžná každodenní byrokracie již ležela plně v rukou právnicky vzdělaného úřednického personálu, jež zároveň působil mnohdy jako „zed“, za níž se elity mohly schovat v krizových obdobích - především se jedná o okupaci Hannoveru Francií v roce 1757 a Pruskem v roce 1801.³³

K ilustraci toho, jak fungovala vlastní státní správa, je dobré se podívat na problematiku výběru daní. Daně, v 18. století základní příjem tehdejších států, byly v Hannoveru vybírány poměrně komplikovaně vzhledem k jeho územnímu rozšiřování a tím daným specifikům jednotlivých oblastí. Tuto otázku vhodně dokládá pohled dobového historika Ludwiga Timothea von Spittlera, který shrnul hannoverskou správu k roku 1786, (přičemž se ale od předchozího období prakticky nelišila).

„Pokud chce Jiří III. uložit novou daň na osm milionů poddaných na jeho ostrově [Velké Británie ve smyslu Anglie, Walesu, Skotska a Irska - poznámka J. R.], je zapotřebí souhlasu pouze jediného parlamentu a pouze jedné ze dvou komor složených ze zástupců reprezentantů národa. Pokud ale vyžaduje novou daň od svých německých poddaných, jejichž

³² Blíže k personálnímu obsazení úřadu např. REID, s. 60-61.

³³ Ke správě Hannoveru podrobně: DANN, s. 1-12, 127-136., FORD, s. 21-49; CONRADY, Sigisbert, *Die Wirksamkeit König Georgs III. für die hannoverschen Kurlande*, in: *Niedersächsisches Jahrbuch für Landesgeschichte*, č. 39, 1967, s. 150-191; GRIESER, Rudolf von, *Die Deutsche Kanzlei in London, ihre Entstehung und Anfänge*, in: *Blätter für deutsche Landesgeschichte*, Band 89, 1952, s. 153-168; REID, s. 59-62.

počet je zhruba desetinový oproti těm na jeho ostrově [opět Velká Británie], musí dojít k vyjednávání se šesti odlišnými parlamenty [zde má na mysli místní parlamenty v Calenbergu, Göttingenu, Grubenhagenu, Lüneburgu, Brémách a Verden, Lauenburgu a Hoye - poznámka J. R.]. Každý z těchto šesti parlamentů se skládá z několika tříd (provinčních) zemských stavů se stejně významnými právy a garantovanými privilegii, kdy každý z nich musí být požádán o souhlas bez ohledu na rozdílnost jejich výsad.“³⁴

Nástup Jiřího III. z Hannoverké dynastie na britský trůn v roce 1760 signalizoval změnu dosavadního fungování britsko-hannoverské unie, vytvořené již jeho pradědečkem Jiřím I. v roce 1714. Zatímco, jak Jiří I. (v Hannoverku kurfiřt Jiří I. Ludvík), tak i jeho syn a nástupce Jiří II. (v Hannoverku Jiří II. August) se velmi významně angažovali ve své domovině (tj. na území svých dědičných zemí v rámci Svaté říše římské národa německého)³⁵, Jiří III. již od mládí viděl Německé země jako problém, kvůli němuž byla Velká Británie neustále zatahována do sporů kontinentálních velmocí a kvůli němuž králova rodná země (na rozdíl od jeho předchůdců právě Británie) finančně i vojensky strádala.

K nelibosti následníka ohledně jeho německého dědictví také přispívala i stále probíhající tzv. Sedmiletá válka a ohrožování kurfiřtství Hannover francouzskými vojsky, jež si vyžadovalo přítomnost britské vojenské posádky. Proto se jedním z prvních cílů Jiřího III. po nástupu na trůn stalo uzavření míru s Francií a stažení vojáků z Hannoverka i za cenu poškození jeho zájmů. Na období konce Sedmileté války v Evropě až do roku 1765 bude dále nastíněno, jak se postupně měnily názory nového britského krále na personální unii v počátku jeho dlouhé vlády, a jakým způsobem bylo vůbec „jeho“ Hannoverko řízeno.

Jiří III., Hannoverko a konec Sedmileté války v Evropě

Dokladem názoru Jiřího III. na personální unii na počátku jeho dlouhé vlády je dopis, který ještě jako následník trůnu zaslal v roce 1759 svému budoucímu 1. ministru a favoritovi, Skotu Johnu Stuartovi, třetímu hraběti z Butu (dále zmiňován jako lord Bute)³⁶. V něm vyjadřuje znepokojení nad fungováním personální unie mezi Velkou Británií a „*Našimi dědičnými německými zeměmi* [Kurfiřtství Hannover, Brémy, Verden a Celle (vévodství Lauenburg) -

³⁴ SPITTLER, Ludwig Timotheus Freiherr von, *Geschichte des Fürstentums [Fürstentums] Hannover seit den Zeiten der Reformation bis zu Ende des siebenzehnten Jahrhunderts, Band I.*, Göttingen 1786, s. 1-2, citováno v: HARDING, s. 213.

³⁵ V předcházejícím období se angažovali ve prospěch dědičných zemí primárně ve Velké severní válce (probíhala v letech 1700/1-1721), Válce o rakouské dědictví (1740-1748) a Sedmileté válce (1756-1763 na evropském kontinentu).

³⁶ John Stuart, třetí hrabě z Butu (1713-1792) - favorit Jiřího III. a v letech 1762-1763 1. ministr Velké Británie. Zároveň také první Skot na této pozici od Zákona o Unii z roku 1707.

poznámka J. R.], “ které se dle jeho slov „vyživují na úkor tohoto nešťastného království [Velké Británie - poznámka J. R.].“³⁷

Proslulá věta: „Narozen a vzdělán v této zemi, vládnou ve jménu Británie.“³⁸, kterou mladý monarcha pronesl při slavnostním zahájení svého prvního parlamentního zasedání v roce 1761,³⁹ bývá mnohými historiky brána jako další z důkazů oslabení vlivu „hannoverských zájmů“ na britskou politiku a obecně odklon preferencí mladého krále od vlasti jeho předků k Velké Británii (a v rámci ní přednostně ke Skotsku).⁴⁰ Jak ale bude ilustrováno v dalším textu, takovýto náhled je značně zploštělý a zkreslený. Navíc popírá zahraniční politiku Velké Británie, kurfiřtství i samotného monarchy v době od konce Sedmileté války, přes ligu německých knížat Fürstenbund až po snahu o opatrnou diplomacii vzhledem k Francii a Prusku při napoleonských válkách.

Mnohem lépe počáteční vztah Jiřího III. k Británii a Hannoveru dokládá znění dopisu, jež král zaslal svému příteli a rádcí, lordu Butovi, v roce 1762: „...přestože mám poddané, kteří budou neskutečně trpět, pokud toto království [Británie - poznámka J. R.] stáhne své jednotky [z Hannovera - poznámka J. R.], přesto je tak nadřazená má láska k této mé rodné zemi nad jakýmkoliv mými soukromými zájmy, že si nemohu nepřát ukončit tyto enormní výdaje a nenavrátit naše jednotky domů.“⁴¹

Faktem, který se musí brát nezbytně v potaz, je, že Jiří III. neměl vývoj věcí zcela ve svých rukou. Není tak usuzováno pouze s ohledem na odborné názory považující monarchu za ne příliš inteligentního a prozíravého politika, který měl k neštěstí pro další vývoj událostí spíše jen povrchní znalosti ohledně diplomacie, historie nebo válečnického umění.⁴² Také je třeba mít v paměti poměrně silné propojení jeho dynastie s německým prostorem, což bylo

³⁷ „...as to the affairs on the Weser they look worse and worse. I fear this is entirely owing to the partiality (the King) has for that horrid Electorate which has always lived upon the very vitals of this poor Country.“ Jiří III. Lordu Butovi, 5. srpna 1759 - text převzat z: SIMMS - RIOTTE, *The Hanoverian Dimension in British History*, s. 58. K tématu rovněž BLACK, *Knights, Errants and True Englishmen*, s. 120.

³⁸ Často také bývá tento výrok přepisován jako: „Vládnou ve jménu Britů“ - blíže viz RIOTTE, T., *George III. And Hanover*, in: SIMMS, - RIOTTE, *The Hanoverian Dimension in British History*, s. 58-59; BROOKE, John, *George III.*, London 1972, s. 88, s. 301-2; DANN, *Hanover and Great Britain 1740-1760*, Leicester 1991, s. 145-6; BLACK, *Knights, Errants and True Englishmen*, s. 120-122; BLANNING, „That Horrid Electorate“ , s. 337-338; KONIGS, s. 124-125.

³⁹ Inspirací pro tento výrok Jiřího III. bylo podobné prohlášení královny Anny Stuartovny z roku 1703, v němž pronesla větu „Vím, že je mé srdce zcela Anglické.“ Na základě rad lorda Buta došlo k nahrazení výrazu „Anglické“ za „Británii“. Primárním důvodem bylo, aby se Jiří III. distancoval od posledních neúspěchů svých předchůdců a upozornil na to, že on sám už je skutečným Britem, ve Velké Británii narozeným i vychovaným. V tomto smyslu ho nabádá i lord Bute v dopise z roku 1757. Blíže viz HARDING, s. 183-184.

⁴⁰ Právě ze Skotska pocházel lord Bute, který musel soupeřit se silnou „protiskotskou“ opozicí. K tématu blíže SIMMS - RIOTTE, s. 60.

⁴¹ HARDING, s. 190.

⁴² KONIGS, s. 124; BROOKE, s. 81-90; BLACK, *Knights, Errants and True Englishmen*, s. 58-62; STELLNER, s. 253-254.

v mnoha případech - na počátku jeho vlády především ve vztahu s Pruskem - dalším neurologickým bodem pro nově se vymezující politiku mladého krále. Spojení s prostorem Říše se dělo především skrze sňatkovou politiku, dojednané aliance i samotnou zastávanou pozici (hannoverského) kurfiřta, kterou obdržel prapradědeček Jiřího III. Ernest August v roce 1692 (definitivně 1708) za válečné zásluhy od Leopolda I. Habsburského, čímž neuvěřitelně vzrostla prestiž a vliv severoněmeckého státu.

Tyto souvislosti si mladý panovník ještě nepřipouštěl. Další okolnosti ho ale postupem času donutily, aby přikládal svým dědičným zemím větší význam a po roce 1783 z nich učinil hlavní oblast, v níž se (vzhledem k omezením, jež dopadala na jeho úřad v Británii) mohl plně politicky angažovat. Je rovněž podstatné zmínit, že „politika Jiřího III. vzhledem ke kurfiřství“ byla úzce propojena s politikou tzv. Německé kanceláře⁴³. Ta měla své sídlo v Londýně a měla na panovníka v pozdějším období velmi silný vliv. Z pozadí tahali za nitky rovněž rádci Jiřího III. a do událostí zasahovaly i vlastní hannoverské urozené elity, konzervativní „gerontokracie“ ovládající politiku králových Dědičných zemí v 18. století.

Jiří III. bývá často nazýván „Prvním anglickým králem v éře nacionalismu“ či „králem patriotem.“⁴⁴ Tento pohled je zapříčiněn rozhodným rozchodem s politikou jeho předchůdce, což se nejvíce projevilo ukončením spojení s Pruskem,⁴⁵ jehož místo nezaplnila žádná další evropská mocnost, a ve tvrdém oddělování zájmů Velké Británie a kurfiřství (Hannoverska), které se Jiří III. následně pokoušel aplikovat po většinu své vlády. Právě v tom byl spatřován největší rozdíl oproti politice jeho předchůdců, kteří (například v reakci na obsazení Hannoverska Francií v roce 1757) neváhali využívat britské vojenské i politické síly ve prospěch svých německých držav. Svůj nový náhled na fungování personální unie ukázal Jiří III. již při vyjednávání o možnosti zisku říšského knížectví a biskupství Hildesheim⁴⁶ a v rámci vyjednávání o případných reparacích pro Francii po roce 1761.

⁴³ Jedním z jejich hlavních představitelů byli po roce 1760 Philipp Adolph von Münchhausen, který byl v čele Německé kanceláře v Londýně v letech 1748-1762 a Burchard Christian von Behr, který byl od roku 1755 členem státní rady v Hannoveru a v roce 1762 nahradil právě von Münchhausena v Londýně. Oba tyto muži byli schopnými diplomaty s velkým vlivem na krále, pro něhož fungovali jako prostředníci při korespondenci s hannoverskou státní radou. K Německé kanceláři v Londýně, významným členům a vlastní činnosti viz GRIESER, s. 153-168. O její činnosti a vlivu na politiku Jiřího III. bude pojednáno dále.

⁴⁴ Blíže viz WINSTANLEY, Denys Arthur, *George III. and His First Cabinet*, in: *The English Historical Review*, Vol. 17, (říjen 1902), s. 678-691; COLLEY, Linda, *Apothesis of George III: Loyalty, Royalty and the British Nation 1760-1820*, in: *Past A Present*, č. 102, (únor 1984), s. 94-129.

⁴⁵ K tomu např. STELLNER, s. 253-272.

⁴⁶ Biskupství bylo v Hildesheimu na severu dnešního Německa založeno již Ludvíkem Zbožným v roce 815. Knížata-biskupové byli členy říšského knížecího kolegia disponujícími virilním hlasem. Od poloviny 17. století byli biskupové nejčastěji voleni z dynastie Wittelsbachů, přičemž po smrti Clemense Augusta, vévody bavorského, biskupa münsterského, paderbornského a osnabrückého a arcibiskupa kolínského, bylo území po dva roky (do 1763) bez suveréna. Nakonec ho až po sekularizaci v roce 1802 získalo Prusko. Hannoveru připadlo po porážce Napoleona u Lipska v roce 1813.

Jednání o zisku Hildesheimu a o odškodnění Francie jako příklady nové politiky Jiřího III.

O zisk území biskupství na samých hranicích kurfiřtství Hannover měl eminentní zájem především Jiří II.. Jeho nástupce, ovlivněný i názorem svého rádce lorda Butea, však preferoval stažení vojsk ze Svaté říše římské a jejich návrat zpátky do Británie. Toho mohl dosáhnout jen definitivním ukončením bojů a dohodou s Francií.

V této chvíli viděl Jiří III. své povinnosti monarchy Velké Británie jako přednější nad zájmy kurfiřtství. To jen koresponduje s názorem, který přednesl několikrát předtím a mnohokrát potom - Hannoversko, resp. jeho Dědičné německé země, bylo v uvažování Jiřího III. oddělenou entitou, jeho soukromou oblastí zájmu a výsadním teritoriem, k němuž se snažil přistupovat zcela odděleně od pozice panovníka Velké Británie. Proto také častokrát neváhal obětovat zájmy Hannoverska zájmům evropského míru, udržení poměru sil nebo alespoň uklidnění situace v Británii samé.⁴⁷ Jiří III. byl ochoten obětovat své kurfiřtství v otázkách územních, sociálních i ekonomických, což ale rozhodně neznamená ochotu se území vzdát nebo ho svém uvažování zcela odsunout na vedlejší kolej.

Ve svém přístupu k Hannoversku byl Jiří III. jistě ovlivněn svým otcem Frederikem, princem z Walesu, který se často stavěl do opozice proti politice svého otce Jiřího II.. Kromě toho zde byl již zmiňovaný vliv stále probíhající Sedmileté války a názoru lorda Butea, že je třeba co nejdříve uzavřít mír a finančně náročný střet ukončit. Právě nutnost ukončit válku byla tím, co Jiřího III. dovedlo k ochotě odepřít Hannoversku územní zisky, které by se daly (vzhledem k tomu, že bylo Hannoversko v průběhu konfliktu obsazeno a okupováno) před dalšími velmocemi v rámci vyjednávání poměrně snadno ospravedlnit.⁴⁸

Biskupství Hildesheim tedy Hannoversku nepřipadlo a původní vřelé přijímání nového suveréna na trůně místními elitami zmatelně ochladlo.⁴⁹ Obavám ohledně dalšího přístupu kurfiřta Jiřího III. k jeho územím v severním Německu přidávaly i neurčité informace o uvažování mladého panovníka, který se prý chtěl vzdát svých Dědičných zemí ve prospěch svého příbuzného, vévody z Wölffenbuttelu⁵⁰.

Bliže viz HONZÁK, František - PEČENKA, Marek - STELLNER, František - VLČKOVÁ, Jitka, *Evropa v proměnách staletí*, Praha 1997, s. 250-251.

⁴⁷ Jak se pokusím dokázat později v souvislosti s Fürstenbuntem a hrozbou od revoluční Francie a Napoleona Bonaparta po roce 1795.

⁴⁸ SIMMS - RIOTTE, s. 64; DANN, s. 137, 145-146.

⁴⁹ SIMMS - RIOTTE, s. 62-63; KONIGS, s. 125.

⁵⁰ Jednalo se o Karla I., vévodu Brunšvicko-Wölffenbuttelského, který stál v čele tohoto státu v letech 1735-1780. Zároveň byl příslušníkem tzv. *Nové větve Brunšvického domu*, tedy mladší linie ke starší linii zastupované ve sledovaném období Jiřím III..

Právě zde lze ilustrovat vztah, který Jiří III. ke svému kurfiřství choval. V dopisech, které si vyměňovala nejistá hannoverská státní rada⁵¹ s Německou kanceláří v Londýně a skrze ni s Jiřím III. samým, jasně vyplývá, že Jiří III. rozhodně neuvažoval o vzdání se svých dědičných držav.⁵² Takové jednání by pro něj v rámci legitimacy bylo nepřijatelné a z hlediska jistých snah držet otěže moci zase krátkozraké. Za důkaz může posloužit i situace, která se v následujících letech jeho vlády poměrně pravidelně opakovala, spočívající ve zneužívání možnosti vzdát se britského trůnu a odchodu do Hannovera jako jednoho z klíčových způsobů nátlaku na politickou opozici.

V otázce odškodnění Francie, se kterou přišli její vyslanci na sklonku Sedmileté války v letech 1761-3 se kabinet Jiřího III. také silně odklonil od zažitě politické praxe. Od roku 1761 učinila Francie několik pokusů vymoci reparace za vojenské síly, které vynaložila na okupaci Hannovera a nemohla je tak použít na svou obranu v koloniích. Dle francouzského diplomata vévody Choiseula mělo být na Hannovera nahlíženo jako na další britskou provincii a jednání Jiřího II. za Sedmileté války - jednalo se zde především o povolání spojenců Hannovera na ukončení jeho okupace francouzskou armádou, která proběhla v roce 1757 - mělo být přičitatelné Velké Británii. Proto by měla mít Francie nárok na odškodnění právě od Británie.

Na to mu bylo britskými zástupci (konkrétně ústy Williama Pitta staršího)⁵³ odpovězeno, že takovéto argumenty již nebudou současným monarchou přijaty. Jednalo se o velký zlom, kdy ještě na počátku roku 1761 uvažovali Pitt i další whigové⁵⁴ o možnosti finančního odškodnění Francie, případně o vydání Guadelupe a Martiniku, pokud se Francie vzdá jakýchkoliv zisků z Hannovera a z území dalších britských spojenců a ustoupí z okupovaného Göttingenu. Následný nový kabinet Jiřího III. ale jakékoliv otázky náhrad pro Francii smetl ze stolu, stejně jako učinil již dříve v otázce odškodnění panovnickových rodinných držav.⁵⁵

Jiří III. a jeho německý testament

Už v rozmezí let 1761-1763 se snažil britský král uplatňovat v rámci personální unie Velké Británie s Hannoverem politiku, která by se značně zjednodušeně dala označit za „politiku

⁵¹ Či - jak zmiňováno výše, také někdy nazývaná Regentství nebo regentská rada - poznámka J. R..

⁵² Dopisy ze 17. června 1762 a 29. června citovány v: SIMMS - RIOTTE, s. 64.

⁵³ William Pitt st., první hrabě ze Chatham (1708-1778) - ministerský předseda v letech 1766-1768 a jeden z nejvýznamnějších politiků v rámci Velké Británie v padesátých a šedesátých letech 18. století.

⁵⁴ Kteří byli u moci v parlamentu až do roku 1762 a krátkého období vlády lorda Buta, jenž se řadil mezi torye.

⁵⁵ K tématu viz BLACK, *Knights, Errants and True Englishmen*, s. 120-123; WINSTANLEY, s. 678-688; KONIGS, s. 118-123; CONRADY, s. 150-191.

dvojích dveří“. Zatímco jedněmi dveřmi přicházely a odcházely dopisy a pokyny pro zástupce Velké Británie a radilo se za nimi o britské domácí i zahraniční politice, dveře druhé sloužily k rozhodování o správě a dalším směřování držav ve Svaté říši římské, přičemž jakýmsi prostředníkem byla Německá kancelář v Londýně.

V následujících letech vnímal Jiří III. Hannoversko stále více jako své „osobní teritorium“, kde se může lépe a snáz politicky uplatnit a vést určitou (ač omezenou) zahraniční politiku. Už v roce 1765 lze sledovat výraznou změnu ve smýšlení panovníka vůči Hannoversku, když ve svém německém Testamentu potvrzuje platnost pravidel primogenitury v otázce případného dědění tohoto teritoria. Tím zároveň jen upevnil personální unii potvrzením předpokladu, že i jeho prvorozený syn (pozdější prince regent a od r. 1820 král Jiří IV.) ponese břímě komplikované personální unie.

Za pouhých pět let se pozornost mladého krále od Británie opět přesunula do severního Německa k jeho „Německým zemím“, od patrně nejmocnějšího státu tehdejšího světa ke středně velkému a stejně tak i politicky vlivnému státu, sevřenému nejen blízkostí Francie a Pruska, ale i svou stále ještě agrární společností a silně konzervativní státní správou.⁵⁶ V době relativního klidu zbraní po roce 1763, v němž se evropské velmoci především snažili vzpamatovat z finančně náročné války, nehrála změna přístupu Jiřího III. ještě tak význačnou roli. „Achillovou patou“ britské zahraniční politiky se mělo Hannoversko opět stát až po roce 1777 v souvislosti se snahami habsburského císaře Josefa II. jistým způsobem „propojit“ habsburské državy přes směnu Rakouského Nizozemí (dnešní Belgie) za Bavorsko.

⁵⁶ Zde je vhodné odcitovat z KONIGS, s. 125 - „...*Jiří byl možná již unaven složitostí britské politiky a začal si užívat pozice vládce v zemi, kde byly jeho příkazy vždy vykonány.*“

3. Jiří III. a jeho „německá vlast“: vliv kurfiřta v Hannoveru a německé politice v letech 1763-1777

Skutečnost, že Jiří III. neprojevil žádné teritoriální ambice pro Hannoveru, nesouvisela jen se změnou směřování jeho oficiální politiky, ale rovněž s prostou skutečností, že situace po roce 1763 a uzavření Pařížského a Hubertsburského míru⁵⁷ byla pro Hannoveru krajně nepříznivá. Územní změny, které nastaly po ukončení Sedmileté války, společně s potvrzením vzestupu Pruska jako nejsilnější mocnosti v severoněmeckém prostoru a jedné ze dvou vůdčích sil v Německu, obecně znamenaly pro hannoverskou prestiž silnou ránu a situaci, s níž se muselo kurfiřtství vyrovnávat ještě dalších zhruba dvacet let. Za jistý abstraktní bod zvratu by se dal označit právě Hubertsburský mír. Ten znamenal nejen posílení role Pruska v rámci regionu, ale spolu s tím i potvrzení jeho schopnosti hrát významnou roli mocnosti v rámci celoevropské politiky (vedle Británie, Francie, Rakouska a další síly na vzestupu - carského Ruska).

Tím byl zároveň ukončen dlouhodobý proces probíhající od roku 1740, přičemž společně se vzestupem Pruska přišel i nezvratný sestup Hannoveru mezi německé státy středního významu.⁵⁸ Vzhledem k silným válečným škodám, které po sobě zanechali francouzští okupanti, se stalo primárním cílem představitelů Hannoveru (Jiřího III. nevyjímaje) obnovit jeho zbitáčené hospodářství a politický vliv (a to především právě v severním Německu), aby vůbec mohlo kurfiřtství pomýšlet na nějakou větší angažovanost v budoucnu.

Zde také můžeme sledovat výrazný rozdíl mezi politikou před rokem 1760, kterou sledoval Jiří II., a po roce 1763, v níž byl nucen se pohybovat jeho nástupce. Zatímco první zmiňovaný mohl prosazovat cílevědomou politiku v rámci severního Německa včetně pojišťování územních zisků (Brémy, Verden, Hadeln v roce 1731) a formování (ač rozsahem drobných)⁵⁹ spojeneckých koalic, Jiří III. musel především zajistit bezpečnost svého teritoria a jeho stabilitu skrze určitý „modus vivendi“ s politikou mocného souseda Pruska a následně Rakouska (Habsburkové byli stále ještě - byť spíše již jen nominálně - suveréni Říše).

⁵⁷ Hubertsburský mír - Mírová smlouva ukončující tzv. Sedmiletou válku uzavřená dne 15. 2. 1763 v zámku Hubertsburg u Lipska mezi Rakouskem, Pruskem a Saskem. Rakousko se jejím prostřednictvím definitivně vzdalo Slezska a Kladsko.

Ostatní bojující mocnosti (Francie, Británie, Španělsko a Portugalsko) uzavřeli tzv. Pařížský mír, který byl ratifikován již 10. 2. 1763.

⁵⁸ Mezi tyto státy by šli dále na základě zjednodušených kritérií jako je počet obyvatel, vojenská síla (Hannoveru disponovalo zhruba 40 000 vojáky), ekonomika i schopnost prosazovat své zájmy v rámci Sváté říše římské zařadit Bavorsko, Sasko a Württembersko.

⁵⁹ Viz osvobození Hannoveru v roce 1757.

Jiří III. a jeho Německá kancelář v Londýně se snažili Německým držávám pomoci skrze hraní role určitého „garanta stability“ Říše.⁶⁰ V následujících letech po Pařížském míru byl právě Jiří III. tím, kdo trval na zachování řádu v rámci Svaté říše římské a společně s tím i jejích zastaralých institucí. Tím sice zajišťoval celkem klidné přežívání Hannoverska mezi dvěma říšskými velmocemi - Rakouskem a Pruskem, kdy ta druhá stála na jeho hranicích a představovala permanentní bezpečnostní riziko, zároveň byl ale nucen stále častěji a hlouběji vstupovat do říšské politiky.

K tomu docházelo především po roce 1765 při několika neúspěšných snahách nového císaře Josefa II. Habsburského struktury Říše reformovat.⁶¹ Sama politika Jiřího III. a Hannoverska v rámci Říše v letech přibližně 1765-1777 bývá některými autory zjednodušeně označována jako „politika obstrukcí“.⁶²

K zajištění pozice onoho středního státu ale potřebovalo Hannoversko nejen politickou stabilitu v rámci celé Říše, ale rovněž i na svých samotných hranicích. Proto bylo pro hannoverské politiky (a nepřímě i pro Jiřího III.) klíčové zajišťovat jménem kurfiřtství dobré vztahy předně s Pruskem, což se dělo především skrze odstoupení od územních nároků na hranicích.⁶³ Právě skrze potřebu dobrých vztahů s Pruskem a přes výše zmíněnou „politiku obstrukcí“ se ovšem Hannoversko a Jiří III. stali jakousi „prodlouženou rukou Pruska“ v otázce rakouské snahy získat tzv. bavorské dědictví.

K pochopení této situace je nejprve zapotřebí důkladněji prozkoumat samotný vývoj v Hannoversku v daném období společně s jeho politikou nejen v rámci Říše, ale i ve spojení s politikou Velké Británie ve světovém měřítku. Zde je myšlen především obecný přínos personální unie pro obě strany, názory britské veřejnosti na její fungování a obavy britských politických elit z omezení, které může Hannoversko představovat v rámci rozvíjení britské diplomacie.

Na rozdíl od svých předchůdců Jiří III. své Německé země nikdy nenavštívil. Přesto se k návštěvám několikrát chystal, což nesouviselo jen s jeho častými výhrůzkami na abdikaci z britského trůnu a přesun do Hannoverska. Plány na cestu měl Jiří III. prokazatelně v letech 1760, 1764, 1770, 1781 a 1789, ale ani jeden z nich se nakonec neuskutečnil.⁶⁴

Jednalo se o další velkou změnu od vlády jeho předků. Právě jejich časté cesty do Hannoverska vedly nejen k „připomenutí“ suveréna lokálním elitám i poddaným, ale také

⁶⁰ SIMMS - RIOTTE, s. 65-66.

⁶¹ WHALEY, s. 347-351, 409-426.

⁶² Např. SIMMS - RIOTTE, s. 66n.

⁶³ Jako příklad může sloužit již dříve zmiňovaná otázka biskupství Hildesheim v letech 1761-3.

⁶⁴ Roky 1760 a 1764 zmíněny v: BLACK, *Knights, Errants and True Englishmen*, s. 125. Ostatní v: KONIGS, s. 127-128.

k možnosti krále-kurfiršta setkávat se s vysokými státníky a politiky a tím hájit jak hannoverské, tak i britské zájmy. Skutečnost, že Jiří III. nakonec žádnou cestu nepodnikl, vedla primárně k větší závislosti Londýna na Německé kanceláři, skrze niž byl zajišťován styk s kurfiřtstvím, ale také k prostému konstatování, že suverén nebyl přítomen na mnoha jednáních lokálního významu - předně s Pruskem. Důvod, proč Jiří nakonec žádnou cestu nevykonal, byl celkem prostý - Jiří nesnášel cestování. Důkazem tohoto tvrzení je fakt, že i v rámci samotné Británie necestoval dále než na sever Anglie.⁶⁵

Už jen z jeho (byť nakonec pouze teoretického) „cestovatelského zájmu“ o vlast předků lze však celkem jasně pozorovat, jak se původně rezervovaný vztah britského vrcholného představitele k jeho državě měnil a z původně značně kritického postoje se pomalu stával postoj paternalistický a ochránářský.⁶⁶ Se změnou názorů na Hannoverko souvisí i větší snaha Jiřího III. angažovat se v řízení kurfiřtství, stejně jako ne náhodné pokusy vytvořit pevné pouto mezi tímto územím a jeho syny.

V roce 1764 se jeho druhorozený syn, princ Fridrich, stal v pouhém roce biskupem z Osnabrücku. Právě on se potom stal velmi významnou figurou, která zajišťovala jeho otci králi jiný vhled do německých záležitostí než jen od jeho vyslanců a členů Německé kanceláře.⁶⁷ Později i jeho mladší bratři, princové Vilém (pozdější král Vilém IV.), Eduard, Ernest August (pozdější hannoverský král od roku 1837), Augustus Frederik a Adolf, vycestovali do Hannoverska a trojice nejmladších synů dokonce navštěvovala přednášky na nedávno založené (1734) univerzitě v Göttingenu. Díky tomu všemu se nejen naučili Německy, ale také pronikli blíže do tajů říšské politiky a stali se svému otci dalšími potenciálními diplomaty.

Právě z doby po roce 1781, kdy tři z Jiřího synů studovali v Göttingenu a princ Fridrich plnil svou roli biskupa, měl jejich otec největší množství informací o vývoji v německém prostoru a nejúčinněji zasahoval do říšské politiky. Tomu rovněž napomáhaly utužované příbuzenské vztahy v rámci Svaté říše římské, které Jiří III. ještě podpořil vydáním své sestry Augusty za vévodu brunšvicko-wölfenbüttelského.⁶⁸

Kromě většího zapojování rodinných příslušníků do hannoverské a říšské politiky se Jiří III. také zajímal o možnosti zlepšení hospodářské situace v jeho kurfiřtství. Po roce 1765 dochází z iniciativy kurfiřta k tvorbě map pro lepší využití obchodních cest, výstavbě prvních

⁶⁵ Blíže viz COLLEY, s. 94-129.

⁶⁶ K tomu blíže WARD, Adolphus William, *Great Britain and Hanover. Some Aspects of The Personal Union*, Oxford, 1899. s. 199-203.

⁶⁷ Do Hannoverska zamířil až v roce 1781 - poznámka J. R..

⁶⁸ Princezna Augusta Frederika (1737-1813) - starší sestra krále Jiřího III., roku 1764 provdána za Karla Viléma Ferdinanda, vévodu Brunšvicko-Wölfenbüttelského.

zpevněných silnic napříč teritoriem, snahám o zvýšení výnosů z prodeje dřeva a lnu, i k pokusům o zrušení poddanství. Jiří III. se rovněž snažil podpořit hannoverský export skrze snižování daňové zátěže obyvatel a veřejnou podporu výstavby nových manufaktur na fajáns nebo krajky.⁶⁹

Další oblastí, v níž panovník spíše navázal na iniciativu svých předchůdců, byla oblast vzdělávání a školství. Jiří III. konkrétně podporoval výstavbu nových školských zařízení a zlepšení platových podmínek učitelů.⁷⁰ Bez významu také není (již dříve zmiňovaná) skutečnost, že na univerzitě v Göttingenu, založené Jiřím II. v roce 1734, studovali tři synové Jiřího III. a tím bylo podpořeno poměrně silné spojení mezi britským vlivem a göttingenským univerzitním prostředím, které přetrvalo až do 20. století.⁷¹ Mnoho studentů této univerzity mělo těž možnost na základě jakýchsi „grantů“ studovat v Británii.

Zajímavým příkladem sílícího pocitu sounáležitosti krále s jeho vzdálenou zemí je jistě i událost z roku 1770, kdy delegace horníků z pohoří Harz navštívila Kew v Anglii za účelem složení holdu svému suverénu. Jiří III. je prý nejen velmi důstojně přijal, ale rovněž jim ukázal svého prvorozeného syna Jiřího, prince z Walesu, s tím, že se jedná o jejich budoucího panovníka.⁷² Právě s těmito návštěvami souvisí i jisté omezené přejímání anglických zvyků a návyků v období druhé poloviny 18. století. Bylo však patrné primárně mezi elitami a vzdělanci a takřka zcela vymizelo ve století následujícím v souvislosti s tím, jak se oslabovala pouta personální unie kvůli stále jistějšímu nástupnictví princezny Viktorie na britský trůn a obecně i nezájmu Londýna unii nějak dále využívat.

Jako velký nadšenec do farmaření⁷³ se Jiří III. v kurfiřství podílel na založení tzv. Královské britské a kurfiřtské brunšvicko-lüneburské zemědělské společnosti (*Königliche-Grossbritanische und Churfürstliche-Braunschweig-Lüneburgische Landwirtschaftsgesellschaft*). Ta byla zčásti inspirována poznatky o zemědělství ve Velké Británii tak, jak je poznali sami představitelé hannoverské aristokracie při svých ne příliš častých návštěvách. Samotný podíl Jiřího III. na její struktuře a fungování je, vyjma jeho souhlasu jako suveréna, naneštěstí značně sporný.

⁶⁹ Což mělo v důsledku negativní vliv na dovoz britského zboží do kurfiřství a naopak zvedlo obchod s Pruskem. - KONIGS, s. 128d.

⁷⁰ Tamtéž, s. 128-129.

⁷¹ Tamtéž, s. 139.

⁷² Tamtéž, s. 139d. Celá událost je pak blíže popsána v: MEIER, Ernst von, *Hannoversche Verfassungs- und Verwaltungsgeschichte 1686-1866*, Lipsko 1899, s. 124-128.

⁷³ V Anglii měl dokonce přezdívku „Farmář George“.

Zhodnocení zásahů v Hannoveru před rokem 1777 - pohled britské veřejnosti

Ve zkratce se dá říci, že pokusy Jiřího III. ekonomicky pozdvihnout Hannoveru selhaly. V rámci velkého množství reforem sice přišlo určité zlepšení, ale země stále zůstávala primárně agrární a zaostalou. Vinu nelze přičítat ani tak Londýnu ve smyslu Jiřího III. a jeho Německé kanceláře, ale především vlastnímu hannoverskému obyvatelstvu.

To se totiž obávalo ztráty své identity ve prospěch „poangličtění“ a (to měli společně šlechta i poddaní) trpělo hlubokými předsudky a nedůvěrou v technologický pokrok. Proto se většina snah o rozvoj průmyslu, obchodu a zemědělství setkávala s nepochopením, úmyslným sabotováním nebo rovnou se zahrnutím. I přesto ale období let 1765 až (přibližně) 1777 znamenalo uklidnění situace, zvýšení počtu obyvatel⁷⁴ a čas oddechu, který Hannoveru potřebovalo na to, aby se etablovalo v nové politické realitě v rámci severního Německa i Říše obecně.

Na druhé straně kanálu La Manche bylo období z hlediska rozvíjení vztahů v rámci personální unie klíčové. Jiří III. skrze zapojení rodinných příslušníků i vlastní iniciativy hlouběji proniká do hannoverské politiky a (což nesmíme opominout) dochází k další změně mínění veřejnosti i Parlamentu v otázce dalšího fungování unie. „Veřejné mínění“ se především velmi negativně stavělo k využívání hannoverských vojáků na britských územích (Gibraltar a Menorka v roce 1777) a proti zásahu vůči vzbouřeným kolonistům v Severní Americe (v letech 1776-1783).

Vojáci z kurfiřtství byli označováni za „Němce“ a „Cizáky“, kteří nejsou de facto podřízeni britskému velení, ale jen rozkazům svého suveréna. Převaha takovýchto názorů v britské společnosti nakonec vedla Jiřího III. k omezení využívání hannoverských vojáků pro účely britské zahraniční politiky a jejich nahrazení vojáky dalších německých států, především Hesenska-Kasselu.⁷⁵

Kritický přístup k Hannoveru, které bylo vnímáno jako oblast nutící Velkou Británii k angažovanosti na kontinentu, byl jasně převažující tendencí v britské společnosti prakticky po celou dobu vlády Jiřího III. Příčiny se ale různily. Na počátku jeho vlády byla personální unie kritizována především z důvodu velkých nákladů Británie na ochranu tohoto území a velkého utrpení Hannoveru kvůli okupaci Francií za Sedmileté války. Za ni byla podle

⁷⁴ Hlavní město Hannover mělo okolo roku 1766 přibližně 12 000 obyvatel. Před rokem 1795 již 16 000. Převzato z FORD, s. 32; CONDRADY, s. 150-191; DANN, s. 1 (Autor uvádí, že v r. 1740 měl Hannover dokonce 14 000 obyvatel).

⁷⁵ KONIGS, s. 130-132; GRAEWE, Richard, *The American Revolution Comes to Hannover*, in: *The William and Mary Quarterly*, Vol. 20, č. 2 (duben 1963), s. 246-250; CONRADY, s. 150-191; WHITMAN, Sidney, *Former English Influence in Germany*, in: *The North American Review*, Vol. 173, č. 537 (srpen 1901), s. 221-231; BLACK, Jeremy, *Britain's Foreign Alliances in the Eighteenth Century*, s. 573-602.

mnohých Británie jasně odpovědná. Zde je na místě odcitovat myšlenky veterána z válek na kontinentě Williama Pettyho, 2. hraběte ze Shelburnu:

„...šťastná situace a významné výhody Británie ji činí zcela nezávislou na kontinentu a činí tak kontinentální spojení zbytečným. Historie ukazuje, že spojení s kontinentálními státy bylo vždy pro zájmy této země destruktivní. Zaujatost krále Viléma [III. Oranžského, poznámka J. R.] jeho rodnou zemí [Spojené nizozemské provincie - poznámka J. R.] přineslo nevýhody, které cítíme až do dnešních dnů, a od počátku Hannoverského nástupnictví vzrostl národní dluh o 70 milionů ze stejného důvodu - utiskující zatížení, pod kterým se potápíme a pod kterým se musíme utopit, pokud nebudou urychleně nalezeny některé prostředky s cílem snížit toto zatížení, které se pokračováním kontinentálních opatření stále zvyšuje.

Každý ví, kolik bolesti způsobily snahy vlády uvěznit nás v kontinentálních okovech, které, ač jsme všichni cítili jejich dření, nikdo neměl sílu rozbít. Na počátku této války [Sedmileté - poznámka J. R.] byl Hannover naším prvním subjektem na kontinentu a znovu Hannover byl tím, kdo nás vtáhl do zhoubných opatření vedoucích ke ztrátě našich mužů a peněz na kontinentě po míru z Kloster Zevenu [1757]. Po dvou velkých bitvách se stal pruský král objektem našeho zájmu kvůli Hannoveru. Byl nepřemožitelným princem, před nímž měl francouzský národ upadnout do nicoty, a my sami jsme působili v Hannoveru pod záminkou pomoci mu se zničením Francie jako nepřitele Velké Británie. A tak jsme šli krok za krokem dál a dál, přičemž naše síla byla rozptýlena a náš kredit byl posunut na pokraj zkázy...“⁷⁶

S tímto postojem souvisí také politika lorda Butea, který se snažil svým antihannoverským postojem bránit proti vzrůstající „skotofobii“ mezi jeho konkurenty v Parlamentu. Právě z let 1762 a 1763 pochází novinové články a pamflety, které korespondují s touto politikou. Například publicista a satirik Tobias Smollett píše:

„Doufám, že kurfiřt hannoverský již nikdy nenabude takového vlivu na krále britského, aby ho zatáhl do války, která by v průběhu let přišla na více než dvojnásobek, než je hodnota země, v jejíž prospěch by se vedla.“⁷⁷

K tomu je třeba přičíst i návrhy na rozdělení unie, které se objevovaly v tisku v období na samém sklonku Sedmileté války a po jejím skončení. Ty například navrhovaly oddělení unie Hannovera s Británií a udělení kurfiřtství nějaké mladší větvi královského domu, což by dle jejich názoru bylo jen ke spokojenosti obou národů.⁷⁸

⁷⁶ Citováno v: HARDING, s. 190.

⁷⁷ [SMOLETT, Tobias], „The Life and Adventures of Sir Launcelot Greaves“, in: British Magazine 1 (1760), s. 515, citováno v: HARDING, s. 192.

⁷⁸ The Gazette and London Daily Advertiser č. 10,411 (3. 9. 1762).

S tím byla rovněž spojena i kritika obětování zájmů Británie. Například deník *The North Briton* přišel s tezí o „*snaze, která byla vyvinuta ve prospěch Hannovera a Hesenska na úkor Portugalska, jež je mnohem významnější z hlediska obchodu království.*“⁷⁹

Stranou nezůstaly ani pokusy o jasnější právní vymezení vztahu Británie k Hannoveru, tj. o jasnější definici práv a povinností v rámci personální unie. O jedno se pokusil i možná nejvýznamnější anglický jurista 18. století, soudce William Blackstone. Dle jeho závěrů „...*teritorium Hannoveru a další majetky Jeho Milosti v Německu... nenáleží v žádném případě k této [britské] Koruně. Jsou zcela nezávislé na anglickém právu a nekomunikují s ní [Británií - poznámka J. R.] v žádném ohledu...Anglické zákonodárství moudře zaznamenalo obtíže, které dříve vyplývaly z držení dominia na kontinentě.*“⁸⁰

Podobný názor zastával i děkan univerzity v Gloucesteru, Josiah Tucker: „...*Ani Holanďané, ani Hannoverané, přestože poddanými stejného prince, nebyli nikdy považováni za Angličany...nebyli a ani nejsou byt' jen o drobet blíž k získání práv a výsad anglických poddaných, jako kdyby byli Francouzi nebo Španěly. Stále jsou to cizinci nezpůsobití k užívání privilegií nebo imunit, hodností a vyznamenání, úřadů, pozic nebo zvláštních povýšení do pozic/stavu poddaných Britského impéria.*“⁸¹

K otázce Hannovera se vyjádřil podobně i odpůrce politiky lorda Butea a populární satirik druhé poloviny 18. století, John Shebbeare. Podle něj „...*Hannoversko není podřízeným subjektem britské koruny. Jedná se prakticky o dominium jiného prince [ve smyslu suveréna nad územím - poznámka J. R.], které jako by se nalézalo u zcela jiné osoby. Vše, co pro ně bylo učiněno, bylo učiněno smlouvou a my tedy nemáme žádné právo vytvářet zákony pro Hannovera stejně jako [třeba?] pro Japonsko, ani vytahovat odtud jedinou penny, protože britská legislativa nerozšířila ani nemůže rozšířit svou moc nad tímto státem.*“⁸²

Významný politik Charles James Fox zase soudil, že „*regentství v Hannoveru by nemělo tvořit zákony ani vstupovat do smluv, které by se mohly ukázat nebezpečnými pro Velkou Británii. Tudiž by se slušelo, aby se ministři této země zdrželi vstupování do jakýchkoliv aliancí, které by mohly v důsledku znamenat ohrožení zájmů Anglie.*“⁸³

⁷⁹ *The North Briton*, č. 25 (20. 11. 1762)

⁸⁰ BLACKSTONE, William, *Komentář k právu Anglie, Svazek 1*, Oxford 1765-9, s. 106, citováno v: HARDING, s. 195-196.

⁸¹ TUCKER, Josiah, *Tract V. The Respective Pleas and Arguments of the Mother Country and of the Colonies Distinctly Set Forth and the Impossibility of a Compromise of Differences or a Mutual Concession of Rights Plainly Demonstrated*, Gloucester 1775, s. 15, citováno v: HARDING, s. 198.

⁸² SHEBBEARE, John, *An Essay on the Origin, Progress, and Establishment of National Society*, London 1776, s. 102-3, citováno v: HARDING, s. 202.

⁸³ HARDING, s. 204.

K personální unii se v 70. letech vyjádřil i Thomas Paine, který ve svém pamfletu *Zdravý rozum* vnímal obyvatele kurfiřtství jako „oběti zájmů Británie, které jsou uvrženi do nástrah války, aniž by to vedlo k většímu prospěchu.“⁸⁴

Ze všeho výše uvedeného vyplývá, že názory „veřejnosti“ (ve smyslu vzdělanců a politiků daného období) se stavěly proti pokračování spojení s Hannoverem a proti jeho propojení s britskou politikou. K tomu přispěla právě Sedmiletá válka a následná ekonomické rekonstrukce Hannovera. Zvýšení výskytu kritických textů také napomáhalo přesvědčení o odvrácení Jiřího III. od jeho kurfiřtství více směrem k prosazování britských zájmů, což se později ukázalo jako přehnané. Vlna kritiky, sílící především po konci Sedmileté války, ale postupně ustávala a výrazně poklesla po vypuknutí revoluce v koloniích v Severní Americe po roce 1775. Tehdy zároveň na čas ustoupila i debata o problémech a výhodách personální unie. Další vlna kritiky na Německé državy britského krále následně přichází až v souvislosti s jeho větším zapojením do říšské politiky po roce 1783, resp. 1785.

Fungování Německé kanceláře v Londýně

Primárním kanálem, který zajišťoval komunikaci mezi Jiřím III. jako hannoverským kurfiřtem a jeho ministry v Hannoveru byla tzv. Německá kancelář. Tato „instituce“, oficiálně pojmenovaná jako „Německá kancelář v Londýně“ teprve v roce 1824⁸⁵ hrála ve sledovaném období nesmírně podstatnou roli.⁸⁶ Autoři, kteří se zabývají historií anglo-hannoverské personální unie v 18. století, se vesměs shodují v názoru, že pozice této instituce byla za vlády Jiřího III. nejasná a nevymezená. Značně také záviselo na politických schopnostech jejího představitele, zda dokáže panovníka pro záležitosti jeho rodinných držav nadchnout (a tedy získat pro sebe vliv) nebo ho skrze ně naopak znechutit. Za vlády Jiřího III. se vystřídalo celkem 6 skutečných „hlav“ této kanceláře, kdy mezi nejvýznamnější z nich bývají nejčastěji zařazovány osobnosti Philipp Adolph von Münchhausen⁸⁷, Ernst Ludwig Julius von Lenthe⁸⁸ a na přelomu 18. a 19. století působícího Ernest Friedrich Herbert Münster⁸⁹. Právě jejich

⁸⁴ [PAINE, Thomas], *Common Sense Addressed to the Inhabitants of America*, Philadelphia 1776, s. 32-34.

⁸⁵ K tomu viz WARD, s. 58n.

⁸⁶ Tou se velmi zběžně zabývají Dann, s. 76-78; KONIGS, s. 17-27, 63-78 a SIMMS - RIOTTE, s. 66-69.

Důkladněji pak GRIESER, s. 153-168; WARD, s. 57-62 a CONRADY, s. 150-158, 188-191.

⁸⁷ Philipp Adolph von Münchhausen (1694-1762) - hannoverský politik a ministr, v čele Německé kanceláře v Londýně v letech 1749-1762. V roce 1762 se vrací do Hannoveru, kde krátce stojí v čele Válečné kanceláře.

⁸⁸ Baron Ernst Ludwig Julius von Lenthe (1744-1814) - hannoverský politik, v letech 1787-1795 velvyslanec v Berlíně, 1795-1805 v čele Německé kanceláře v Londýně.

⁸⁹ Hrabě Ernest Friedrich Herbert Münster (1766-1839) - hannoverský politik, hlava Německé kanceláře v Londýně. Významnou měrou se zasloužil o ukončení okupace Hannovera v rámci napoleonských válek a o jeho územní rozšíření na Vídeňském kongresu 1814/15.

vlivu lze přičíst období jasné prohannoverské politiky Jiřího III., kdy panovník hýřil aktivitou a živě se zajímal o dění ve svém Kurfiřtství.⁹⁰

Philipp von Münchhausen, který byl v čele Německé kanceláře v letech 1749-1762 narazil po roce 1760 na mladého panovníka, který se chtěl primárně zbavit otěží stále probíhající války a zčásti se distancovat od „hannoverské politiky“ svých předchůdců. Proto například neuspěly návrhy na odškodnění Hannovera za utrpené válečné škody britskými penězi,⁹¹ nebo skrze teritoriální zisky.⁹² I tak ale von Münchhausen vytěžil ze své pozice maximum, když díky tomu, že byl přítomen přímo v Londýně (St. James Palace) a měl přímý přístup ke králi, mohl alespoň informovat své kolegy v Hannoveru takřka z první ruky o tom, jak smýšlí britský monarcha o dalším vedení války i o případné roli svého německého území.

Teoreticky nebyla Německá kancelář ničím víc než úřadem ve službách kurfiřta, jemuž měla asistovat v době jeho absence v Říši a v kurfiřtství.⁹³ Proto byli také první vrcholní představitelé úřadu zařazováni mezi ministry v Hannoveru s dodatkem, že se „nyní nacházejí v Londýně“.⁹⁴ Pozice těchto hlavních úředníků se dala datovat zpětně až do počátku 18. století, kdy několik hannoverských vyslanců (konkrétně Thomas svobodný pán von Grote, Georg Wilhelm Sinold von Schütz a Hans Kaspar hrabě von Bothmer) zajišťovalo průběh tzv. hannoverského nástupnictví a bezpečný příjezd Jiřího I. (Ludvíka) do Británie. Právě hrabě von Bothmer poté zůstal v Londýně, kde on i jeho nástupci až do roku 1732 zajišťovali korespondenci kurfiřta s jeho domovinou a spolupodepisovali jeho nařízení pro Hannovera. Za vlády Jiřího I. a Jiřího II. často klesal význam „londýnských ministrů“ Německé kanceláře v době, kdy byl panovník přítomen v Hannoveru (tj. mimo Británii) a oni tak fungovali pouze jako další spojnice a zdroj informací, zatímco kurfiřti mohli řešit problémy jejich državy přímo na místě.⁹⁵ Po nástupu Jiřího III., ale - vzhledem k tomu, že Hannovera nikdy nenavštívil, jejich význam rapidně vzrůstal.⁹⁶

K roli kanceláře v další fázi vlády Jiřího III. se sluší dodat, že její členové museli disponovat vědomostmi o politické struktuře Británie, dělbě moci i o aktuálním rozložení sil mezi panovníkem a Parlamentem.⁹⁷ Protože byla pozice v Londýně po boku kurfiřta jednou

⁹⁰ K tomu viz dále.

⁹¹ Mělo se - dle návrhu Williama Pitta st. - jednat o pět milionů liber. KONIGS, s. 122d.

⁹² Viz případ Hildesheimu zmiňovaný výše.

⁹³ FORD, s. 36-41.

⁹⁴ WARD, s. 60.

⁹⁵ Tamtéž, s. 61.

⁹⁶ SIMMS - RIOTTE, s. 66.

⁹⁷ K otázce rozporů mezi Jiřím III. a Parlamentem v Londýně stejně jako k otázce vlivu určitých frakcí v době jeho vlády viz např. BLACK, *Knights, Errants a True Englishmen*; BLACK, *Britain's Foreign Alliances in the Eighteenth Century*, s. 573-602; WINSTANLEY, s. 679-691; ROBERTSON, Charles Grant, *England under The Hanoverians*, London 1953; BECKER, Carl, *Horace Walpole's Memoirs of the Reign of George the Third, I.*,

z nejvyšších poct, kterou mohl představitel hannoverské nobility dosáhnout, byli budoucí členové kanceláře velmi důkladně propírání mezi představiteli hannoverského Regentství a museli projít nejen skrze funkce v úřednickém aparátu kurfiřtství, ale i přes velké množství „pohovorů“ s jejich budoucími kolegy v Londýně.⁹⁸ Její členové sami sebe vnímali primárně jako vyslance cizího státu, jehož vrcholný představitel byl (spíše shodou okolností) i jejich vlastním suverénem.⁹⁹ Proto zde vyvstává zčásti schizofrenní situace, kdy museli tito vyslanci důsledně rozlišovat, zda aktuálně jednají s jejich kurfiřtem, či s britským králem - ač se stále jednalo o jednoho a toho samého Jiřího III.¹⁰⁰

Nové vymezení role ministrů Německé kanceláře souzní i s politikou nástupců von Münchausena, hraběte von Behra a hraběte von Alvenslebena. V době jejich působení v čele této instituce (1762-1795) dochází ke snaze spojovat hannoverskou politiku s tou britskou a nevyvolávat žádné rozdíly. To se dá vztáhnout především na 60. a první polovinu 70. let 18. století, kdy se Hannover muselo především ekonomicky i politicky zotavit ze ztrát z doby Sedmileté války. Jak poznamenal nástupce hraběte von Alvenslebena, baron Ernst Ludwig Julius von Lenthe: „*Hlava* [Německé - poznámka J. R.] *kanceláře neděla víc, než že přeposílala požadavky z Hannoveru.*“¹⁰¹ Krize v hannoversko-britských vztazích, kterým se bude práce věnovat dále, pak nejdou ani tak na vrub Německé kanceláři, která se snažila o smír a kooperaci se svým silnějším partnerem, ale spíše změně poměrů v Říši a tlaku na samou osobu Jiřího III., aby si vybral stranu ve sporu mezi Fridrichem II. Pruským a Josefem II. Habsburským o tzv. bavorské dědictví.

Důvodem, proč je tato instituce zmiňována, je především její značný význam pro pochopení kontaktů mezi Jiřím III. a Hannoverem, stejně jako nutnost zmínit některé osoby, které spolupůsobily na jeho dvoře a často významně ovlivňovaly panovníkovo rozhodování. Role Německé kanceláře významně vzrostla po roce 1795, kdy stál v jejím čele hrabě Münster. Právě v době jeho pobytu v úřadě přišla největší krize britsko-hannoverských vztahů

in: *The American Historical Review*, Vol. 16, č. 2 (Leden 1911), s. 255-272; TENTÝŽ, *Horace Walpole's Memoirs of the Reign of George The Third, II.*, in: *The American Historical Review*, Vol. 16, č. 3 (Duben 1911), s. 496-507; BUTTERFIELD, Herbert, *Some Reflections on the Early Years of George III's Reign*, in: *Journal of British Studies*, Vol. 4, č. 2 (Květen 1965), s. 78-101. Z literatury v českém jazyce pak např. KOVÁŘOVÁ, Blanka, *Reforma nebo revoluce? Britská vládní krize v letech 1782-1784*, in: *Historický obzor*, roč. 21, č. 1/2, 2012.

⁹⁸ Za příklad může sloužit cesta Karla Augusta von Hardenberga do Londýna v roce 1778, kterou chtěl zrychlit svůj kariérní postup a získat post hannoverského velvyslance v Londýně. Kvůli milostné aféře mezi jeho manželkou a Jiřím, princem z Walesu (pozdějším králem Jiřím IV.), byl však Hardenberg donucen vystoupit z hannoverských služeb a následně zakotvil ve službách vévody brunšvického a nakonec Pruska.

K tomu srov. GRIESER, s. 153-168.

⁹⁹ SIMMS - RIOTTE, s. 67.

¹⁰⁰ K tomu blíže FORD, s. 36-41.

¹⁰¹ LENTHE, Ernst Ludwig von, *Familientagebuch*, Soukromé dokumenty, Rodinný archiv, Gut Lenthe, FA 106, citována v: SIMMS - RIOTTE, s. 67d.

spolu s nutností Jiřího III. výrazně modifikovat jeho dosavadní „politiku dvojích dveří“¹⁰², kterou zvolil po roce 1760 (či radikálněji 1762). Münster jako prostředník mezi Hannoverem a Velkou Británií hrál významnou úlohu nejen ve vzájemné komunikaci těchto dvou států, ale i při vyjednávání s Pruskem, Francií, Ruskem a menšími německými státy.¹⁰³

Krom toho také plně využíval vlivu, který měla kancelář na panovníka, ke vstupování do bojů na britské politické scéně a k ovlivňování britského tisku.¹⁰⁴ Bohužel pro kancelář a její představitele však její vliv značně ochabl po nástupu Jiřího, prince z Walesu, jako regenta po roce 1810 a následně po jeho nástupu na trůn v roce 1820. Pokud předběhneme běh událostí a struktury této práce, jistě stojí za zmínku poslední velké vítězství a zviditelnění této instituce na počátku 19. století. Jednalo se o poměrně výrazné územní rozšíření kurfiřtství na přelomu let 1814/1815 a jeho povýšení na království v rámci nově vzniklého Německého spolku. Spolu s výrazným poklesem významu Hannovera v rámci britské politiky zároveň postupně (a nevratně) klesá i význam samotné Německé kanceláře, v pozdním období vlády Jiřího III. velmi podstatného faktoru ve vedení britské zahraniční politiky.

¹⁰² Její stručná definice viz část 2. této práce.

¹⁰³ K jeho roli rovněž SIMMS, Brendan, 'An Odd Question Enough'. *Charles James Fox, the Crown and British Policy during the Hanoverian Crisis of 1806*, in: *The Historical Journal*, Vol. 38, č. 3 (Září 1995), s. 567-596.

Pro tematiku sledovanou v této kapitole pak blíže Tamtéž, s. 594-595.

¹⁰⁴ SIMMS - RIOTTE, s. 68; HARDING, 207-261.

4. Krize personální unie - Bavorské dědictví a Fürstenbund (1777-1785)

Nástupnictví v Bavorsku v roce 1777, střet Pruska a Rakouska a postoj Jiřího III.

Po relativně klidném období let 1763-1777, které nebylo spojeno s žádnou rozsáhlou evropskou válkou, představovala léta 1777-1785 skutečnou zatěžkávací zkoušku britsko-hannoverské personální unie. Otázka tzv. bavorského dědictví, následná válka o ně a v částečné reakci zformovaný Fürstenbund (či Liga princů) otráslí dosavadní „politikou dvojích dveří“ Jiřího III. v základech. Bylo by ale chybné dívat se na těchto osm let jen jako na jakousi přechodnou etapu, zcela vyňatou z dobového kontextu vztahů mezi velmocemi, tj. Pruska, Rakouska, Ruska, Francie a Velké Británie. Každá mocnost z této pětice měla vlastní mocenské aspirace a oblasti, do nichž chtěla rozšířit svůj vliv. Naneštěstí se jejich zájmy vzájemně proplétaly a ohrožovaly, čímž vystavovaly velké nejistotě menší evropské státy.

V oblasti Německa se střetávaly zájmy Pruska s Rakouskem. Zatímco Prusko pod Fridrichem II. vystoupalo mezi evropské velmoci a dvěma válkami s Rakouskem výrazně rozšířilo své území, jakož i vliv v Říši, Rakouská pozice byla ohrožena. Nový rakouský císař Josef II. Habsburský byl po svém nástupu na císařský trůn v roce 1765 (byť stále ve většině záležitostí držela otěže vlády jeho matka, česká a uherská královna Marie Terezie) konfrontován se skutečností oslabování rakouského vlivu v německém prostoru a s nezměrným vzestupem sebevědomí pruského monarchy. Bez něj by Habsburkové (od Josefa II. již rod Habsbursko-Lotrinský) byli ohroženi při prosazování svých kandidátů na císařský trůn v Říši, stejně jako v držbě svých dědičných zemí (tj. Čech, Maďarska a Chorvatska).

Nový říšský panovník viděl jedinou cestu, jak takovému vývoji zamezit, skrze zvýšení vlivu v Německu, ideálně přes získání německojazyčných území západně od habsburských držav, namísto další expanze na východ.¹⁰⁵ Ke zvýšení případných šancí na získání území v Říši byl také Josef II. oženěn s Marií Josefou Bavorskou, sestrou bavorského vévody Maxmiliána III. Josefa.¹⁰⁶ Protože ale manželství skončilo smrtí Marie Josefy bez potomků již po dvou letech, možné budoucí nároky Josefa II. na nástupnictví po dosud bezdětném vladaři Bavorska dosti ochably. V následujících letech v souvislosti se zvyšující se šancí na vymření

¹⁰⁵ EASTON, J. C., *Charles Theodore of Bavaria and Count Rumford*, in: *The Journal of Modern History*, Vol. 12, č. 2 (Červen 1940), s. 145-160; BLANNING, Timothy Charles William, *The Pursuit of Glory: Europe 1648–1815*, New York 2007, s. 591.

¹⁰⁶ Maxmilián III. Josef (1727-1777) - bavorský vévoda, kurfiřt, syn Karla VII., který byl v letech 1740-1745 císařem Svaté říše římské národa německého. Jeho smrtí bez potomků vymírá bavorská vládnoucí (vilemínská) linie Wittelsbachů a nastává otázka tzv. bavorského nástupnictví.

bavorské větve Wittelsbachů Josef II. zesílil své snahy území Bavorského vévodství získat, když zaměřil svou diplomatickou pozornost na eventuálního dědice, Karla Theodora.¹⁰⁷

Tento příslušník větve Wittelsbachů, která vládla v tzv. Palatinátu (Rýnské Falci)¹⁰⁸ byl první v řadě potenciálních nástupců na místo bavorského vévody po Maxmiliánu III. Josefovi. Vědělo se o něm, že se k otázce svého budoucího dědění staví spíše negativně a že by preferoval rozšíření svého území v Rýnské Falci, aby mohl zůstat ve svém sídelním městě Mannheimu. Tam se věnoval svým zálibám, mezi něž patřilo mecenášství umění, návštěvy divadel a galerií, ale i četné milostné avantýry, především s hostujícími francouzskými herečkami. Právě tyto „pletky“ vedly k velkému počtu nemanželských dětí, které se staly pro Karla Theodora doslova noční můrou.

Protože nemohly zdědit jeho oficiální hodnosti, zaobíral se Karel Theodor problémem, jak je majetkově zajistit v situaci, kdy jeho budoucí dědictví mohlo připadnout jen potomkům z legitimního manželského svazku.¹⁰⁹ Jako ideální pro tuto problémovou situaci se jevily náhrady v nedalekém Rakouském Nizozemí. Ziskem tohoto habsburského území by navíc Karel Theodor naplnil své neskromné přání „znovuoživení Burgundska“¹¹⁰, díky spojení Rýnské Falce právě s územím na západě.

S těmito informacemi se Josef II. rozhodl dojednat vídeňskou konvenci (podepsána byla 3. ledna 1778), na základě níž mělo dojít ke směně části Horního a Dolního Bavorska za blíže nespecifikovaná území v Rakouském Nizozemí a za umožnění přidělení určitých majetků falckého kurfiřta jeho legitimizovaným potomkům.¹¹¹ Dohoda ale vyvolala velkou vlnu nevole v rámci Říše i okolních států, které se obávaly výrazného nárůstu vlivu Habsburků. Krom toho zde byla i otázka legitimacy celé „transakce“, z níž byl zcela vynechán další uchazeč o Bavorsko, Karel II. August, vévoda Zweibrückenský¹¹². Vévoda se cítil „okraden“ o svá nástupnická práva a rozhodl se bránit. Protože pojal za manželku sestru

¹⁰⁷ Karel Theodor (1724-1799) - v letech 1742-1799 vévoda falcký a vévoda z Jülichu a Bergu. Po vymření tzv. vilmínské větve rodu Wittelsbachů se jako nejstarší představitel větve falcké (někdy také nazývané neburgsko-sulzbašské) stává v r. 1777 i vévodou bavorským. V letech 1777 a 1784 vyjednával o výměně Bavorska za část či celé Rakouské Nizozemí. Obě jednání však skončila neúspěchem. Nedočkal se žádného legitimního mužského dědice, kvůli čemuž po jeho smrti přechází vláda na falcko-zweibrückenského vévodu Maxmiliána (IV.) Josefa (1756-1825).

¹⁰⁸ Rýnská Falc/Palatinát - vznik přesunutím lotrinského falckrabství z oblasti kolem Cách a od dolního toku Rýna přes Moselu ke střednímu a hornímu toku Rýna do povodí dolního Neckaru v 11. a 12. století. Centrem bylo nejprve Alzey a později Heidelberg. První zmínka o porýnské Falci pochází z roku 1093.

¹⁰⁹ BLANNING, *The Pursuit of Glory...*, s. 591.

¹¹⁰ Srov. MARVIN, Thomas E., *Karl Theodor and the Bavarian Succession, 1777-1778*, Lewiston/Lampeter/Queenston 1989., EASTON, s. 145-160.

¹¹¹ Srov. SKŘIVAN, Aleš, *Evropská politika 1648-1914*, Praha 1999, s. 122-124; WHALEY, s. 393-408.

¹¹² Karel II. August (1746-1795) - vévoda zweibrückenský ze zweibrücksko-birkenfeldské větve rodu Wittelsbachů. Presumovaný nástupce Karla II. Theodora a manžel Marie Amálie Saské, dcery saského kurfiřta Frederika Kristiána a sestry jeho nástupce Frederika Augusta III./I..

saského kurfiřta a měl silné vazby na Francii, byla poměrně velká šance podpory jeho nároku od dalších říšských vladařů. Vůbec nejpodstatnější byla ale podpora pruského krále Fridricha II., který využil onoho „útoku na legitimitu“ jako záminky pro zastavení možné restaurace habsburské moci ihned v samotném počátku.¹¹³ Právě Fridrich II. se stal tím, kdo inicioval dohodu se saským kurfiřtem na ochranu zájmů presumovaného dědice bavorského vévodství. Jeho primárním cílem ale bylo především zamezit výměně území v Bavorsku za části Rakouského Nizozemí, což by se rovnalo oslabení pruského vlivu v Říši na úkor Rakouska, které by teoreticky mohlo opět pomýšlet na institucionální reformy, navrhované Josefem II. již v šedesátých letech.¹¹⁴ Ty by mohly ohrozit poměr sil mezi Pruskem a Rakouskem, ale rovněž i oslabit vzrůstající autonomii dalších středních německých států jako Saska, Hannoverska či Württemberska.¹¹⁵

Do následné války o tzv. bavorské dědictví (1777-1778), známé někdy také pod názvem „Bramborová válka“, ukončené Těšínským mírem z května 1779, se nakonec zapojili zainteresované Rakousko, Prusko a Sasko, zatímco další potenciálně ohrožené velmoci „vycouvaly“. Francie upřednostňovala podporu amerických kolonistů ve Válce za nezávislost na Velké Británii (1775-1783), s nimiž měla podepsanou spojeneckou smlouvu od roku 1778. Další angažmá na kontinentě (i přes spojeneckou smlouvu, kterou měla s Rakouskem) se pro ni tak jevilo jako zbytečné nadměrné vázání sil. Rusko v čele s carevnou Kateřinou II. Velikou¹¹⁶ zase nezasáhlo z obav, aby změna statusu quo v regionu střední Evropy nevychýlila určitou „rovnováhu sil“ mezi evropskými velmocemi. Velká Británie (a potažmo Hannoversko) zůstala stranou kvůli probíhající válce v severní Americe i proto, že nebyly primárně ohroženy žádné hannoverské ani britské zájmy. I přesto ale Jiří III. z pozice hannoverského kurfiřta několikrát protestoval proti politice Josefa II. v Říši i proti případné parcelaci Bavorska.¹¹⁷

Z pohledu Hannoverska a jeho snahy o nezávislejší politiku v Říši se jakékoliv posílení moci Habsburků rovnalo zhroucení ambiciózních plánů. Hrabě ze Suffolku¹¹⁸, státní tajemník pro Sever, dokonce nabídl Fridrichu II. alianci jménem Jiřího III. jako hannoverského kurfiřta k „zajištění pozic Hannoverska“.¹¹⁹

¹¹³ K tomu blíže např. WILSON, Peter H., *Prussia's Relations with the Holy Roman Empire, 1740-1786*, in: *The Historical Journal*, Vol. 51, č. 2 (Červen 2008), s. 337-371.

¹¹⁴ K tomu viz WHALEY, s. 379-426.

¹¹⁵ S tím souvisí i hannoverská politika „obstrukcí“ po konci Sedmileté války. K ní viz 2. kapitola této práce.

¹¹⁶ Kateřina II. Veliká (1729-1796)- vlastním jménem Sofie Frederika Augusta Anhaltsko-Zerbstská, ruská carevna v letech 1762-1796.

¹¹⁷ SIMMS - RIOTTE, *The Hanoverian Dimension...*, s. 69.

¹¹⁸ Henry Howard, 12. hrabě ze Suffolku, 5. hrabě z Berskhire (1739-1779).

¹¹⁹ SIMMS - RIOTTE, *The Hanoverian Dimension...*, s. 69d.

To je velmi podstatné pro další sledované události. Nejen, že Jiří III. situaci svých „Německých zemí“ bedlivě sledoval, ale také byl ochoten zasáhnout v jejich prospěch - ale nikoliv jako britský monarcha, nýbrž jako hannoverský kurfiřt. Je zde tedy patrná určitá změna pohledu Jiřího III. na jeho území v Německu, ale zároveň stále jasná distinkce mezi „britským králem“ a „kurfiřtem z rodu brunšviccko-lüneburského“. Již na počátku „bavorského problému“, který nakonec zaměstnával diplomaty i panovníky v Říši až do roku 1785, se hannoverský kurfiřt ukázal jako někdo, kdo chce hrát v politice Říše výraznou roli. Proto bylo už v roce 1778 zřetelné, že svou roli vidí Jiří III. v „táboře Pruska“ a jeho spojenců, nikoliv na straně Habsburků, kteří nejenže ohrožovali pozice kurfiřtství, ale také po tzv. Diplomatické revoluci z roku 1756 nebyly déle spojenci Velké Británie, nýbrž jejího dědičného nepřítele - Francie. Právě sympatie s politikou Fridricha II. a s jeho snahou „chránit práva a svobody“ v rámci Říše následně vedly Jiřího III. k většímu angažmá ve prospěch Hannovera a ke vstupu do tzv. Fürstenbundu v roce 1785.

Ještě před touto podstatnou epizodou je však třeba zmínit zakončení prvního kola boje o bavorské dědictví - a skrze ně i o vliv v Říši, mezi Pruskem a Rakouskem. To skončilo sice územním rozšířením Podunajské monarchie o tzv. Innskou čtvrt se zhruba 120 000 obyvateli¹²⁰, ale také potvrzením pruské držby Kladska a valné části Slezska bez knížectví těšínského a částí knížectví opavského, krnovského a nisského. Snaha Josefa II. o expanzi do německého prostoru tím ale nebyla ukončena a bylo jen otázkou času, kdy podnikne další diplomatické kroky.

Kořeny Fürstenbundu, Říše mezi Rakouskem a Pruskem

První střet o otázku dalšího vývoje Říše mezi Habsburky a Hohenzollerny skončil Těšínským mírem a tím neúspěchem plánů císaře Josefa II.. Mnoha soudobým politikům a pozorovatelům (jak bude ukázáno dále) ale nešlo, že císař nemá v plánu své expanzivní záměry opustit a rovněž jeho protějšek v Prusku nemá v plánu mu při nich být jen o píd' ustoupit. K pochopení situace, která nastala po roce 1779 a nepřímo vyústila ke zformování Fürstenbundu nebo také Ligy princů, je třeba odděleně nastínit a objasnit hlavní politické problémy v Říši a mezi Velkou Británií a Hannoverem v daném období. Jak bude blíže vymezeno, hlavním problémem Říše byl rakousko-pruský antagonismus, reprezentovaný snahami Habsburka Josefa II. získat území v Říši a posílit tam tak svůj vliv a naopak snahou Hohenzollerna Fridricha II. udržet císaře stranou dění, nedopřát mu žádné územní zisky ani

¹²⁰ Číslo udává HOCHENDLINGER, Michael, *Austria's Wars of Emergence, 1683–1797*, London 2003, s. 367.

posílení vlivu, a tím pojistit mocenskou pozici samotného Pruska, kterou vybojovalo v posledních dvaceti letech.

Tento antagonismus se týkal stále bolavého problému snahy Habsburků získat bavorské vévodství, ale rovněž také pokusů Josefa II. uplatnit svého mladšího bratra, prince Maxmiliána Františka¹²¹, v regionu severního Německa. To dráždilo nejen Prusko, ale i další německé státy v oblasti, mezi nimi i Hannoverko. Dalším problémem byla probíhající válka v severní Americe, kde stála Velká Británie proti vzbouřeným kolonistům¹²², kteří měli od roku 1778 podporu Francie.¹²³ Díky zaměstnávání Británie mimo evropský kontinent Francie nepotřebovala vyhrožovat obsazením nebo ohrožením severoněmeckého kurfiřtství Jiřího III., ale současně tím byly vázány její síly a nemohly tak zasáhnout v případě možnosti pokračování střetu mezi Rakouskem a Pruskem ohledně Bavorska. Francie alespoň vyjadřovala podporu ve snahách Fridricha II. limitovat rakouský vliv a blokovala habsburské kandidáty v episkopálních volbách, ač byla jinak spojencem Rakouska na základě Diplomatické revoluce z roku 1756.¹²⁴

Velká Británie také řešila problém rostoucí politické izolace. Od stažení se z aliance s Pruskem Fridricha II. na konci Sedmileté války neměla Británie na kontinentě pojištěného spojence, což ohrožovalo nejen ji, ale i další fungování Hannoverka. To postupovalo na konci sedmdesátých a osmdesátých let většinou v souladu se svým silnějším partnerem, jak se ukázalo například ve dříve zmíněném rozšiřování habsburského vlivu na sever Německa, kdy neprotestovalo proti zvolení Habsburka Maxmiliána Františka arcibiskupem kolínským a následně biskupem münsterským. Když ale začaly kolovat zvěsti o úmyslu Habsburků zahrnout do teritoria císařova nejmladšího bratra také Hildesheim¹²⁵ a Paderborn, o něž mělo v minulosti Hannoverko velký zájem,¹²⁶ a dokonce i Osnabrück, kde titulárně vládl mladší syn kurfiřta Jiřího III,¹²⁷ došlo mezi oběma členy personální unie k dalšímu rozkolu.

Jako klíčový faktor se ovšem nakonec ukázaly obavy teritoriálně menších států v rámci Říše z ohrožení „tradičních svobod a práv“ a možného přerozdělování území. Jejich

¹²¹ Maxmilián František Habsbursko-Lotrinský (1756-1801) - předposlední dítě císařovny Marie Terezie Habsburské a Františka Štěpána Lotrinského. Kolínský arcibiskup, münsterský biskup a velmistr Řádu německých rytířů.

¹²² Jedná se o Americkou válku za nezávislost (1775-1783).

¹²³ Získali ji na základě dvojice smluv - Smlouvy o přátelství a obchodu a Smlouvy o spojenectví.

¹²⁴ WHALEY, s. 395.

¹²⁵ Hildesheim - říšské biskupství (do sekularizace v r. 1803), v čele stál ve zmiňovaném období (konkrétně 1763-1789) Fridrich Wilhelm baron von Westphalen, který byl zároveň v letech 1782-1789 biskupem paderbornským.

¹²⁶ KONIGS, s. 133., BLACK, *Knights, Errants and True Englishmen*, s. 139.

¹²⁷ Jednalo se o Fridricha, vévodu z Yorku a Albany, který úřad zastával v letech 1761/4-1802, osobně pak od roku 1783.

posílení přichází již po ukončení Sedmileté války v roce 1763, ale nejaktivněji začali vládci v rámci německého prostoru jednat až v roce 1779 při dalším oživení rakousko-pruské rivality. Je podivnou ironií osudu, že právě Prusko, které v celé předcházející dekádě svou agresivní politikou přepisovalo teritoriální hranice, násilně rekrutovalo vojáky z cizích území a „ohýbalo“ právo Říše tak, jak se mu právě hodilo, nakonec vystoupí jako ochránce legitimacy a zažitých pořádků. Přitom právě v roce 1779 se ukázala bezmoc říšských orgánů, když Prusko v rámci války s Rakouskem nutilo své menší sousedy jako například Anhaltsko-Dessau nebo Sasko-Výmarsko k „dobrovolnému“ předání vojáků do jeho služeb (nebo alespoň k nepřekázení při jejich verbování).¹²⁸ Při namítání, že by stejné právo mělo mít i Rakousko, bylo následně slabším státům pohrozeno pruskou intervencí.¹²⁹

Byla to právě situace určité bezmoci menších celků vůči Rakousku a Prusku, která vedla několik významných myslitelů ke zformování ideje spolku, jež by bránil tradiční práva a svobody jednotlivých zemí Říše a vytvářel možná i jakousi protiváhu, „třetí sílu“, proti ambicím Rakouska, Pruska, ale i dalších států jako například Francie nebo Ruska. Takovéto myšlenky se objevovaly již na počátku roku 1779 v Prusku ohrožovaném Sasku-Výmarsku na dvoře vévody Karla Augusta, a o něco později¹³⁰ i na dvoře markraběte bádenského Karla Fridricha. Unie protestantských i katolických sil, která by dohlížela na dodržování říšského práva a krotila expanzivní úmysly Pruska a Rakouska se následně stala diskutovaným tématem a pozitivně přijímanou myšlenkou. Zpočátku mezi potenciálními členy, tj. především mezi středními německými státy, dominoval silně anti-pruský přístup. Prusko bylo vnímáno jako agresivní mocnost, která rozvrací jednotu Německa. Zosobněním pak nebyl nikdo jiný než jeho ambiciózní panovník Fridrich II.. Podle Leopolda Fridricha Františka vévody Anhaltsko-Dessavského byl Fridrich II. „...mnohem zatvrzelejším nežli Napoleon, tvrdý a nespravedlivý slovem i skutky proti komukoliv, koho nesnesl.“¹³¹ Vévoda také přiznal, že „[se] vždy obával mnohem více Fridricha II. než císaře [Josefa II. - pozn. J. R.]“.¹³²

Zmiňovaný markrabě bádenský, dále vévoda Sasko-Výmarský a vévoda Anhaltsko-Dessavský později stáli za propagací prvních nápadů na vznik určité „ligy“, které ale v počátku nezískala příliš velkou podporu. Nebylo totiž příliš jasné, jak by taková jednotka v rámci Říše měla fungovat a kdo by měl stát v jejím čele. Tradice vzniku takovýchto „lig“ ale nebyla ničím novým - nejrůznější ligy, spolky a společenství se tvořily v Německu již od

¹²⁸ UMBACH, Maiken, *The Politics of Sentimentality and the German Fürstenbund, 1779-1785*, in: *The Historical Journal*, Vol. 41, č. 3 (Září 1998), s. 683.

¹²⁹ Tamtéž, s. 683.

¹³⁰ Tamtéž, s. 681; WHALEY, s. 422-426.

¹³¹ UMBACH, s. 683.

¹³² Tamtéž, s. 683.

středověku na základě konfese, příslušnosti k určitému regionu, k sebeobraně před agresí, z popudu císaře nebo naopak proti němu.

Od Vestfálského míru z roku 1648 bylo dovoleno vytvářet ligy s jediným omezením - nesměly směřovat proti samotné instituci Říše. Nově se formující uskupení, pozdější Fürstenbund, se ale výrazně lišilo. Nejen proto, že se nakonec jeho největším zastáncem stalo Prusko, které jinak bořilo a rozvracelo samotné základy tisíciletého státu, ale i proto, že se jasně odhalil panující dualismus mezi Pruskem a Rakouskem společně se zkostnatělostí a nefunkčností právě té Říše, která měla být za každou cenu chráněna. Jak měla ukázat ne příliš vzdálená budoucnost, těleso bylo na samém konci svých sil a bylo jen otázkou času, kdy přijde podnět, pod kterým se Svatá říše národa německého zřítí. Fürstenbund agonii jen prodloužil o jedno desetiletí, aby následně příchodem Napoleona Bonaparta v důsledku sekularizací, obrovských teritoriálních posunů a francouzské anexe Říše definitivně zanikla v roce 1806.

Po roce 1779 se jako vhodný kandidát na hlavu „ligy“ jevil mnohým princům Jiří III., kurfiřt hannoverský a král britský.¹³³ Jeho spojitost s Británií měla dát rodící se organizaci politickou váhu a zajistit jí přežití mezi dvěma „hladovými“ sousedy - Pruskem a Rakouskem. Jiří III. ale nakonec přání nevyslyšel. Ačkoli sice osobně dával najevo značné obavy z posílení ať Pruska, nebo Rakouska, ani on, ani jeho rádci si nebyli jisti, jaký vůbec má být hlavní cíl rodící se entity. Měla zajišťovat pouze právní a teritoriální jednotu Říše (tedy status quo o který se v předcházející dekádě snažilo i Hannoverko) nebo i politicky aktivně vystupovat - například v otázce ochrany práv vévody zweibrückenského na jeho bavorské dědictví?

Působnost nebyla zřejmá ještě několik dalších let, dokud nepřišel rok 1784 a druhý pokus Josefa II. o výměnu Bavorska za (tentokrát celé) Rakouské Nizozemí. V této situaci se ostatní „hráči“ v rodícím se společenství poměrně záhy shodli na cíli - zastavit agresi samotného císaře proti fungování Říše - i na osobě, která by měla stát v jejich čele - Fridrichu II. Pruském. Ten začal vystupovat jako horlivý zastávce legitimacy, což bylo z jeho pohledu v souladu se zájmy Pruska. Po roce 1780 totiž vypršela prusko-ruská aliance a Rusko začalo působit jako spojenec Rakouska. Tím bylo Prusko nechráněné a právě ona Liga princů mohla sloužit jako určitá nejnutnější „hráz“ před nepřáteli pruských ambic v Říši i mimo ni. Fridrich II. ale rozhodně nesouhlasil se svým ustanovením do čela Fürstenbundu jen ze snahy zachovat určitou rovnováhu sil. Jeho pohled na věc byl velmi pragmatický. Pruský král vnímal Říši a

¹³³ K tomu blíže WHALEY, s. 424-425.

s ní i celý německý prostor jako oblast neschopnou jakékoliv autonomní činnosti. Podle něj se Německo propadlo do pozice objektu, kterého se mají v úmyslu zmocnit okolní mocnosti. Británie měla mít zájem na zisku Osnabrückeru, Mansfeldu, Meklenburska, Hamburku a hanzovních Brém pro posílení Hannovera, Francie měla chtít Porýní, Dánsko Holštýnsko a Hamburk a Rakousko mělo toužit po zisku Jülichu a Bergu (na které si již tradičně dělalo nárok Prusko)¹³⁴, Bavorska, Württemberska a později po jeho ovládnutí i po Alsasku a Lotrinsku.¹³⁵ Právě tyto teoretické expanzivní snahy Josefa II. vnímal Fridrich II. jako něco, co by z Habsburků udělalo nejmocnější vládce na kontinentě a Prusko by bylo odsunuto na druhou kolej. Obavami z jejich vzestupu pak mohl snadno ospravedlnit i přerod Pruska v zastávce říšských tradic a odpůrce územní expanze na úkor jejích členů. Nakonec u takovéto politické linie ale Prusko vydrželo jen do roku 1786 a skonu Fridricha II., aby následně díky spojení s Británií zaměřilo svou pozornost jinam.

K ilustraci podivného rozčarování, které z vývoje věcí nastalo v Říši, může posloužit text, který napsal německý satirik Wilhelm Ludwig Wekhrlin: *„Lidé říkají, že pruský král je jediným princem, který může ochránit menší území... To zasluhuje náš respekt. Ale rakouský dům je jedinou silou, která dokáže vzdorovat vzrůstu moci Braniborska, pokud by si přálo ohrozit německou Říši. Je to méně významný závěr?“*¹³⁶

Rozčarování i menších území ještě zesílilo, když Prusko převzalo iniciativu a podepsalo dohody se Saskem a Hannoverem a tyto tři celky se staly zakladateli proticísařsky namířeného spojení. Prvotním cílem vzniknuvší Ligy princů neboli Fürstenbundu měla být ochrana Říše a jejich institucí a ochrana práv a majetků všech říšských subjektů. Porušení říšských ustanovení se měla setkat s jasnou odpovědí. K tomu ještě mezi signatáři existovala tajná klauzule, která měla mařit snahu Josefa II. o zisk Bavorska i další teritoriální změny, sekularizace a další dělení říšských území.¹³⁷ První signatáři se také zavázali získat pro Fürstenbund další členy z ranku „nižších“ říšských suverénů.

¹³⁴ Berg - území v západním Německu na pravém břehu Rýna. Od roku 1348 spojen skrze julišská hrabata s Jülichem. Od 1380 vévodství, od 1685 součást falckého kurfiřtství. V roce 1777 spojeny Falc a Bavorsko. V roce 1815 připadl Berg Prusku.

Jülich (Jülich-Kleve) - vznik spojením Jülichu a Kleve, hrabství v roce 1356 povýšeno na vévodství. Po vymření vévodů z Jülichu, Kleve a Bergu v roce 1609 probíhala tzv. válka o julišské dědictví, po jejímž definitivním ukončení v roce 1666 získalo Jülich Falcko-Neubursko. V roce 1742 připadl sulzbašské linii Wittelsbachů a od roku 1777 byl spojen s Bavorskem. Od 1815 v majetku Pruska, které ho společně s Bergem a dalšími územími včlenilo do nově vytvořených Rýnských provincií pruských.

¹³⁵ Blíže viz WILSON, *Prussia in the Holy Roman Empire, 1740-1786*, s. 343-346.

¹³⁶ Citováno v: WHALEY, s. 425n.

¹³⁷ K tomu blíže UMBACH, s. 679-704; WHALEY, s. 424-426; BLANNING, *'That Horrid Electorate'* s. 311-344.

Vznik Fürstenbundu jako nejen reakce na snahy Josefa II. v Bavorsku, ale i na razantní změnu politiky Pruska, nezůstal bez odezvy ani mimo Německo. Jak bude ukázáno v další části, stala se tato instituce obrovským problémem nejen pro vzrůstající se Rusko, ale i pro Francii a především pro Velkou Británii a její snahy se po letech izolace vrátit formou aliance s Rakouskem „zpět“ do evropské kontinentální politiky. Postup Jiřího III. byl vnímán jako zrada britských plánů a jako něco v zásadě nepřijatelného.

V situaci, kdy se Jiří III. jako kurfiřt hannoverský zaobíral postupem Ligy proti Rakousku, britští vyslanci vyjadřovali touhu „*s celým svým srdcem*“ obnovit starou britsko-rakouskou spojeneckou alianci.¹³⁸ Britský král se sice k situaci nijak nevyjadřoval a dával najevo souhlas s britskou politikou, jenže ve stejný čas se jako hannoverský kurfiřt (ač stále jedna a ta samá osoba) tvrdě vymezoval proti Rakousku a stál po boku jeho nového nepřítele na život a na smrt, Pruska, jako jeden z jeho nejvýznamnějších spojenců. Zatímco onen zmiňovaný rozpor mezi britskou a hannoverskou politikou v otázce „uchycení“ Habsburků na severu Německa mohl být vnímán jako nedorozumění, zde už šlo jasně o narušení britské zahraniční politiky a to v tak zásadní věci jako byla spojenecká aliance. Nebylo cesty zpět. Jiří III., onen mladý monarcha z šedesátých let, který „vládl ve jménu Británie“ se vlivem okolností proměnil v monarchu, který vzhlížel ke své „německé otčině“ a opět tahal britskou politiku zpět do dob svého dědečka Jiřího II. a pradědečka Jiřího I.. Jak se ale mělo ukázat, politická situace na kontinentě se od jejich dob značně změnila.

Jiří III. a vstup Hannoverska do Fürstenbundu - motivy a politické následky

Důvody, které vedly Jiřího III. ke vstupu do Fürstenbundu z pozice hannoverského kurfiřta, mají své opodstatnění již v říšské politice po roce 1777 a v antagonismu mezi Pruskem a Rakouskem. Na jejich úkor se Hannoverstvo snažilo vybudovat jakousi „skupinu nezúčastněných států“ ve smyslu menších celků, které byly oběma zeměmi tísněny a chtěly se uchránit od případného nuceného spojenectví s jednou z nich. Jak se ale ukázalo, politická ani ekonomická síla Hannoverska nestačila na takto rozsáhlou diplomacii a při britské pozornosti plně zaměřenou na válku s koloniemi v zámoří muselo být nakonec od podobných ambic kurfiřství upuštěno.

Teprve počátek osmdesátých let 18. století, obnovení jednání o rakouském zisku Bavorska a ukončení neúspěšné britské války s koloniemi Pařížským mírem z 3. září 1783 umožnily Británii i Jiřímu III. opět přesunout více pozornosti na evropský kontinent.

¹³⁸ BLANNING, *'That Horrid Electorate'*, s. 334.

Konkrétně Jiří III. ale rozhodně netrpěl nedostatkem informací, když v Hannoveru pobývali na studijních cestách jeho synové, jeho sestra byla provdána do Říše a jeho syn Fridrich byl dokonce biskupem z Osnabrücku. Nesmí být opomenut ani přínos Německé kanceláře a hannoverské státní rady (také nazývané Regentství), jež panovníka o situaci v jeho domovině pravidelně korespondenčně informovaly. Díky tomu nebylo jednání Jiřího III. v souvislosti se zformováním Fürstenbundu v červenci 1785 zcela překvapivé. Přesto ale stojí za zmínku změna pohledu na jeho Německé země, která byla již několikrát naznačena.

Zatímco dřívější historiografie vše přičítala ztrátě amerických kolonií a snaze panovníka absolutisticky vládnout v zemi, kde byl mimo dosah britského Parlamentu, současné bádání vidí situaci značně odlišně. Za jednáním Jiřího III. po roce 1783 nelze hledat jen snahu vyrovnat se se ztrátou amerických kolonií a s tím spojenou menší angažovaností v britské politice, ale také vzestup nového ministerského předsedy Williama Pitta mladšího¹³⁹, kterému dopomohl k vzestupu sám Jiří III.. Jenže právě na úkor jeho osobní moci a královských prerogativ začal Pitt posilovat pravomoci Parlamentu. Jiří III. ale přesto neměl v úmyslu kdekoliv vládnout absolutisticky. Zdá se spíše, že po ztrátě kolonií, za něž vinil Jiří III. primárně Parlament a jeho vrcholné představitele (lord North¹⁴⁰, markýz z Rockinghamu¹⁴¹, Charles James Fox¹⁴² a další), se monarcha rozhodl zajistit, aby v dalších částech jeho říše nevypuklo něco obdobného.

Stejně jako se v šedesátých a sedmdesátých letech snažil o zachování míru v Říši skrze status quo, mínil tak i vstupem do Fürstenbundu. Ten vnímal primárně jako alianci říšských suverénů mířenou proti překotným zásahům do říšských struktur a přerozdělování teritorií. Proto nesmí být rok 1785 vnímán jako rok, kdy se britský monarcha pokusil vyvázat z kleští britského politického systému nebo nastolit ve svém kurfiřtství absolutistickou vládu (bez ohledu na to, zda s prvky osvícenství nebo bez nich). Naopak, rok 1785 byl rokem, kdy se Jiří III. skrze jednání, které viděl jako zcela oddělené a nesouvisející s britskou diplomacií,

¹³⁹ William Pitt ml. (1759 – 1806) - významný britský politik 18. a počátku 19. století. Syn Williama Pitta st., který byl v letech 1766-1768 britským ministerským předsedou. V tom ho jeho syn napodobil, když nastoupil do úřadu (za podpory krále po rozpadu tzv. Fox-Northovi koalice) jako vůbec nejmladší premiér v historii již ve věku 24 let v roce 1783, aby ho zastával až do roku 1801 a krátce ještě v letech 1804-1806.

¹⁴⁰ Frederik North, 2. hrabě z Guilfordu (1732 – 1792) - známější jako lord North. Ministerský předseda Velké Británie v letech 1770-1782 spojený významně s britskou politikou v době války s americkými koloniemi v letech 1775/6-1783.

¹⁴¹ Charles Watson-Wentworth, 2. markýz z Rockinghamu (1730 – 1782) - britský ministerský předseda v letech 1765-1766 a opět v roce 1782. Za působení v opozici v letech 1766-1782 proslul jako zastávce větších práv kolonistů v severní Americe.

¹⁴² Charles James Fox (1749-1806) - prominentní whig, politický oponent Williama Pitta ml. Za svou politickou kariéru, jejíž většinu strávil v opozici, proslul jako zastávce zrušení otroctví, podporovatel Velké francouzské revoluce a jako zastávce náboženské tolerance a osobních svobod. Kromě toho byl také častým kritikem unie s Hannoverem a angažmá Jiřího III. v hannoverských záležitostech.

pokusil zajistit bezpečnost svých německých držav, klid na jejich hranicích a skrze to i klid zbraní mezi „dvěma kohouty“ Rakouskem a Pruskem. Důvody, proč jednali Jiří III., Německá kancelář a hannoverské Regentství zčásti na vlastní pěst (jak se jevílo Britům), spočívaly v tom, že Jiří III. vnímal Hannover jako své osobní vlastnictví a v rámci již dříve definované „politiky dvojích dveří“ neviděl důvod, proč do svých „soukromých“ záležitostí kohokoliv z britského vládního aparátu „zatahovat“. Možnost uškození britským snahám získat alianci na kontinentě si monarcha pravděpodobně neuvědomoval, a pokud ano, nevnímal vstup do Ligy jako velkou hrozbu pro britskou politickou strategii.¹⁴³

Zde je vhodné zmínit obavy, které chovala hannoverská státní rada. Ta se totiž domnívala, že k jednání o výměně Bavorska za Rakouské Nizozemí má Josef II. podporu i od Francie, což se jevílo jako její snaha dále posilovat pozice v Evropě po nedávném úspěchu v zámoří. Tím by samozřejmě nebyl ohrožen jen Hannover ale i samotná Velká Británie. Hannoverští ministři dospěli k tomuto závěru skrze mylné přesvědčení o vlivu, který má mít Marie Antoinetta, francouzská královna a sestra Josefa II., na svého manžela Ludvíka XVI.. Dle mylných odhadů hannoverských ministrů měly díky spojení Francie s Rakouskem při případné směně Bavorska připadnout Francii Lucembursko a Namur. Tím by došlo nejen k územnímu rozšíření britského rivala, ale také k ohrožení Nizozemí, které Británie vnímal jako jakousi „předsunutou hradbu“ před rizikem invaze na Britské ostrovy.¹⁴⁴

Pohled Jiřího III. na celou vzniklou situaci ilustruje dopis, který on sám napsal v roce 1787 ministerskému předsedovi Pittovi. V dopise píše, že „...[by ho nikdy] *nenapadlo, že kroky podniknuté před dvěma lety v Německu povedou ve stejné době, kdy tam vedou k míru, k užítku také této zemi* [Británii – poznámka J. R.]. *Také by [ho] nikdy nenapadlo, že tento efekt přijde tak záhy. Ovšem na události v Holandsku* [myšleny Spojené nizozemské provincie, kde právě probíhala vojenská intervence Pruska ve snaze dosadit zpět do čela státu místodržícího Viléma V. Oranžského, který byl připraven o moc skupinou tzv. „Patriotů“] *musí být reagováno rozumným opatřením, přičemž zformování silné spojenecké koalice může kromě toho též udržet na uzdě Francii.*“¹⁴⁵

¹⁴³ Srov. například: SIMMS - RIOTTE, *The Hannoverian Dimension*; BLACK, *Knights, Errants and True Englishmen*; LANGE, Günther, *Die Rolle Englands bei der Wiederherstellung und Vergrößerung Hannovers 1813—1815*, in: *Niedersächsisches Jahrbuch für Landesgeschichte*, Band 28, 1956, s. 73-178; CONRADY, *Die Wirksamkeit König Georgs III. für die hannoverschen Kurlande*; HOPPE, *Geschichte der Stadt Hannover*; RIOTTE, s. 29-50; HARDING, Nicholas B., *North African Piracy, the Hannoverian Carrying Trade, and the British State, 1728-1828*, in: *The Historical Journal*, Vol. 43, č. 1 (Březen 2000), s. 25-47.

¹⁴⁴ Blíže viz BLANNING, s. 311-344. K otázce možného územního rozšíření Francie: Tamtéž, s. 327-329.

¹⁴⁵ „...I own I ever thought that the step I took in Germany two years ago would at the same time that it kept the peace there, be one day or other of utility to this country, but did not think this effect would be soon effected, but the change in Holland is one to be laid to that wise measure and the forming a strong Continental Alliance which will keep France in order.“

S tím souvisí i jasné instrukce, které udělil Jiří III. ministrům v Hannoveru. Ty nabádal, aby „[vzhledem k tomu, že] *není jistá role Británie v této záležitosti, jednali, jako kdyby nebylo absolutně žádné spojení mezi jeho [Jiřího III.] královstvím a jeho kurfiřtstvím.*“¹⁴⁶

Jednání Jiřího III. se ale v inkriminovaném roce setkalo ze strany Británie s hrubým nepochopením. Ministerský předseda Pitt vyzýval krále, aby si uvědomoval „...*že vliv, který uplatnil skrze jednání za své kurfiřtské dominium...musí také eventuálně ovlivňovat zájmy [Británie]...proto by Jeho Výsost měla poskytnout více informacím svým věrným služebníkům...vzhledem k politické linii, která má být sledována, nebo vzhledem k jazyku, který má používat jeho Velká Británie [pro jednání] s různými silami v Evropě v této důležité krizi.*“¹⁴⁷

Další významný britský politik daného období, lord Carmarthen, si dokonce dovolil v soukromí o králi pronést: „*Jeho Veličenstvo pohlíží na svou čest jako na tak hluboce zapojenou v Lize, že by tedy bylo možná důležité ukázat mu rozdíl mezi zájmy Koruny a Čepce [tak označovali někteří politici v soukromých dopisech kurfiřtství Hannover - poznámka J. R.]. Kolem a kolem to není poprvé, kdy byla Anglie zatažena do maléru tímto Čepcem, o němž mi bylo řečeno, že je stále krytím pro Hlavu stále aktivní v severních částech jistého Ostrova [zde se jedná o narážku na vliv lorda Butea na politiku Jiřího III., který měl primárně v prvních letech jeho vlády, když byl lord Bute v rozmezí let 1762 a 1763 ministerským předsedou - poznámka J. R.].*“¹⁴⁸

Jako podstatnější se však může zdát pohled zahraničí, především států, o nichž bylo uvažováno jako o možných budoucích spojencích Británie.

Jiří III. souhlasil se vstupem do Fürstenbundu v červnu 1785, načež ke vstupu Hannoverska došlo společně se Saskem v červenci. Když krátce po jeho ustanovení hovořil ruský velvyslanec s ministerským předsedou Pittem, bylo mu sděleno, že „*Královo chování bylo zapříčiněno jeho povinností zachovat stabilitu Říše a že Rusko nemá žádné právo zasahovat.*“¹⁴⁹ Další snahy rakouských a ruských diplomatů v Londýně o zamezení vstupu Hannoverska do Fürstenbundu či alespoň oddálení ratifikace vstupu byly zmařeny prostým konstatováním o nemožnosti Británie zasahovat do záležitostí Hannoverska, protože se jedná o zcela samostatný stát. Kromě toho také britští diplomaté sdělili, že není důvod k žádným

Jiří III. Williamu Pittovi ml., 12. října 1787, citováno v: BLANNING, *'That Horrid Electorate'*, s. 344.

¹⁴⁶ Citováno v: BLANNING, *'That Horrid Electorate'*, s. 339.

¹⁴⁷ Tamtéž, s. 335.

¹⁴⁸ Lord Carmarthen Harrisovi, 8. srpna 1785, citováno v: BLANNING, *'That Horrid Electorate'*, s. 335.

¹⁴⁹ KONIGS, s. 133.

obavám, jelikož členství Hannoverska ve Fürstenbundu má primárně směřovat k zachování klidu v Říši.¹⁵⁰

Mimo oficiální prohlášení však bylo vyslancům sděleno, že král nese velmi nelibě kdykoliv je tázán britskými ministry ohledně hannoverských záležitostí. Krom toho sice nesnáší pruského krále Fridricha II., ale jeho královská čest mu nedovolí se po předchozím souhlasu se spojenectví s ním stáhnout. Zde je patrný vliv syna Jiřího III. Fridricha, který zastával úřad biskupa z Osnabrückeru. Jeho náklonost k Prusku¹⁵¹ a silný vliv, který měl (minimálně skrze korespondenci) na otce je přičitatelný právě k ochotě Jiřího III. angažovat se po boku Fridricha II., ač se ho obával jako „tyrana“ a „narušitele pořádku“.¹⁵² Rovněž je třeba pozorovat jistý sentiment v chování britského monarchy, který začal v korespondenci nazývat Hannoversko „*Svou německou vlastí*“ (*sein deutsches Vaterland*).¹⁵³

Právě Rakousko a Prusko jako potenciální spojenci Británie byli chováním jejího panovníka značně zmateni. Celkem logicky očekávali, že dvě země pod stejným panovníkem budou vést stejnou zahraniční politiku. Pokud si Británie „z celého srdce“ přála alianci s Rakouskem a Ruskem, jak mohl její král sjednávat alianci s jejich nepřitelem Pruskem? Nejdříve převládala vysvětlení založená na špatné komunikaci Jiřího III. s jeho ministry či na slabosti vlády, ale s dalším během událostí a distinkcí, kterou vkládali britští představitelé mezi zájmy Hannoverska a Velké Británie, přestávalo takové odůvodnění dostačovat. Navíc začalo (zčásti i vlivem úvah hannoverských ministrů) panovat přesvědčení o skryté podpoře Rakouska od Francie, která chtěla mít poddajného Wittelsbacha v Rakouském Nizozemí, odkud by případně mohla skrze spojenectví s ním ohrozit i samotnou Británii. K tomu je ještě třeba přičíst obavy z francouzských úmyslů získat Namur a Lucembursko a tím tak proniknout hlouběji do Říše.¹⁵⁴ Zároveň se po krátkém fungování Fürstenbundu začalo už v roce 1786 ukazovat, že Fridrich II. vnímal spojenectví s Hannoverskem jako klíč k možnému znovuoobnovení spojenectví s Británií, která o to ovšem (zatím) neměla zájem. Důvodem byly především obavy ohledně stále silného francouzského vlivu v Prusku. Snad jen v případě, kdyby se rakousko-francouzská aliance rozhodla na Prusko zaútočit, byla by Británie ochotna spojeneckou dohodu s Pruskem uzavřít.¹⁵⁵

¹⁵⁰ Blíže viz BLANNING, *'That Horrid Electorate'*, s. 311-344.

¹⁵¹ Za ilustraci může posloužit dopis, který je citován v poznámkách pod čarou v: BLANNING, *'That Horrid Electorate'*, s. 342-343 (poznámka 141). Dále rovněž KONIGS, s. 124-137.

¹⁵² SIMMS - RIOTTE, *The Hannoverian Dimension*, s. 69-71.

¹⁵³ K tématu blíže BLANNING, *'That Horrid Electorate'*, s. 311-344., RUNGE, Ernst von, *Die Politik Hannovers im Deutschen Fürstenbund (1785—1790)*, in: *Niedersächsische Jahrbuch für Landesgeschichte*, Band 3, 1931, s. 1-115; CONRADY, s. 150-191.

¹⁵⁴ KONIGS, s. 134; BLANNING, *'That Horrid Electorate'*, s. 327-329.

¹⁵⁵ KONIGS, s. 135.

Celá komplikovaná otázka rozdílných zájmů britského krále a hannoverského kurfiřta byla rozhodnuta celkem záhy. Smrtí Fridricha II. v roce 1786 zanikl z větší části zájem Pruska na pokračování Fürstenbundu, zvláště když ona nebezpečná směna Bavorska za Rakouské Nizozemí byla již *passé*, poté, co Josef II. ustoupil prakticky všudypřítomnému diplomatickému tlaku. Hannoversko se sice pokusilo využít Fürstenbundu ve své snaze obklopit se koalicí menších německých států, ale následný vývoj v Evropě - především Velká francouzská revoluce a agrese francouzských revolučních vojsk - úspěšnější činnosti zabránili. A tak, ač nebyl Fürstenbund nikdy formálně rozpuštěn¹⁵⁶, už rok po svém vzniku přestal hrát jako politický činitel v Říši i v Evropě výraznější roli.

Určitá „pachut“ ve vztazích mezi Hannoverskem a Británií přesto zůstávala. Jako by nestačila vlna kritiky, která se snesla na Hannoversko po roce 1782, kdy byla stále jasnější ztráta kolonií v severní Americe - některé kritické pamflety dokonce navrhovaly obětovat Hannoversko ve prospěch odvrácení pozornosti Francie a Španělska od událostí za Atlantikem, čímž měla Británie opět nabýt převahy a své kolonie udržet¹⁵⁷ - jednání krále proti britským zájmům a jeho postupná změna z odpůrce na podporovatele pruských akcí v Říši personální unii ubližovaly snad ještě více.¹⁵⁸

Právě rok 1785 a roky následující se i kvůli tomu staly obdobím, kdy personální unie po určité době opět nabyla na významu a otázka, jakou cestou má dále směřovat, se stala jedním z hlavních témat britské diplomacie. Nebezpečí, které „politika dvojích dveří“ skýtala, pokud Hannoversko nejednalo ve shodě s Británií, ilustroval asi nejlépe opoziční politik Charles James Fox. Ten ve svém projevu v Parlamentu nastínil dříve absurdní, v souvislosti s událostmi roku 1785 však představitelnou, situaci. S jasným úmyslem zesměšnit tvrdé rozdělování „politiky britského krále“ a „politiky hannoverského kurfiřta“ se tázal, zda existuje možnost, že „*budou jednoho dne bojovat britští vojáci proti vojákům hannoverským v čele s kurfiřtem?*“¹⁵⁹ Na to mu bylo odpovězeno ministerským předsedou Pittem, že politiky obou zemí jsou rozdílné a spíše shodou náhod třímá otěže vlády v obou z nich jeden a ten samý suverén. Už tehdy ale bylo jasné, že se daná krizová situace může opakovat a to s mnohem horšími následky pro britskou politiku. Okřídlené přirovnání Velké Británie

¹⁵⁶ Jak podotýká např. UMBACH, s. 679-704.

¹⁵⁷ Pamflet *The Recovery of America Demonstrated to Be Practicable by Great Britain upon Principles and Deductions that Are Clear, Precise, and Convincing*, London 1782, citováno v: HARDING, s. 202-3.

¹⁵⁸ K parlamentním debatám na toto téma viz HARDING, s. 202-206.

¹⁵⁹ Srov. KONIGS, s. 135-136; HARDING, s. 202-206.

k Prometheovi a Hannovera ke skále, které kdysi dávno pronesl William Pitt starší, se začínalo pozvolna naplňovat.¹⁶⁰

V napjaté atmosféře ale jen velmi málo politiků ocenilo dlouhodobější výsledky, které politika Jiřího III. přinesla. Jeho jednání, vedené i již zmiňovanými obavami Německé kanceláře a hannoverského Regentství z francouzské podpory určitého „rozparcelování“ Bavorska a Rakouského Nizozemí, stejně jako obavy o ohrožení pozic „Německých zemí“ Jiřího III. na severu Říše, totiž pomohlo i samotné Velké Británii. V případě rozsáhlejších územních změn na západě Evropy by důležitá „ochranná zóna“ pro Británii, tj. oblasti Spojených nizozemských provincií a Rakouského Nizozemí, mohla padnout do rukou Francie, čímž by byla Británie smrtelně ohrožena. Wittelsbašský kurfiřt Karel Theodor, ale i jeho pozdější nástupce vévoda ze Zweibrückenu byli známí jako spojenci Francie a jejich „přesídlení“ více na západ by bylo pro Británii druhou ranou v blízké době (za první by se dala označit ztráta kolonií v severní Americe), kde by v pozadí stála Francie s cílem ohrožit britské pozice, které země získala po roce 1763. Proto nelze vidět počínání Jiřího III. pouze jako jednání hannoverského kurfiřta, které mělo za následek rozvrácení jednoty personální unie. Nepřímo svými obavami o zachování (byť spíše jen iluzorní) rovnováhy v Říši také dosáhl udržení mocenské převahy Británie na západě Evropy a eliminace možného rizika trvalé hrozby námořní invaze.¹⁶¹

I přes tento pozitivní výsledek však další jednání Hannovera sledovaly britské elity velmi bedlivě. To lze dokumentovat na tzv. regentské krizi, která vypuká již v roce 1788 v souvislosti s prvním obdobím z mnoha, kdy byl Jiří III. neschopen vlády a jeho jménem vládl jeho prvorozený syn Jiří, princ z Walesu, společně s Parlamentem, i na vývoji v kurfiřtství na počátku válek Británie s revoluční Francií po roce 1792.

¹⁶⁰ HARDING, s. 205.

¹⁶¹ K tomu viz CONRADY, s. 150-191; RUNGE, s. 1- 115; BLACK, Jeremy, *From Louis XIV. to Napoleon. The Fate of a Great Power*, London 1999; WHALEY, *Germany and the Holy Roman Empire. Volume II: From The Peace of Westphalia to the Dissolution of the Reich 1648-1806*; COLLEY, s. 94-129; GOODWIN, Albert (ed.), *The New Cambridge Modern History. Volume VIII: The American and French Revolutions 1763-1793*, Cambridge 2008 (primárně k vývoji na evropském kontinentě s. 252-305, 480-508, 537-564); SIMMS, Brendan, *Europe: The Struggle for Supremacy, from 1453 to the Present*, New York 2013; MARSHALL, P. J. - LOW, Alaine (ed.), *The Oxford History of the British Empire. Volume II. The Eighteenth Century*, New York 2006.

5. Regentská krize v Hannoveru a zásah Josefa II.

Regentská krize, která vypukla v srpnu 1788, kdy byl Jiří III. indisponován z důvodu silné porfyrie¹⁶², znamenala jeden z klíčových hraničních bodů ve vztahu Hannoveru-Velká Británie. Král, který (jak bylo zmiňováno výše) čím dál více inklinoval k vlasti svých předků a skrze ni se nořil do záležitostí regionální říšské politiky, náhle nebyl schopen vlády a bylo na jeho poddaných na nejvyšších postech, aby určovali další směřování britské i kurfiřtské politiky. Zároveň se museli bránit vůči tlaku císaře Josefa II. Habsburského, který viděl v indispozici hannoverského kurfiřta snahu o oslabení říšské opozice v čele s Pruskem, které od roku 1785 a zformování Ligy princů vystupovalo jako ochránce říšské legitimacy a „zažitých pořádků“ a bránilo reformním snahám habsburského císaře.

Habsburská monarchie byla sice angažována ve válkách na Balkáně a v potlačování revolty v Rakouském Nizozemí (dnešní Belgie), ale prodlužující se nemoc britského monarchy dávala naději na možné posílení pozic v Říši a dokonce i k možnému spojení Rakouska s Británií, které prve selhalo právě kvůli aktivitám britského krále ve prospěch jeho německého dominia.

Bezradnost, která vládla na obou dvorech Jiřího III., vystihuje následující dopis, který zaslal britský ministr zahraničí, markýz z Carmarthen¹⁶³, vyslanci na pruském královském dvoře, Josephu Ewartovi¹⁶⁴: „...*Současná situace této země mi znemožňuje zaslat Vám jakékoliv přesné instrukce. Přesto věřím, že systém [dodávání informací - poznámka J. R.], který je současnými nešťastnými okolnostmi ve vládě přerušen, bude urychleně obnoven... alespoň s co nejmenším zpožděním ve své obvyklé energii a účinnosti...*“¹⁶⁵ S nedostatečnými informacemi se potýkal rovněž dvůr v Hannoveru, jež po zvýšené pozornosti, které se mu dostávalo v době formování Fürstenbundu v kontrastu s vyjednáváním o možné britsko-rakouské spojenecké alianci, nyní v britských politických prioritách ustoupil do pozadí. Vše ale změnilo obavy z možného pokusu Habsburků vměšovat se do jeho vnitřní politiky, jak po

¹⁶² Porfyrie - skupina metabolických onemocnění, u nichž se projevuje porucha funkce enzymů řídících syntézu hemu v červených krvinkách. Ve většině případů má choroba genetický podklad na základě poškozených genů, pak se jedná o dědičnou metabolickou poruchu.

¹⁶³ Francis Godolphin Osborne, 5. vévoda z Leedsu, markýz z Carmarthen (1751-1799) - britský politik, který sloužil jako ministr zahraničí pod Williamem Pittem mladším v letech 1783-1791. Byl také guvernérem Sicílie.

¹⁶⁴ Joseph Ewart (1759-1792) - britský diplomat pocházející ze Skotska. V letech 1787-1791 britský velvyslanec v Prusku.

¹⁶⁵ Citováno v: HAASE, Carl, *Kurhannover, der Kaiser und die Regency Crisis*, in: *Blätter für deutsche Landesgeschichte*, č. 113, 1977, s. 447-448.

svém příjezdu do Londýna v lednu 1789 varoval britské politické špičky hannoverský právník a novinář Ernst Brandes.¹⁶⁶

Snahy Habsburků opět zamíchat děním v Říši by se daly vysledovat do léta roku 1787, kdy rakouský dvorský a státní kancléř, hrabě Kounic¹⁶⁷, dal v dopise rakouskému vyslanci v Londýně, hraběti Reviczkému¹⁶⁸, jasně najevo, že Habsburská monarchie už dále nebude akceptovat vymezení britsko-hannoverských vztahů tak, jak je vykládali politici v Londýně, tedy jako vztahy dvou oddělených suverénních celků spojených jen osobou panovníka. „*Bud' se jedná o trik, přičemž v takovém případě by byla další komunikace nemožná...nebo o odhalení rozporů mezi britskou a hannoverskou politikou, přičemž by se další komunikace ukázala jako zbytečná...*“¹⁶⁹ napsal hrabě Kounic v situaci, kdy bylo již mezi evropskými panovnickými dvory veřejným tajemstvím, že je Jiří III. nemocen a neschopen vlády. Daný sled okolností dával habsburským diplomatům možnost otočit směřování britské zahraniční politiky, které se jevilo (vlivem Fürstenbundu i dalších okolností) silně propruské. Takový pohled byl navíc ještě v roce 1788 prohlouben pruskou pomocí Británii při krizi vlády dynastie Oranžských ve Spojených nizozemských provinciích.

Reviczkého snahy získat britské spojení ale započaly ještě před oním dopisem od Kounice, v polovině roku 1786. Hrabě tehdy přijel do Londýna s úkolem získat pro spojení s Rakouskem britskou politickou opozici v čele s Charlesem Jamesem Foxem a následníkem trůnu Jiřím, princem z Walesu. Ten ale v období let 1786-1788 kritizoval otcovu politiku spíše jen v soukromí a jeho pohled na zahraniční politiku se shodoval s pohledem ministerského předsedy Pitta ml., což spočívalo i v podpoře rozvíjení spolupráce s Pruskem.

Pokud odhlédneme od úmyslů rakouského velvyslance v Londýně na získání britského spojení a vrátíme se k fungování personální unie v době vyřazení Jiřího III. z politického života, je nutné zmínit, že právě v inkriminovaném období, kdy princ z Walesu plní roli hlavy státu jako regent namísto svého otce, se jeho vlivným poradcem pro otázky Německých zemí stává jeho mladší bratr Fridrich, vévoda z Yorku. Byl to právě on, kdo z pozice princebiskupa v Osnabrücku informoval Jiřího III. o vývoji v německém prostoru v době formování Fürstenbundu a ovlivnil i jeho rozhodnutí do tohoto spolku s Hannoverskem vstoupit. Právě

¹⁶⁶ Ernst Brandes (1758-1810) - hannoverský právník, úředník, spisovatel a žurnalista. V rámci Hannovera byl jedním z nejvýznamnějších kritiků Velké francouzské revoluce, které byl v Paříži osobně svědkem.

¹⁶⁷ Václav Antonín z Kounic-Rietbergu (1711-1794) - císařský diplomat a vyslanec. Od roku 1753 až do 1793 rakouským státním kancléřem.

¹⁶⁸ Vévoda Imre Charles Reviczky (1737-1793) - maďarský šlechtic, rakouský velvyslanec v Berlíně a Londýně a významný orientalista.

¹⁶⁹ Kounic Reviczkému, 17. července 1787, citováno v: BLANNING, Timothy Charles William - HAASE, Carl, *George III., Hanover and the Regency Crisis*, in: BLACK, *Knights, Errants and True Englishmen*, s. 140.

vliv vévody z Yorku na britskou politiku dával na srozuměnou pokračování v nastaveném politickém kurzu a tím i v odporu vůči politickým ambicím Josefa II..

A pravděpodobně i osoba vévody z Yorku stála za rozhodnutím prince z Walesu napsat dopis s instrukcemi pro Hannovera, určený Německé kanceláři v Londýně v čele s Johannem Friedrichem Carlem von Alvenslebenem¹⁷⁰. V něm princ Jiří oficiálně informoval zástupce kurfiřtství o otcově indispozici a dotázal se, jakým způsobem má být Hannovera dále řízeno. Von Alvensleben radil nečinit žádnou „*unáhlenou*“ akci a vyčkat s jednáním do chvíle, kdy to bude naprosto nezbytné a i tehdy jen ve formě, kterou by mohl následně po svém uzdravení odsouhlasit i král sám.

Mezitím ve Vídni začal Josef II. s vědomím britsko-hannoverské situace jednat. 20. ledna 1789 zaslal instrukce významnými ambasádám v Říši, v nichž jasně formuloval svou pozici k situaci, kdy byl hannoverský kurfiřt neschopen vlády. „*Jeho císařská Výsost považuje za zřejmé, že bude výhradně a zcela odpovědný za řízení a zastupování Německých zemí zneschopněného krále [v tomto kontextu Hannovera - poznámka J. R.] a že na říšském sněmu nebude uznán žádný vyslanec těchto zemí, pokud nebude legitimován císařským povolením.*“¹⁷¹ Dokument s jen nepatrně upraveným zněním byl následně zaslán i do Londýna rakouskému vyslanci a princovi regentovi. Ony nepatrné změny se týkaly především části, která směřovala k Německé kanceláři a dle níž měli být její úředníci spolu s regentem „smířlivě“ upozorněni, že zastupování Hannovera císařem je nezbytné a že on sám považuje za čest, že může asistovat princovi z Walesu.¹⁷² I přesto ale bylo jasné, že k jakémukoliv jednání za Hannovera bude potřeba císařovo svolení.

Odpověď prince regenta byla takřka okamžitá, když již 3. února 1789 informoval Alvenslebena jako hlavu Německé kanceláře, že „...*jsem pro vás, Sire, nechal poslat, abych vás informoval, že můj otec, Král, je již po nějaký čas sužován závažnou melancholickou poruchou, která ho činí neschopným účastnit se veřejných záležitostí a také jejich osobního vyřizování. Zároveň mu brání jednat ve prospěch jeho kurfiřtských zemí. Proto připadlo na mě, abych – po dobu nezpůsobilosti Jeho Výsosti – převzal svou povinnost a jal se vykonávat vlády nad jeho poddanými v Kurfiřtství. Proto pokládám za vhodné, abych Vás zpravil o svých úmyslech okamžitě*“¹⁷³ *převzít do svých rukou správu Kurfiřtství. Předpokládám, že o mých úmyslech bezodkladně informujete [členy] Regentství a to takovým způsobem, jakým mohu*

¹⁷⁰ Johannem Friedrichem Carlem von Alvenslebenem (1714-1795) - hannoverský diplomat a hlava Německé kanceláře v Londýně v letech 1771-1795.

¹⁷¹ Citováno v: BLACK, *Knights, Errants and True Englishmen*, s. 142.

¹⁷² Blíže viz HAASE, *Kurhannover, der Kaiser und die Regency Crisis*, s. 432-449.

¹⁷³ V originále *immediately* - poznámka J. R..

*nejlépe ukázat svou osobní úctu k nim a svou náklonnost k zájmu Hannoveru...*¹⁷⁴ Zároveň také princ z Walesu posílil kontakty s Pruskem.

Mezitím se Josef II. pokoušel převzít vlastní správu hannoverských záležitostí. 4. února 1789 instruoval svého vyslance v Mohuči, aby se setkal s tamějším arcibiskupem, jenž byl nejen jedním z kurfiřtů¹⁷⁵, ale rovněž arcikancléřem Svaté říše římské národa německého.¹⁷⁶ Ten měl být zpraven o nových poměrech ve správě Hannovera a vyzván, aby nepřijímal komunikaci od zástupců Hannovera, kteří k ní nebyli zmocněni císařem. Regent princ z Walesu zareagoval výzvou ke spolupráci mezi spřátelené německé státy a pověřil Alvenslebena z Německé kanceláře, aby informoval zástupce Habsburské monarchie, že nebude tolerováno žádné zasahování do záležitostí kurfiřtství.

Právě rychlé reakce prince z Walesu a rovněž alespoň částečné využití konexí, které vybudovali jeho bratr, vévoda z Yorku, a jeho otec, král Jiří III., v rámci Fürstenbundu vedly k neutralizaci snah Josefa II., kdy především diplomatický tlak Pruska přesvědčil císaře, že dalším zasahováním do hannoverských záležitostí v Říši ničeho nedosáhne. Již 20. února 1789 psal hrabě Reviczky z Londýna zprávu v tom smyslu, že celá událost jen prohloubila náklonnost Británie k Prusku. Krom toho navíc habsburská diplomacie ztratila šanci na podporu od prince z Walesu a jemu nakloněné opozice. Proto se rakouská diplomacie počala snažit učinit z celé události jedno velké nedorozumění. Ale vzhledem k tomu, že se již od první poloviny února 1789 mysl Jiřího III. dostávala opět do rovnováhy, byly otázky ohledně řešení regentství již bezpředmětné.

Nepřekvapivě první politické kroky Jiřího III. po částečné rekonvalescenci mřily do německého prostoru. Nejen, že oceňoval diplomatickou pomoc Pruska proti Rakousku, ale samotné jednání císaře ho velmi pobouřilo a vytvořilo ještě větší bariéry proti možné britsko-rakouské alianci. První pocity Jiřího III. shrnuje poměrně výstižně i dopis, který zaslal plukovník Richard Grenville, pobočník vévody z Yorku, velvyslanci v Prusku Josephu Ewartovi: *„Mám tu čest Vás ujistit, že [král - pozn. J. R.] je kompletně uzdraven a ve všech věcech stejný jako vždy. Zmínil se mi o tom, že zrovna obdržel nejvíce láskyplný dopis od pruského krále a že někdo řekl jeho královské Výsosti králi Pruska, že se po něm [Jiří III.] ptal jako první věc po svém uzdravení, což pruskému králi velmi polichotilo... Mám důvod věřit...*

¹⁷⁴ ASPINELLI, A. (ed.), *The Correspondence of George, Prince of Wales, 1770-1812*, 8 svazků, London 1963-1971, svazek 1, s. 394, citováno v: BLACK, *Knights, Errants and True Englishmen*, s. 143.

¹⁷⁵ Arcibiskup mohučský byl jako říšský kancléř pro německou část říše zároveň jedním z původních sedmi kurfiřtů-volitelů císaře Svaté říše římské.

¹⁷⁶ BLACK, *Knights, Errants and True Englishmen*, s. 142-3.

*že král je pevně spojen s pruským králem, jak osobně, tak politicky, a domnívám se, že spojenectví bude pevné a účinné.*¹⁷⁷

Ačkoli by výše uvedené mohlo vypadat jako začátek jasné cesty k britsko-pruskému spojenectví, okolnosti se měly přece jen trochu rozdílněji. Jiří III. byl vděčný Prusku za jeho diplomatickou pomoc a Prusko doufalo v zisk spojenectví Británie přes Hannovera, což by v situaci, kdy se tři evropské velmoci (Rakousko, Rusko, Turecko) angažovaly na Balkáně a další byla zmítána revolucí (Francie), mohlo vést k posílení pozic obou zemí a možná i k územní expanzi Pruska. Jak ale měli pruští diplomaté brzy zjistit, nadšené gratulace od Jiřího III. byly výsledkem zcela jiného uvažování tohoto monarchy. Více než na možné spojenectví s Pruskem se totiž Jiří III. stále zaměřoval (stejně jako v době formování Ligy princů) na zachování statusu quo v Německu a na dodržování starobylých říšských práv a výsad. I přes vděčnost, kterou Jiří III. jistě k Prusku cítil, nezapomínal, že se jedná o hannoverského konkurenta v regionu a že minulé spojenectví (Fürstenbund) nebylo nakonec ničím jiným, než (i přes vznešenou rétoriku Fridricha II. Pruského) pokusem získat pro Prusko spojence a dostat ho z diplomatické izolace, stejně jako snaha zabrzdit posilování moci Habsburků.

Po splnění těchto cílů Prusko jakékoliv úmysly na větší angažovanost na ochranu říšských práv opustilo a soustředilo se na možnost územní expanze vůči Polsku, protože chtělo získat Velkou Británii a to opět skrze pomoc Hannovera, její „kouli na noze“ v rámci Svaté říše římské. Jiří III. i jeho kabinet tak museli důsledně rozlišovat mezi „ochranou německé konstituce“ a „pomocí expanzi Pruska“. Vždyť expanze Pruska nemusela mířit jen na východ, ale mohla se klidně obrátit i na západ, kde leželo právě kurfiřtství Hannover, které by se mohlo stát obětí ambic svého silnějšího souseda.¹⁷⁸

Výsledkem regentské krize tak nakonec nebyla užší spolupráce Velké Británie/Hannoverska s Pruskem primárně proti Rakousku, ale pokračování „politiky obstrukcí“. Británie brzdila pruské snahy na východě Evropy, Hannovera v Říši a sám Jiří III. byl jedním z těch, kteří takovouto politiku nejvýrazněji prosazovali. Pro další vývoj události byla ovšem podstatná skutečnost, že Prusko a jím prováděná politika, měly zvyšující se vliv na uvažování v Hannovera a (jak bude ukázáno dále) začínalo být stále více zřejmé, že bez určité shody se silným pruským sousedem bude ochrana Hannovera jak před hrozbami politickými, tak vojenskými, jen stěží uskutečnitelná. Nutnost držení určité společné

¹⁷⁷ Richard Grenville Josephu Ewartovi, 14. dubna 1789, citováno v: BLACK, *Knights, Errants and True Englishmen*, s. 144; HAASE, *Kurhannover, der Kaiser und die Regency Crisis*, s. 448-9.

¹⁷⁸ Tato hypotéza se prokázala v plné šíři v době Napoleonských válek při okupaci Hannovera Pruskem v roce 1801 a krátce v letech 1805-6 a rovněž v roce 1866, kdy bylo Hannovera Pruskem definitivně anektováno.

politické vlny se měla ukázat již o necelých pět let později při vyjednávání o Basilejské konvenci. Tehdy Jiří III. i přes své obavy viděl Prusko jako možného garanta ochrany Hannoverska - minimálně jako sílu bližší než byla ta britská za kanálem La Manche, a postupoval s ním ve shodě.

6. Hannoversko mezi Francií a Pruskem (1789-1805/7)

Pro pochopení vývoje ve vztahu Velká Británie - Hannoversko od doby po zformování Fürstenbundu po tzv. Basilejskou neutralizační smlouvu z roku 1795, resp. pro lepší pohled na uvažování společného britského a hannoverského suveréna Jiřího III., je nutné vymezit několik problémů a exponentů, jež v dané době ovlivňovali evropskou politiku. Dle autora této práce je důležité vzít v potaz především trojici států Francie, Prusko a Habsburská monarchie (Rakousko), a dále jejich vliv na fungování Svaté říše římské národa německého po roce 1789. Francie byla zasažena revolucí a po vyhlášení války Ludvíkem XVI. v dubnu 1792 vedla výbojnou politiku vůči Rakousku a Prusku, zpočátku především v Rakouském Nizozemí. Z této oblasti se ale výboje revoluční armády začaly záhy přesouvat na sever do Spojených provincií a na západ do teritorií kontrolovaných Pruskem a nebezpečně blízkých k Hannoversku.

Právě Hannoversko se svou neblahou zkušeností z francouzské intervence za Sedmileté války si bylo vědomo svého ohrožení Francií i rychlosti, se kterou se toto ohrožení blížilo k jeho hranicím. Jak již bylo zmiňováno, Hannoversko v 18. století náleželo z různých hledisek ke „středním“ státům v rámci Říše, kdy se dalo postavit na úroveň Saska, Hesenska-Kasselu nebo Bavorska. Díky propojení s britskou korunou skrze personální unii však Hannoversko disponovalo zřetelně větším vlivem a jeho kurfiřt Jiří III. se snažil v předcházejících letech představovat v rámci Říše jakousi „třetí sílu“ mezi Rakouskem (Habsburskou monarchií) a Pruskem, tím, že lpěl na dodržování říšského práva a tedy i jistého statusu quo. Představa hannoverského kurfiřta jako jakéhosi „mediátora“ sporů uvnitř Říše a toho, kdo mírnil mocenské zájmy Habsburků a Hohenzollernů však neodpovídala tehdejší politické realitě.

Pravdou bylo, že Hannoversko získalo svou prestiž již na konci 17. století, kdy od roku 1692 disponovalo kurfiřtským hlasem. Ziskem trůnu ve Velké Británii pak Jiří I. a Jiří II. Hannoverští nabyli další prestiž, kterou při svých častých návštěvách v domácím kurfiřtství využívali k důslednějšímu prosazování hannoverských zájmů. Mnoho významných otázek - za příklad může posloužit rozšíření Hannoverska o Brémy a Verden po Velké severní válce - bylo vyřešeno ve prospěch hannoverských kurfiřtů právě díky jejich autoritě jako panovníků jednoho z nejmocnějších států Evropy. Zároveň díky tomu mohli sloužit jako „štít“ pro své menší sousedy (Brunšvik, Hildesheim, Hesensko-Kassel) při jejich vzájemných sporech. To už ale na konci 80. let 18. století zdaleka neplatilo.

Při formování Fürstenbundu a po jeho dotvoření bylo čím dál jasnější, že Hannoverско dále nedisponuje vlivem na vedení vlastní říšské politiky a že skutečnost, že Jiří III. zatím své Německé země dosud ani jednou nenavštívil a všechny otázky nechával přímo či nepřímo na hannoverském Regentství, vedla k oslabení tohoto severoněmeckého státu a k pozvolnému, avšak trvalému, příklonu k jeho mocnému sousedu, Prusku. To se projevovalo nejen silnou prusofilii několika příslušníků hannoverského rodu, ale rovněž skrze ryze prostý geografický fakt spočívající v „obklíčení“ Hannoverska Pruskem ze tří stran. V takové situaci nemělo hannoverské Regentství rozhodně v úmyslu svého mocného souseda „dráždit“, protože by to mohlo vést jen k válce, která by zřejmě vedla k vojenské porážce kurfiřtství a k jeho obsazení Pruskem.

Zmiňovaná potřeba, ba dokonce nutnost, být na „dobrých podmínkách“ s Pruskem, vedla Hannoverско nejen do Fürstenbundu, ale rovněž ho zatáhla do dalších událostí po roce 1792, které vyústily až v definitivní rozkol politik Hannoverska a Velké Británie, kapitulaci „politiky dvojích dveří“, tak, jak ji prosazoval Jiří III., a v přimknutí Hannoverska k Prusku, které nakonec skončilo tragickou okupací kurfiřtství pruskými vojáky po urgencích Francie v roce 1801.

Cesta k rozpadu politiky Jiřího III. a k dosud největší krizi ve fungování personální unie je potom úzce spjata s Francií a válkami tzv. První koalice (1792-1797). Již v roce 1794 se Prusko, vedle Rakouska klíčový člen první protifrancouzské koalice, ocitlo v těžké finanční situaci. K tomu je ještě třeba přičíst vojenské neúspěchy v Porýní a stále se prohlubující rozpory mezi členy koalice, kdy Rakousko a Rusko více než boj s Francií zaměstnávaly snahy získat další území při dělení Polska a Británie se stavěla zdrženlivě k vyplácení dalších subsidií neúspěšné pruské armádě. Ještě horší než vyčerpání finančních prostředků však byla pro Prusko krize sebedůvěry klíčových generálů a samotného pruského krále, Fridricha Viléma II..¹⁷⁹ Právě z nejvyšších míst také přišly impulzy pro hledání cesty, jak uzavřít co možná nejvýhodnější mír s Francií a z bojů se stáhnout. Pruští diplomaté předpokládali, že by se Francie mohla spokojit s Rakouským Nizozemím, Lucemburskem a Savojskem. Krom toho ještě bylo možné ustoupit v otázce posunu francouzského vlivu na levý břeh Rýna, pokud bude moci Prusko přesunout své vojáky do své východní části a zaměřit se na územní rozšíření na úkor umírajícího polského státu. Pro své mírové plány získalo Prusko poměrně širokou odezvu v rámci celé Říše, kdy převážily pacifistické úmysly států na pravém břehu Rýna nad společnou sounáležitostí s ohroženými suverény na hranicích s expandující Francií.

¹⁷⁹ Jak tvrdí FORD, s. 53-55.

To dokládá i korespondence barona von Omptedy¹⁸⁰, hannoverského diplomata a pozdějšího člena Německé kanceláře v Londýně, kde mluví o „*listinách, jež přicházejí k pruskému králi*“, jejichž hlavním obsahem je „*uzavření míru [s Francií] za co nejvýhodnějších podmínek*.“¹⁸¹

Válkou poničená území, zoufalá finanční situace i prostá neochota pokračovat v neúspěšné válce však nebyly přítomny jen v Prusku, ale například i v Sasku či ve Falci. Samo Hannoversko bylo sice zatím přímé války ušetřeno, když se na jeho území dosud nebojovalo a kromě mužů, kteří bojovali v britských službách, se kurfiřtství podílelo na obraně Říše jen formou finančních příspěvků¹⁸², neblahé zkušenosti z francouzských intervencí posledních dekád však přesto mluvily pro uzavření míru. Jistou roli v rozhodování hannoverských elit pak bezesporu hrálo chování Pruska i rady vévody Brunšvického, hlavy mladší větve hannoverského rodu, který se v kurfiřtství těšil značné popularitě.¹⁸³

Jednání o míru mezi Francií a významným množstvím říšských států a státek se nakonec vedlo ve švýcarské Basileji pod dohledem Pruska. Jednání začala pod zástěrkou výměny zajatců.¹⁸⁴ Francouzským vyjednavatelem byl Barthélemy,¹⁸⁵ Prusko zastupoval dle instrukcí z prosince 1794 hrabě von Goltz, dřívější pruský velvyslanec v Paříži. Pro účely předkládané práce je kromě nich nutné zmínit rovněž von Hardenberga, původem Hannoverana, nyní v pruských službách, dalšího pruského diplomata von Dohma¹⁸⁶ a také britského vyslance v Berlíně, lorda Henryho Spencera.¹⁸⁷ Goltz měl francouzské protistraně nabídnout evakuaci pruských teritorií na levém břehu Rýna a neutralitu od těch říšských suverénů, kteří pověřili Prusko svým zastupováním v Basileji. Právě Prusko pak mělo působit jako jakýsi její garant. Pruský král se následně nabízel jako možný mediátor při uzavírání

¹⁸⁰ Dietrich Heinrich Ludwig von Ompteda (1746 - 1803) - právník a diplomat původem z Hannoverska, zástupce Hannoverska na stálém říšském sněmu v Řezně a ve stejném čase také ministerský zmocněnec Karla Teodora (za kurfiřtství Falc).

¹⁸¹ Zpráva von Omptedy kurfiřtu Jiřímu III., 16. září 1794, citováno v: FORD, s. 59.

¹⁸² Zmiňuje FORD, s. 98-102; WHALEY, s. 399-444; REID, s. 62-71. Dále rovněž zmiňováno v: HOPPE, *Geschichte der Stadt Hannover*, Hannover 1845; RIOTTE, Torsten, *Hannover in der britischen Politik (1792-1815). Dynastische Beziehung als Element aussenpolitischer Entscheidungsfindung*, Münster 2005.

¹⁸³ Jedná se o Karla Viléma Ferdinanda, vévodu von Braunschweig-Lüneburg a knížete von Braunschweig-Wolfenbüttel (1735 - 1806), který byl znám nejen jako suverén Brunšvicka-Wolfenbüttelu a jako hlava mladší větve rodu Brunšvicko-lüneburského, ale také jako slavný válečník a diplomat, toho času ve službách pruského královského dvora.

¹⁸⁴ To zmiňuje ve své korespondenci i hlava Německé kanceláře v Londýně, von Lenthe. K tomu blíže FORD, s. 61d; CONRADY, s. 162-164; SKALWEIT, Stephan, *Edmund Burke, Ernst Brandes und Hannover*, in: *Niedersächsisches Jahrbuch für Landesgeschichte*, roč. 28, 1956, s. 15-72.

¹⁸⁵ Louis Joseph Schérer Barthélemy (1747 - 1804) - francouzský generál a ministr války revoluční Francie, hlavní francouzský vyjednavatel v roce 1795 v Basileji.

¹⁸⁶ Christian Konrad Wilhelm von Dohm (1751 - 1820) - pruský diplomat pověřený mj. vyjednáváním s Francií při uzavírání Basilejské konvence v roce 1795.

¹⁸⁷ Lord Henry John Spencer (1770 - 1795) - britský diplomat a politik, v roce 1795 krátce britským velvyslancem v Berlíně, kde zemřel 3. července na horečku.

míru mezi Francií a dalšími členy koalice (Rakouskem, Británií, Španělskem a Sardinii).¹⁸⁸ Samotná jednání mezi zástupci Francie a Pruska ale započala až 26. ledna 1795. To bylo zapříčiněno nemocí von Goltze, který nakonec zemřel v noci z 5. na 6. února a byl nahrazen von Hardenbergem, jenž dorazil do Basileje 18. března. Ironií osudu to byl právě tento muž, dříve poddaný hannoverského kurfiřta toužící po úřadu v Londýně, následně však zahanbený aférou své manželky s princem z Walesu a „znovuobnovující“ svou kariéru ve službách hannoverského rivala Pruska, kdo měl hrát velkou úlohu nejen v uzavírání míru, ale také v otázce zahrnutí specifických požadavků týkajících se Hannovera. To bylo pikantní zvláště proto, že byl Hardenberg Barthélemy v jednom z dopisů o průběhu tehdejších jednání označen za „*přestože slouží pruskému králi... nikoliv Prusa, v žádném případě Angličana, ale velmi dobrého Němce a především*¹⁸⁹ *dobrého Hannoverana.*“¹⁹⁰

Ihned v prvních měsících narazila jednání o míru na několik překážek. Předně se nesplnil pruský předpoklad, že bude moci působit jako vyjednaváč i za ostatní subjekty z Říše, když Francie preferovala individuální jednání buď přímo se zainteresovanými subjekty, nebo v jejich spojení s Pruskem. Oficiální pozici jakéhosi hlavního vyjednavče jménem Říše však Prusku nebyla uznána.

Mezi požadavky, které Barthélemy jménem Francie vznesl, bylo mimo očekávaného posunu hranic Francie k levému břehu Rýna rovněž i několik bodů týkajících se Hannovera a Británie. V otázce britských a hannoverských vojenských jednotek se ty první měly vrátit z Německa a Porýní zpět do Británie, hannoverské zase měly zůstat za svými hranicemi. Přestože Hannovera nemělo své vojenské jednotky mezi říšskou hotovostí, ale vyplácelo jen finanční subsidie, trvala Francie důsledně na jeho stažení z dalších bojů a přistoupení k politice neutrality. S tím souhlasil i Hardenberg, který chtěl svou domovinu ušetřit dalších válečných nákladů, ale zároveň ji ve stejnou chvíli dostat pod vliv Pruska.

To, jak dokládá korespondence mezi Hardenbergem a pruským králem Fridrichem Vilémem II., bylo jedním z hlavních cílů pruské politiky v Basileji.¹⁹¹ Prusko bylo sice ochotno jednat o ztrátě svých území na levém břehu Rýna, kompenzovat se ale chtělo nejen skrze angažmá na východě při dalším dělení Polska, ale i přes zajištění určité demarkační linie v severním Německu, kde by mohlo potenciálně zastávat pozici jistého hegemonu nad státy, které chtěly ukončit angažmá ve válkách proti Francii, a působit tak jak přímá protiváha Rakousku. Tím by Prusko sice ztratilo vzdálená území na západě, ale posílilo svou pozici

¹⁸⁸ K tomu blíže FORD, s. 62.

¹⁸⁹ V originále *above all* - poznámka J. R.

¹⁹⁰ Dopis Barthelémyho Výboru veřejné bezpečnosti, cituje FORD, s. 71.

¹⁹¹ SIMMS - RIOTTE, s. 72-73.

okolo Braniborska a částečně i „zcelilo“ svá jinak roztrášená teritoria. Podobně smýšleli i pruský diplomat von Dohm a brunšvický vévoda.

I kdyby Hannoverstvo zůstalo jen pod rozšířeným vlivem Pruska, jeho přistoupení na politiku neutrality by minimálně uchránilo ostatní sousedy (Prusko nevyjímaje) od rizika francouzské invaze. Zde je třeba zmínit francouzské jednotky, které se na jaře roku 1795 nacházely ve stavu, kdy mohly takřka kdykoliv napadnout území ve Vestfálsku, což bylo zapříčiněno i snahou spojených hannoversko-britských vojsk vytvořit určitý kordon mezi Emdenem a Münsterem.¹⁹²

Hannoverské přistoupení na neutralitu a stažení se zpět do kurfiřtství by za dané situace znamenaly podstatné oslabení britsko-hannoverského spojení, možná i stažení britských jednotek zpět na Ostrovy, což by výrazně ulehčilo stabilizaci francouzských jednotek a samotného režimu v Paříži. Celá situace by tak znamenala políček pro britskou vládnoucí dynastii, pro francouzské emigranty, kteří se zdržovali v Hannoveru pod ochranou Jiřího III., a zároveň i pro Rakousko, které by utrpělo nezhojitelnou ránu od Pruska. Krom toho by Francie v dlouhodobějším časovém horizontu mohla definitivně ukončit trvající unii mezi Británií a Hannoverem a získat přístup k obchodu hanzovních měst.¹⁹³

Všechny tyto přísliby byly příliš lákavé, než aby jim Francie odolala. Basilejská neutralizační smlouva včetně vymezení demarkační linie byla podepsána 5. dubna 1795. Ačkoliv Prusko i další subjekty v Říši vyvázala z dalších bojů, vyjma Francie nepřinesla zainteresovaným stranám to, v co prve doufaly. Smlouva formálně ukončila nepřátelství mezi Francií a Pruskem, když se Francie zavázala stáhnout svá vojska z oblastí východně od Rýna. Za to měla obdržet teritoria na jeho levém břehu, včetně pruských vévodství Kleve a Obergeldern a knížectví Moers, a to až do dojednání finálního míru s Říší. Tajná doložka smlouvy následně slibovala, že v případě, kdy budou francouzské zisky potvrzeny, obdrží Prusko územní kompenzace formou sekularizovaných říšských území (tj. na úkor církevních území). Také měly být obnoveny obchodní vztahy a pomocí následné obchodní smlouvy mělo dojít k vymezení neutrální zóny volného obchodu ohraničenou řekami Emže, Starou Ysselou a Rýnem.¹⁹⁴

¹⁹² FORD, s. 74; CONRADY, s. 162-164; REID, s. 68-72.

¹⁹³ Hannoverstvo leželo při ústí řek Vezery a Labe, nedaleko Emže a přes jeho území vedly obchodní cesty do hanzovních měst Brém, Hamburku a Lübecku a Lipska na východě Říše stejně jako do Kolína, Frankfurtu nad Mohanem na západě. I proto se stalo otevření přístavů na Labi a Vezeře jedním z podstatných požadavků Francie na Prusko.

¹⁹⁴ WHALEY, s. 577. Blíže ke znění smlouvy rovněž SCOTT, Hamish M., *The birth of a great power system 1740–1815*, London 2006, s. 267an; BLANNING, Timothy Charles William, *The French Revolution in Germany: Occupation and resistance in the Rhineland 1791–1802*, Oxford 1983; WILSON, Peter H., *The Holy Roman Empire 1495–1806*, Houndmills 1999.

Pruská očekávání, že by se podmínky míru mohly rozšířit i na Říši jako celek, byla brzy zklamána, když dala Francie jasně najevo, že má zájem vyjednávat i s dalšími státy na stejném základě, jako činila s Pruskem.¹⁹⁵ Stejně tak nemohlo být na pruského krále Fridricha Viléma II. pohlíženo jako na „mírotvorce“, protože Prusko nakonec nedokázalo vystupovat jako zástupce všech na jednání zainteresovaných států.

Prusko tak nakonec nebylo tím, kdo se nejvíce zasloužil o dojednání míru. Získalo sice příslib určitého „dorovnání ztrát“ co se týče Francouzi obsazených teritorií, společně s pozicí určitého „garanta“ demarkační linie, který měl dohlížet na dodržování přislíbené neutrality menšími státy, ale otázka, zda k územním přesunům skutečně dojde, byla nejasná. Kromě toho se státy v nově vytvořené „zájmové sféře“ Pruska snažily vytrvale vzdorovat pruským snahám o posílení hegemonie v oblasti severního Německa. Ze stran smlouvy tak nejvíce vydělala Francie, zatímco Prusko si uvolnilo ruce pro řešení otázek na východě (dělení Polska), pročež opustilo první protifrancouzskou koalici a ztratilo rozsáhlá území.¹⁹⁶ Další podstatný subjekt smlouvy, Hannoversko, důsledkem přistoupení (ač v poslední chvíli) ke smlouvě upadlo do velké krize vládnoucí třídy¹⁹⁷ a jeho protějšek v personální unii, Velká Británie, si mohla „sypat popel na hlavu“ za to, že britský vyslanec v Berlíně, lord Spencer, nevyvinul větší snahu pro přesvědčení pruského krále k dalšímu pokračování v koalici výměnou za britské subsidie pro hladovou pruskou pokladnu.¹⁹⁸

Protože jednání v Basileji na jaře roku 1795 spěchala a otázka přistoupení Hannoverska na neutralizační politiku byla jedním z klíčových bodů pro Francii, Prusko z větší části převzalo iniciativu na úkor Hannoverska a stalo se garantem toho, že Hannoversko dodrží podmínky, jež mu budou uloženy v Basileji. To jen zvýšilo rozpory mezi kurfiřtem v Londýně a Regentstvím a definitivně pro dalších 20 let rozdělilo politické cesty obou členů personální unie.

Počátky rozporů mezi britskými a hannoverskými zájmy se dají datovat do zformování Fürstenbundu. Regentskou krizí v roce 1788 sice došlo k jejich utlumení, ale zároveň i k většímu přiblížení Hannoverska k Prusku, přičemž toto přibližování politik obou států pokračovalo i v následujících letech. V nich bylo Prusko spojencem Británie nejprve v Nizozemí a pak i v kampani proti revoluční Francii. Rozpory mezi koaličními spojenci a

¹⁹⁵ Do oblasti, kterou nakonec mír pokrýval, pak byly po sérii jednání zařazeny ještě Hesensko-Kasselsko, Durynsko, Sasko, společně s pruskými teritorii Ansbachem a Bayreuthem.

¹⁹⁶ BLANNING, Timothy Charles William, 'The death and transfiguration of Prussia', in: *The Historical Journal*, roč. 29 (1986), s. 433–59. Částečně rovněž WHALEY, s. 577.

¹⁹⁷ To bude ukázáno dále.

¹⁹⁸ K tomu viz FORD, s. 75-78; REID, s. 68-72.

K otázce činnosti lorda Spencera se velmi podrobně věnuje FORD v poznámkách pod čarou na stranách 77 a 78 jeho *Hanover and Prussia: A Study in neutrality*.

následné snahy Pruska vyvázat se z dalšího válečného angažmá však zarazily mezi bývalé spojence klín nedůvěry. Britský ministerský předseda Pitt ml., který již předtím (rok 1788) uzavíral spojení s Pruskem proti svému přesvědčení, tak mohl konečně společně s Británií zaměřit pozornost na obnovování spojení s Rakouskem.¹⁹⁹ Tím ovšem došlo k velmi obtížné situaci pro osobu Jiřího III.. Zatímco se Británie vzdalovala od britsko-pruské aliance, Hannovera se naopak na Prusku stávalo vlivem vzrůstajícího ohrožení Francií stále závislejší. Od zimy z přelomu let 1794 a 1795, kdy francouzská vojska získala navrch ve Spojených nizozemských provinciích²⁰⁰, čímž se zvýšilo ohrožení Hannovera, sílilo přesvědčení o tom, že válku s Francií přece vede „britský král Jiří“ a nikoliv „Jiří, kurfiřt brunšvicko-lüneburský“. Tento pocit později mezi představiteli Hannovera dále sílil.²⁰¹

Hannoverský názor na jednání vedená nejprve říšskými stavy v Řezně a Mohuči a následně zástupci říšských subjektů s Francií v Basileji byl významně komplikován právě existencí personální unie s Británií. Zatímco Jiří III. se stal jako anglický král spojencem Rakouska, které se stavělo proti separátnímu míru s Francií a tedy i jakýmkoliv změnám v organizaci Říše, jeho poddaní v kurfiřtství ho jako představitele Hannovera vyzývali k uzavření míru s Francií a přistoupení na podmínky Pruska, čímž by Jiří III. Rakousko i Británii silně poškodil. Od Regentství byla Německé kanceláři v Londýně předložena jednoduchá otázka: „*Jaké právo má král Anglie na obětování kurfiřtství Hannover ve prospěch britské aliance, zvláště když se Rakousko staví proti uzavření míru?*“²⁰²

Do konečného rozhodnutí suveréna zatím Hannovera pokračovalo ve své opatrné politice, kdy pronajímalo vojáky Británii a finančně podporovalo armády Říše, zatímco se Regentství snažilo zjistit podmínky, za nichž by mohlo dojednat svou neutralitu s Francií nebo (v případě neúspěchu) za kterých by se mohlo stát spojencem nějaké silnější regionální síly. Zde by se logicky nabízelo Prusko jako nejbližší soused a stát, který pomohl Hannoveru při nedávné regentské krizi. Jenže to, co se mohlo jevit jako jasné pro Regentství, bylo mnohem komplikovanější pro kurfiřta Jiřího III. Ten byl jako britský

¹⁹⁹ K otázce Británie a jejích aliancí na přelomu let 1787-1794 podrobněji GOODWIN, *The New Cambridge Modern History*, Vol. VIII, s. 275-278. (či obecněji celá Kapitola 9: European Diplomatic Relations 1763-1790); CRAWLEY, C. W., (ed.), *The New Cambridge Modern History*, Vol. IX: War and Peace in an Age of Upheaval, 1793-1830, Cambridge University Press 2008, s. 250-255.

²⁰⁰ Což vedlo v lednu 1795 k vyhlášení Batávské republiky.

²⁰¹ FORD, s. 85d.

Zde stojí za zmínku i stížnost, kterou adresoval Jiří III. svým britským ministrům v březnu 1795. Ta se týkala informací o tom, že jsou Francouzi ochotni vyjednávat o podmínkách míru a stažení svých vojsk z pravého břehu Rýna. Vyjednávat podle britského monarchy chtěli se všemi německými suverény vyjma představitelů Hannovera z důvodu toho, že v jeho čele je právě Jiří III., asociovaný Francouzi s jejich dědičným nepřítelem, Británií. K tomu blíže KONIGS, s. 150.

²⁰² Zpráva Regentství Jiřímu III., 7. listopadu 1794, citováno v: FORD, s. 86.

panovník spojencem Rakouska a nechtěl spojení nijak ohrozit tím, že by jeho Německé země uzavíraly oddělené spojení s Pruskem. Impulzy k jednání o míru, které prvně vzešly od biskupa-volitele z Mohuče, tak Jiří III. původně nechtěl vyslyšet, resp. byl ochoten je vyslyšet pouze tehdy, pokud by na dojednaných podmínkách míru s Francií souhlasila většina ostatních zainteresovaných subjektů. Primárně pak Jiří III. čekal na názor Saska a rovněž Rakouska.

„Čekejte na mír skrze společnou akci Říše pod vedením císaře,“ napsal Jiří III. 30. listopadu 1794 svým zástupcům v Hannoveru.²⁰³ Kromě toho také Jiří III. kritizoval nepřipravenost a zbrklou, s níž se doposud jednání s Francií vedla, a jasně rozhodl, že má Hannover čekat s dalším postupem na akci císaře v součinnosti s orgány Říše.

Naproti tomu Regentství, „hladové“ po míru a zajištění se proti Francii, už v oné době sledovalo naprosto odlišnou politiku od svého kurfiřta. Při jednáních na říšském sněmu v Řezně podpořili vyslanci Hannovera uzavření míru bez ohledu na Rakousko a vyjádřili jasnou podporu mírovým akcím Pruska.²⁰⁴ Spolu s pokračujícími úspěchy francouzských armád v Nizozemí a zvyšujícím se riziku jejich posunu k hannoverským hranicím hannoverské odhodlání uzavřít mír (pravděpodobně i za cenu rozporů s kurfiřtem a Británií) dále rostlo.²⁰⁵

Obavy Hannovera ještě zesílily po konečném podmanění Nizozemí Francií na počátku roku 1795, kdy právě z Hannovera hrozilo Francii potenciální nebezpečí britské invaze na nově nabytá území. Také proto se při dalších jednáních v Basileji stala otázka začlenění Hannovera do neutrální zóny jedním z podstatných bodů. Dokonce tak podstatným, že Francie uzavřela tajnou dohodu s Pruskem, které by v případě nepřistoupení Hannovera na politiku neutrality či při jejím porušení mohlo Hannover vojensky obsadit.²⁰⁶ Historik Ford dokonce zmiňuje dopis vévody Brunšvického hannoverskému Regentství, v němž tvrdí, že dokonce (i) francouzský generál Pichegru má rozkazy od

²⁰³ Jiří III. Regentství, 30. listopadu 1794, citováno v: FORD, s. 88.

²⁰⁴ To dokazuje například dopis Regentství Jiřímu III. z 5. prosince 1794, v němž Regentství obhajuje spolupráci s Pruskem. Ke znění dopisu viz FORD, s. 89d.

²⁰⁵ Ke stejnému závěru dospívají např.: FORD, s. 90; KONIGS, s. 150. Dále rovněž např.: BLANNING, *The French Revolution in Germany*; WILSON, P. H., *The Holy Roman Empire 1495–1806*.

²⁰⁶ FORD, s. 87-92; DANN - RIOTTE, s. 72-74; RIOTTE, T., *Hannover in der britischen Politik (1792-1815)*, s. 73-75.

S tím rovněž souvisí i diplomatický tlak Pruska na přistoupení Hannovera na podmínky smlouvy. To dokládá například dopis hannoverského zástupce v Berlíně, von Lenteho, Jiřímu III. Von Lenthe v dopise z 26. února 1795 naléhá na kurfiřta, aby přistoupil na podmínky neutrality, protože hannoverské váhání ohledně této otázky prodlužuje schválení neutralizační smlouvy. FORD, s. 94d.

Konventu obsadit Hannoversko v případě, že nepřistoupí na Francií navrhovanou neutralitu.²⁰⁷

Jiří III. ovšem stále váhal a tím také zůstávaly v pasivitě i jeho diplomaté. I přesto však Hardenberg ujišťoval Francouze v tom smyslu, že Hannoversko na podmínky smlouvy z Basileje přistoupí a bude moci být zahrnuto do oné neutrální oblasti za demarkační linií. Zda ovšem o takovýchto ujištěních a proklamacích Hardenberga věděli něco i v Hannoveru zůstává otázkou.²⁰⁸

Zatímco na počátku roku 1795 pokračovala jednání o míru v Říši, Británie se ještě více přimkla k Rakousku a rovněž k Rusku, ochotna stále pokračovat v bojích s Francií. Jiří III. současně opakovaně vyzýval členy Regentství k trpělivosti a neuchylování se k žádným akcím v otázkách míru s Francií. Již tak velké rozpory mezi pohledem Jiřího III., který celou situaci viděl spíše „britskými očima“, a jeho zástupci v kurfiřtství, však vedly k tomu, že tito zástupci začali stále více jednat s ohledem na své zájmy s tím, že Jiřího III. následně stavěli před hotovou věc. Tuto politiku Regentství lze sledovat od přibližně počátku roku 1795 a nevymizela prakticky až do konce válek s Francií v roce 1814.²⁰⁹

Také proto z Hannoveru zamířil do Basileje diplomat Georg Ch. Hinüber²¹⁰, který měl sledovat průběh jednání. Právě jeho vysláním dalo Hannoversko neoficiální cestou na srozumění předně Prusku a Francii, že se nebude stavět proti jejich plánu neutrálního severního Německa.²¹¹ A byli to také zástupci Hannoverska, kteří stáli za klauzulí v neutralizační smlouvě, která umožňovala přistoupit na podmínky míru v ní dojednané do tří měsíců po oficiálním vstupu smlouvy v platnost. Ani jejich následné urgencye na Jiřího III., ani využívání bezprostředního hannoverského ohrožení Francií však na kurfiřta nezapůsobily. Jiří III. sledoval politiku zachování poměrů v Říši a případného míru s Francií jen v součinnosti s Rakouskem. Mocenské přeskupování na severu Říše či posílené prestiže Pruska v žádném případě neschvaloval.

²⁰⁷ FORD, s. 91; RIOTTE, s. 74-76.

²⁰⁸ RIOTTE, T., *Hannover in der britischen Politik (1792-1815)*, 75an.; FORD, s. 88-92; DANN - RIOTTE, s. 72-74.

²⁰⁹ K tomu rovněž DANN - RIOTTE, s. 73-75; DWYER, Philip, *Prussia and the Armed Neutrality: The Invasion of Hanover in 1801*, in: *International History Review*, roč. 15 (1993), s. 661-687. Nepřímo tuto skutečnost dokládají i zčásti paměti hannoverského diplomata von Omptedy o době před a při francouzské okupaci Hannoverska v roce 1803 ve: OMPTEDA, F. von, *Die Überwältigung Hannovers durch die Franzosen*, Hannover 1862, s. 54-61.

²¹⁰ Georg Charlotte von Hinüber (1764 - 1828) - syn Carla Heinricha Hinübera, který působil od roku 1760 jako tajemník v Německé kanceláři v Londýně. Jméno obdržel po králi Jiřím III. a jeho manželce, královně Sofii Charlottě Meklenbursko-Střelické. Působil v hannoverských službách jako státní úředník a diplomat. Také zastával mj. úřady generálního správce pošt a člena Tajné rady a působil také jako historik umění.

²¹¹ FORD, s. 92.

Regentství se alespoň pokoušelo suverénovi nabídnout alternativní pohled na smlouvu, kde by Hannoverstvo přistoupilo na podmínky neutrality, ale mohlo pokračovat ve svých „starých záležitostech“. Tím bylo myšleno například podporování říšské armády pomocí subsidií (nikoliv vojensky, přičemž Hannoverstvo beztak nemělo v říšské hotovosti žádné své jednotky) či respektování oddělených politik Hannoverstva a Británie, kdy by Hannoverstvo nebylo „trestáno“ za akce svého silnějšího partnera z personální unie.

I přes předkládání argumentů pro přistoupení na neutralitu od Regentství i od pruského dvora, Jiří III. stále váhal. Nakonec však podlehl naléhání Regentství a diplomatictí zástupci Hannoverstva nejprve dali na sněmu v Řezně na srozuměnou Prusku, že přijmou jeho návrhy a přistoupí k Basilejské smlouvě, aby následně 25. srpna 1795 se souhlasem kurfiřta skutečně přistoupili k původní smlouvě v doplněném znění z května 1795.²¹²

Takzvaná *condition additionelle* ze 17. května 1795 sestávala nejen ze skupiny článků, které byly ve velmi podobném znění podepsanému ostatními státy již 5. dubna, ale rovněž ze dvou tajných dodatků. Tyto dodatky byly spojeny s Hannoverstem a svobodným městem Frankfurtem nad Mohanem. Právě v onom dodatku týkajícího se Hannoverstva se pruský král zavazoval okupovat Hannoverstvo, pokud nepřistoupí k předkládané neutralitě. Tím mělo dojít k pojištění ochrany Francie i pro případ, že by nakonec Hannoverstvo podmínky smlouvy nedodržovalo. Tento článek byl již staršího data, protože již 14. dubna 1795 předal kopii dokumentu včetně tajných částí hannoverský „pozorovatel“ Hinüber Regentství. Tu předtím obdržel v opisu od Hardenberga, který celou svou akci zaštiťoval „*věrností ke své domovině*“ a „*snaze pomoci vládě, které kdysi sloužil.*“²¹³ Samozřejmě, že mnohem více než dobré úmysly hrály v Hardenbergově jednání roli rozkazy jeho pruských nadřízených, kteří chtěli zvýšit nátlak na kurfiřta a hannoverské Regentství.

Informace o přistoupení k neutralizační smlouvě vyvolala nejen silnou vlnu odporu v Británii,²¹⁴ ale i silné zahanbení osoby Jiřího III. před britským spojencem Rakouskem.

²¹² Stalo se tak prý v „poslední den“ z prodloužené tříměsíční lhůty, kdy byly Prusko a Francie ochotni s Hannoverstem (mírově) jednat. K tomu blíže dopis von Lenthého, hannoverského velvyslance v Berlíně, hannoverské státní radě (Regentství) ze dne 25. června 1795, citovaný v: RIOTTE, s. 75.

²¹³ FORD, s. 82-83.

²¹⁴ K otázce pobouření britského veřejného mínění je vhodné přiložit několik výroků v tehdejším britském Parlamentu. Například 29. října 1795 v Dolní sněmovně (House of Commons) lord Sheridan ironicky narážel na obavy z transportu hannoverských vojáků do Británie návrhem „...[že] *byly předneseny obavy z přesunutí hannoverských jednotek do naší země [Británie], ale on [lord Sheridan - poznámka J. R.] deklaruje, že by neměl žádné námitky proti importu celé hannoverské rady a jejímu umístění na pozici dnešních ministrů Jeho Výsosti.*“ Jen den potom v House of Lords zase markýz z Lansdowne ironicky narážel na tvrzení ministrů, že chtějí uzavřít mír, jen neví s kým, slovy, že „...*by se měli zeptat kurfiřta hannoverského. Ten sehnal strany k jednání, a možná je tedy naleznou i oni, pokud se tak rozhodnou.*“ Rovněž velmi aktuálním se stal projev opozičního politika Ch. J. Foxe z roku 1785, kdy se tázal ministerského předsedy, zda existuje možnost, že „*budou jednoho dne bojovat britští vojáci proti vojákům hannoverským v čele s kurfiřtem?*“ Blíže viz SIMMS - RIOTTE, s. 73-74; FORD, s.

Odvolávání se na „politiku dvojích dveří“, jak se pokusil před rakouskými diplomaty ministerský předseda Pitt ml., již nezabíralo na žádné frontě. Navíc přistoupením na podmínky neutrality pro Hannoverско nebezpečí nekončilo, protože si Francie začala klást další dodatečné podmínky, přičemž Prusko jí mělo sloužit jako garant jejich splnění.

Pokud se ještě krátce vrátíme k okamžitým i dlouhodobějším důsledkům hannoverského přistoupení k Basilejské neutralizační smlouvě, je třeba zdůraznit, že Hannoverско mnohem výrazněji než v předcházejícím období (především v 80. letech 18. století a v čase Fürstenbundu) nasměrovala od spojení s Rakouskem směrem k určité „kolaboraci“ s Pruskem. Situace, vzniklá hannoverským přistoupením na podmínky Francie (vynucované Pruskem) a následnou podporou pro spojené prusko-rakouské jednání o míru s Francií jménem Říše,²¹⁵ nahrávala snahám Pruska utvrdit svou dominanci v severoněmeckém prostoru a vytvořit fungující opozici proti Rakousku. Události tomu chtěly, že se v dalších letech opozice tvořila i v dalších částech rozpadající se entity.

Jak výstižně napsal pruský zástupce v Řezně, Goerz, Hardenbergovi: „*Článkem 11 [Basilejské smlouvy - poznámka J. R.] se král [Pruska] stává arbitrem osudu Německa. A pokud my [Prusko] a Francie využijeme vzniklé výhody, jako je trvalým zájmem obou tak učinit, vídeňský dvůr [Rakousko nebo obecněji Habsburkové] nebude mít nadále ani stín vlivu v celém Německu. Francie si k sobě přitáhne všechny prince a spojí je do pruského systému, které [Prusko] nebude vyčkávat, aby se stalo jejím spojencem.*“²¹⁶

V celém tomto boji mnohem větších a mocnějších hráčů se ocitlo i Hannoverско, které nemělo dostatek prostředků ani politického vlivu, aby hrálo úlohu jakési „třetí síly“, a zároveň vlivem okolností stále symbolizovalo vliv Británie v Říši, což mělo působit jako „rudý hadr“, jak na Francii, tak na Prusko. Jiří III. jako kurfiřt brunšvicko-lüneburský nakonec kapituloval před svým mocným pruským sousedem a vyvázal své říšské domény z dalších bojů. Jako britský panovník však něco takového neměl v úmyslu a stále věřil v porážku sil Francie a restauraci předrevolučních poměrů v Říši.²¹⁷ Jak ale měl ukázat vývoj následujících let, Říše špěla pomalu ale jistě k zániku a „politiku dvojích dveří“, kterou Jiří III. v květnu 1795 zas a znovu aplikoval, již nebude možné dále užívat. Začalo totiž platit, že jednání ve prospěch jednoho člena personální unie vitálně poškozovalo toho druhého.²¹⁸

98-99; HARDING, s. 207-233. K tématu vztahu britského Parlamentu k Hannoversku nejnoveji také RIOTTE, s. 35-40.

²¹⁵ Stalo se tak v červnu 1795 na sněmu v Řezně.

²¹⁶ Dopis Goerze Hardenbergovi, 21. dubna, 1795. Citováno v: FORD, s. 103.

²¹⁷ SIMMS - RIOTTE, s. 73-75.

²¹⁸ O tom blíže dále.

Přijetí podmínek neutrality bylo hannoverským Regentstvím stejně jako zbytkem vládnoucí aristokracie přijato s nadšením. Nebezpečí francouzské invaze z období od ledna do února 1795, společně s dobře známým francouzským pohledem na Hannover jako na anglickou državu, málem vytvořilo v bezbranném státě paniku, protože dezorganizovaná a špatně vybavená společná britsko-hannoverská armáda nebyla ve stavu, kdy by se mohla rovnat postupujícím francouzským jednotkám. Přirozeně působila uklidňujícím dojmem i vidina toho, že by měl dle prusko-francouzské dohody vzniknout okolo Hannoverska určitý „sanitární kordon“, který by pro příště zamezil jakékoliv další hrozbě francouzské intervence. Naneštěstí se ukázalo, že dohody uzavřené v Basileji byly jen tak funkční, jak silné armády je na obou stranách byly schopny zaručit. Proto se demarkační linie, od níž si Hannover a jiné menší státy, tolik slibovaly, ukázala jako nedořešená. Stejně tak to bylo i s francouzskými požadavky, které neustaly a naopak se stávaly stále většími a výhružnějšími.

Jedním z požadavků, na nichž Francie nejvíce trvala, bylo stažení britsko-hannoverských sil z Nizozemí společně s vyhoštěným nizozemských, anglických i francouzských emigrantů, kteří se ukrývali na území kurfiřtství. Svůj požadavek navíc Francie podložila hrozbou vojenské intervence, pokud jí nebude vyhověno.²¹⁹ Souběžně s tím začali francouzští politici uvažovat i nad využitím znění tajného dodatku. Dle jejich pohledu na věc Hannover neplnilo podmínky v neutralizační smlouvě, a tudíž mohlo být přistoupeno k jeho okupaci pruskou armádou. Podobný vzkaz následně prusí zástupci tlumočili Regentství v Hannoveru.²²⁰

V době takto výrazného ohrožení svých „Německých zemí“ nepřátelskou okupací, kterou již pamatoval z doby svého nástupu na trůn na konci Sedmileté války, můžeme opět vidět, kterak se Jiří III. snaží celou situaci vyřešit skrze „politiku dvojích dveří“. V jeho neprospěch však hovořila skutečnost, že jako monarcha, jenž byl narozen, vychován a vzdělán v Británii, aplikoval i do svého jednání z pozice kurfiřta postupy britského monarchy, včetně perspektivy stále probíhajících válek s Francií.

Proto se k nařízení vyhoštění nizozemských, britských a francouzských jednotek a emigrantů dostával jen velmi pomalu. Důvodem může být i skutečnost, že spatřoval možné ohrožení od Francie jako mnohem menší, než se jevílo jeho služebníkům v Hannoveru, a stejně tak nevěřil pruským ujištěním o skutečném zachování neutrality.²²¹ Vzhledem ke konečné pasivitě Hannoverska ve spojitosti s urgencemi od Francie jej i sám Hardenberg

²¹⁹ Blíže viz FORD, s. 107-108.

²²⁰ Tamtéž, s. 109.

²²¹ Jiří III. Regentství, 25. září 1795, citováno v: FORD, s. 109.

upozorňoval na rozdíl „mezi pouhým přijetím mírových ujednání a skutečným dodržováním jejich podmínek“.²²² Kromě Pruska a Francie na Hannoversko tlačil také spřátelený soused Sasko.

Co se týče počtu vojenských jednotek v Hannoversku, které by mohly ohrozit Francii, historik Ford odhaduje, že celkem se ve městě Stade, v Osnabrücku a v okupovaných městech Hamburku a Brémách nacházelo přibližně 11 000 mužů, z nichž bylo 4 500 Britů a asi 3 000 francouzských emigrantů.²²³ V samotném Hannoversku se pod prusko-francouzským tlakem a s podporou pruského diplomata von Dohma vytvořila skupina aristokratů, která urgovala Jiřího III., aby přistoupil na podmínky ukládané Francií. Proti nim se ale postavila další skupina v čele se státním sekretářem a poradcem Regentství, Wilhelmem Augustem Rudloffem²²⁴. Tato strana tvrdila, že samotná neutralizační smlouva mluví jen o vojenských akcích, které by byly konány přes demarkační linii. Proto - viděno pohledem Rudloffa - nebylo hannoverské shromáždění vojáků na vlastním území podřízeno rozhodnutí francouzského Výboru veřejné bezpečnosti. On a stoupenci podobného výkladu však nakonec zůstali v menšině a mluvčí Hannoveru zcela převzali defenzivní rétoriku a snahu uspokojit Francii za každou cenu.²²⁵ Jiří III. tak nakonec 25. září 1795 vyslal nutné příkazy k vyhoštění emigrantů a cizích vojenských jednotek, přičemž Regentství je okamžitě začalo provádět. Kromě toho ujistilo Prusko a Francii, že Hannoversko se v žádném případě nepokusí porušit demarkační linii a evakuuje obsazená hanzovní města (Hamburk a Brémy).²²⁶ Přesto však ještě v únoru 1796 byli angličtí důstojníci v Brémách i jinde po kurfiřtství.

To vyvolalo nevoli v Paříži i v Berlíně, proč se Prusko dokonce začínalo připravovat na možnost uplatnění dodatku a anexi Hannoverska.²²⁷ K té nakonec nedošlo, protože Hannoversko s vypětím všech sil přesvědčilo Francii i Prusko o plnění svých závazků. Následný neklid na francouzské straně a pruské obavy z nedodržení francouzských slibů neútočení do Říše však vedly k pohotovosti pruských i hannoverských jednotek, kdy Hannoversko v případě, že by Francie nedodržela své sliby o neútočení, vidělo Prusko jako jediného schopného spojence schopného Kurfiřtství ochránit.²²⁸

²²² Tamtéž, s. 110n.

²²³ Tamtéž, s. 110; RIOTTE, *Hannover in der britischen Politik (1792-1815)*, s. 67.

²²⁴ Wilhelm August Rudloff (1747-1823) - hannoverský právník a státní sekretář.

²²⁵ FORD, s. 114., SIMMS - RIOTTE, s. 75; RIOTTE, *Hannover in der britischen Politik (1792-1815)*, s. 75-81.

²²⁶ RIOTTE, *Hannover in der britischen Politik (1792-1815)*, s. 75-77; REID, s. 62-71.

²²⁷ Tak usuzuje podle názoru dalších autorů FORD, s. 126 (poznámka pod čarou č. 2).

²²⁸ V dopise Regentství z 3. února 1796 k otázkám společné armády dohlížející na neutralitu za demarkační linií stojí: „...*Ve své zprávě ze dne 26. jste [myšlen pruský vyslanec von Haugwitz - poznámka J. R.] zmínil myšlenku zformování neutralitní armády, která pro nás není zvláštní ani neznámá ... budeme se snažit najít způsob, jak bychom mohli v této otázce dojít ke shodě...*“ Převzato z: FORD, s. 135d.

Možnost spolupráce hannoverských a pruských vojsk při ochraně demarkační linie byla následně na konci února 1796 předložena i kurfiřtu Jiřímu III.. Ten se ovšem k celé věci stavěl velmi podezřívavě. Chápal sice obavy svých subjektů před francouzskou agresí, ale zároveň se děsil narůstajícího pruského vlivu. Myšlenka, že by snad pruští vojevůdci přímo řídili hannoverské jednotky, pro něj byla nepřijatelná. V korespondenci z dubna a května 1796 proto pověřil řízením hannoverských jednotek generála Wallmoden-Gimborna²²⁹, kterému dále za pobočníka určil majora Scharnhorsta. Další detaily přenechal kurfiřt na Regentství. To se nakonec shodlo s kurfiřtem na tom, že hlavním velitelem „demarkační“ armády by se měl stát Pruskem, Hannoverskem i dalšími menšími státy velmi respektovaný vévoda brunšvický, člen mladší větve hannoverského domu.²³⁰

Samotní obyvatelé kurfiřtství tehdy ale nesdíleli suverénovy obavy a viděli v Prusku hlavně a především garanta míru a v pruských vojácích ochránce před francouzskou intervencí. Hannoverská aristokracie byla zase připravena - v případě, kdy by Prusko jako garant nechtělo hradit část nákladů společné „demarkační“ armády, rozdělit náklady mezi menší členské státy, jen, aby Prusko jako mocenský garant fungování „systému neutrality“ i se svými vojáky zůstalo bezpečnostní hrází před Francií.²³¹

Vojenská spolupráce v rámci „demarkační“ armády pak byla nejvíce v pohotovosti v polovině roku 1798, kdy měli pruský král Fridrich Vilém III. i jeho diplomaté silné obavy z francouzského útoku. Ty vyvolávaly zprávy o snaze Francie zavřít Vezeru a Labe britskému obchodu a o aktivitě francouzských generálů v Nizozemí. Důvodem bylo, že Británie, ač osamocena, ještě stále pokračovala v boji proti silám revoluční Francie. Proto se nakonec pruský král k 17. květnu 1798 rozhodl nadat vévodu brunšvického pravomocemi k potlačení možného francouzského útoku na Hannoversko a hanzovní města. Téma ohrožení Hannoverska směrem z Nizozemí byl zároveň reálnou hrozbou i pro Regentství.²³²

Hannoverská neutralita a úzká spolupráce s Pruskem ve snaze zabezpečit se ve Francii vyvolávala silnou nevoli mezi britskými politiky i veřejným míněním. Jiří III. ale neustoupil. Stále se držel své „politiky dvojích dveří“ a snažil se řídit politiky každé ze zemí, v nichž vládl, odděleně. Zatímco tak Hannoversko řešilo otázku „vojenské obrany neutrality“ a spolupracovalo s Pruskem a dalšími severoněmeckými státy, Británie pokračovala v bojích s revoluční Francií. Schizofrenní situace Jiřího III. se měla ještě zhoršit v roce 1797, kdy

²²⁹ Johann Ludwig, vévoda von Wallmoden-Gimborn (1736 - 1811) - levoboček britského krále Jiřího II., německý generál a vrchní velitel hannoverský vojsk.

²³⁰ To dokládá mj. i odpověď na ruský protest proti vytvoření „demarkační“ armády Pruskem z 25. května, 1796. Dopis zmíněn v: FORD, s. 140.

²³¹ RIOTTE, *Hannover in der britischen Politik*, s. 77-82; FORD, s. 149.

²³² FORD, s. 187; REID, s. 69-71.

britský kabinet došel k rozhodnutí vhodnosti uzavření míru s Francií. Zatímco válkou silně vyčerpaná Británie by mír uvítala, král byl vlivem své dynastické politiky naopak silně proti. Bylo totiž zjevné, že případný mír by byl spojen i s teritoriálními změnami, které by se týkaly i Říše. To ohrožovalo nejen status quo, o nějž se Jiří v německém prostoru po celý průběh své vlády zasazoval, ale rovněž jeho vlastní kurfiřtství, které by možná mohlo utrpět územní ztráty ve prospěch dohody s Pruskem. To se netýkalo jen biskupství Hildesheim a Osnabrück, o které usilovala hannoverská státní rada v roce 1793, která se tehdy v této otázce střetla s odmítavou reakcí kurfiřta,²³³ ale i samotného vlastního území kurfiřtství, které (jak se obávali někteří hannoverští politici) by mohlo být obětováno ve prospěch Pruska.²³⁴

Také proto napsal Jiří III. britskému ministru zahraničí, lordu Grenvillovi²³⁵, velmi ostrý dopis. „*Jaké právo má Anglie,*“ tázal se Jiří III. „*obětovávat nároky a zájmy jiných princů, kteří byli buď Anglií, nebo Rakouskem zataženi do záležitostí, po kterých netoužili. Nemohu spatřit ani stín spravedlnosti, ani oprávnění zasahovat.*“²³⁶ Na rozdíl od Hannovera, kde by takováto rozhořčená odpověď jistě vedla k ukončení jakéhokoliv jednání, britská vláda si na svém rozhodnutí stála a zájmy Jiřího III. jako volitele a suveréna Svaté říše římské, které v daném okamžiku výrazně ovlivňovaly jeho rozhodování, nebyly vyslyšeny. Jiří III. se tak jako britský král musel podvolit. Jako kurfiřt však ubezpečil své loajální poddané „...*že Naše německé zájmy... musí být z nutnosti... jiné, než Naše zájmy zde* [v Británii - J. R.].“²³⁷

V otázce odmítání možného britského míru s Francií a souvisejících teritoriálních změn Jiří III., ač možná nevědomky, porušil svou politiku oddělování kurfiřtských a královských záležitostí, když se snažil zneužít svou pozici britského krále, aby získal prospěch pro Hannovera. Jak se mělo brzy ukázat, takováto politika měla v jednání Jiřího III. následně převládat až do roku 1807, kdy se u něj opět ničivě projevila psychická choroba a navíc oslepl. Ještě předtím ale musel čelit několika krizím v rámci personální unie, čímž bylo Hannovera stále více odkázáno na milost a nemilost Pruska. Británie v dané době nejevila snahy svému slabšímu partnerovi jakkoliv pomoci v případě, že by byl napaden, a ještě k tomu ona sama stále válčila s Francií v čele s prvním konzulem a pozdějším císařem Napoleonem Bonapartem.

²³³ SIMMS - RIOTTE, s. 72; CONRADY, s. 150-191.

²³⁴ Tento názor zmíněn mj. v SIMMS - RIOTTE, s. 74.

²³⁵ William Wyndham Grenville, 1. baron Grenville (1759 - 1834) - whigovský politik, britský ministr zahraničí v době Napoleonských válek a ministerský předseda v letech 1806-1807.

²³⁶ Jiří III. lordu Grenvillovi, 30. července 1797, citováno v: SIMMS - RIOTTE, s. 74.

²³⁷ V originále „*Unser Teutsches Interesse von dem hiesigen in einzelnen Fällen nothwendig leicht verschied sein könne und müsste*“ - dopis Jiřího III. Regentství v Hannoveru, 21. dubna 1797, citováno v SIMMS - RIOTTE, s. 74d.

Další krize pro Hannovera přišly roku 1801. Nejprve se jednalo o menší rozpory mezi kurfiřtem a Regentstvím, které se týkaly aspirací na možné teritoriální zisky v Říši. Po mírové dohodě v Lunéville mezi Francií a Říší z února téhož roku,²³⁸ došlo za podpory Francie k rozsáhlým změnám v držbě říšských území. Zatímco ostatní říšské státy, především Prusko, vyslaly do Paříže své zástupce a dopomohly si k dlouho očekávaným teritoriím, Hannovera, i vlivem svého spojování s Británií,²³⁹ dokázalo získat jen konec alternací v biskupství Osnabrück. Prusko naproti tomu vytěžilo z dobrých vztahů s Francií zisky (mimo jiné) biskupství Hildesheim, Paderbornu a také území ve východním Vestfálsku, čímž ještě zvýšilo své sevření Hannovera. Dle Regentství stálo za neúspěchem jednání jednak kurfiřtovu odmítavé stanovisko k teritoriální expanzi proti Hildesheimu a Osnabrücku z roku 1793, ale rovněž skutečnost, že Francouzi chtěli skrze Hannovera zasadit další políček Británii, v té době poslednímu vojensky aktivnímu členu zneutralizované třetí protifrancouzské koalice.²⁴⁰

Mnohem závažnější pro bezpečnost Kurfiřtství ale byla krize vzniklá, když došlo mezi Ruskem, Švédskem, Dánskem a Pruskem ke zformování tzv. Ligy ozbrojené neutrality. Ta byla především namířena proti britské kontrole Baltského moře a násilnému prohledávání cizích lodí.²⁴¹ Jedním z aktů Ligy měla být i pruská okupace Hannovera. K té nakonec došlo 1. dubna 1801, kdy do Hannovera vstoupilo dvacet čtyři tisíc pruských vojáků pod vedením generálporučíka Fridricha von Kleista.²⁴² Jiří III. se opět pokoušel jednat v souladu se svou politikou oddělování zájmů svých Dědičných zemí a Británie. V souladu s ní pověřil své ministry v Hannoveru jednáním s Berlínem o zneutralizování severního Německa, díky čemuž by mohla skončit okupace kurfiřtství. Takto ovšem jednal ve stejném okamžiku, kdy jako panovník Británie sledoval porážku a zničení dánského loďstva v bitvě u Kodaně, po níž se Dánsko z Ligy stáhlo a ta tak v podstatě přestala existovat.

Ač tedy Jiří III. jako kurfiřt hledal cestu k porozumění s Pruskem a Francií, jako britský král se především druhou z mocností snažil „dostat na kolena“. Zde je ovšem nutné zmínit, že Jiří III. a jeho ministři a diplomaté z obou partnerů unie skutečně jednali podle

²³⁸ Mír v Lunéville- mírová dohoda, podepsaná 9. února 1801 v Lunéville mezi vítěznou Francií a Svatou říší římskou, reprezentovanou jejím posledním císařem, Františkem II..

²³⁹ Která byla stále s Francií ve válečném stavu a to až do míru z Amiensu, podepsaném 27. března 1802.

²⁴⁰ KONIGS, s. 152.

²⁴¹ Druhá liga ozbrojených neutrality nebo Liga Severu - aliance severoevropských námořních sil Dánska-Norska, Pruska, Švédska a Ruska (zakladatel aliance) mezi lety 1800 a 1801. Byla určena k ochraně neutrální přepravy proti politice britského královského loďstva, která využívala práva prohledávat neutrální plavidla za účelem zamezení dovozu válečného materiálu i jiného zboží Francii. Liga byla nakonec neúspěšná jednak z důvodu britského zavražďovacího útoku na Kodaně, po němž Dánsko-Norské království z Ligy vystoupilo, jednak kvůli zavraždění ruského cara Pavla I. v březnu 1801.

²⁴² K celé záležitosti viz DWYER, *Prussia and the Armed Neutrality...*, s. 661-687.

zcela oddělených instrukcí, což král/kurfirť důsledně kontroloval. Proto, když hannoverský ministr Německé kanceláře von Lenthe vyhrožoval Prusku britskou intervencí, pokud neopustí Hannover, byl Jiří III. zkritizován a jeho korespondence byla od toho okamžiku podrobena cenzuře.²⁴³

Minimálně zvláštní situace, kterou oddělené politiky Británie a hannoverského kurfiřtství vytvářely, pak nastala ve chvíli, kdy hannoverští politici dokonce opatrně přes Německou kancelář v Londýně navrhovali, aby kurfiřt a s ním celé kurfiřtství vstoupili do Ligy ozbrojené neutrality, aby se zabezpečili před Pruskem a Ruskem.²⁴⁴ Tím by vlastně Jiří III. bojoval sám proti sobě!

K připojení Hannoverska k Lize sice nedošlo,²⁴⁵ ale přesto v něm události roku 1801 zanechaly silný ohlas. Poté, co Prusko porušilo Hannoverskem tolik „opečovávanou“ neutralitu a svého souseda napadlo, bylo jasné, že kurfiřtství již není dále v bezpečí a nemůže spoléhat na pomoc nikoho jiného, než Británie. Jen ta mohla zajistit jeho nezávislost a ochránit ho před agresí Pruska, Francie či jakéhokoliv jiného státu. Zároveň ale bylo spojení s Británií i hannoverskou achillovou patou, kdy mu nebezpečí hrozilo primárně proto, že v něm okupující mocnosti viděly „třetí kolonu“ Británie na kontinentě. Tím také definitivně končí „politika dvojích dveří“, tak důkladně sledovaná Jiří III. po většinu času jeho vlády. Nic není výstižnější, než dopis, který již v prvopočátcích hannoverského ohrožení Pruskem v únoru 1801 zaslal hannoverský ministr Kielmansegge²⁴⁶ Německé kanceláři. Bez příkras v něm sděluje, že: „*Mnohem více* [ve smyslu on a státní rada/Regentství - poznámka J. R.] *očekáváme, že bude vše záviset na britských ministrech Jeho Výsosti.*“²⁴⁷

Navíc bylo i přes pruský odchod z Hannoverska v říjnu téhož roku stále více zřejmé, že Hannover úzce souvisí s jeho expanzivními úmysly v severním Německu a další možná budoucí okupace či dokonce anexe nejsou nereálnou hrozbou. Zároveň bylo nabíledni, že Jiří III. pro dobro možné britské aliance s Pruskem v žádném případě neobětuje své „Dědičné německé země“ a ty tak budou potřebovat dlouhodobou britskou ochranu.²⁴⁸

Tento pocit ještě posílil incident z června 1803, když nominální velitel kurfiřtských vojsk, vévoda z Cambridge, znechuceně opustil kurfiřtství, když byl svědkem nejen špatné

²⁴³ RIOTTE, *Hannover in der britischen Politik*, s. 109-110,

²⁴⁴ DWYER, *Prussia and the Armed Neutrality...*, s. 661-687.

²⁴⁵ Navíc pruská okupace skončila již po necelých šesti měsících v říjnu 1801.

²⁴⁶ Carl Rudolph August, hrabě von Kielmansegge (1731 - 1810) - hannoverský politik, v letech 1792 - 1803/6 hlavní ministr Státní rady v Hannoveru.

²⁴⁷ Kielmansegge von Lenthemu, 18. února 1801, citováno v: SIMMS - RIOTTE, s. 77.

²⁴⁸ K těmto událostem RIOTTE, s. 82-131; KONIGS, s. 153-155; DWYER, Philip, *Two Definitions of Neutrality: Prussia, the European States-System, and the French Invasion of Hanover in 1803*, in: *International History Review*, roč. 19 (1997), s. 522-540.

výzbroje hannoverských vojáků, ale rovněž nedostatku bojové morálky mezi jejich veliteli a prakticky každodenních dezercí. Rozklad hannoverské armády byl následně dokonán její porážkou francouzským generálem Mortierem, který na začátku června 1803 dokonce okupoval samotné město Hannover.

V reakci na to došlo 5. července 1803 k podpisu tzv. Artlenburské konvence (někdy také nazývané Elbskou konvencí podle německého názvu pro řeku Labe, která měla být neutralizovanou zónou), v níž hannoverský vrchní velitel, generál Wallmoden-Gimborn, souhlasil s rozpuštěním armády a okupací celého Hannoverska Francií. Kromě toho se ještě měli jeho vojáci zavázat již nikdy nepozvednout zbraň proti Francii. To mnoho z nich odmítlo, uprchlo do Británie a tam se stalo jádrem tzv. Královské německé legie, která proslula velkou statečností v následujících koaličních válkách.²⁴⁹

Britští státníci tak před sebou měli vzhledem k bouřlivě probíhajícím událostem jasnou rovnici. Bylo čím dál zřetelnější, že k porážce Francie budou potřebovat koalici. Podstatným článkem v této koalici musí být Prusko. Prusko se připojí ke koalici jen v případě, že z ní bude mít územní zisk. Územní zisk ovšem nesmí být v severoněmeckém prostoru na úkor Hannoverska.

V dalším průběhu válek s Francií - prakticky až do Bitvy národů u Lipska v říjnu 1813, tak bylo Hannoversko podstatným faktorem pro britské politiky. Muselo se s ním počítat při jednání o dalším fungování německého prostoru, zároveň ho ale jeho kurfiřt byl (v krajním případě) ochoten vydat napospas nepřátelům, pokud to mělo urychlit válku a pomoci Británii konečně porazit Francii a její spojence.

To lze ilustrovat na jeho druhé okupaci v krátké době, kterou uskutečnila Francie na konci května 1803.²⁵⁰ Jiří III. opět protestoval a jeho diplomaté horečnatě jednali o obnovení nezávislosti kurfiřtství. Na druhou stranu bylo jasně patrné, že primárním cílem pro Jiřího III. je porážka Francie. Otázka obnovy jeho Německých zemí, které mezitím ekonomicky, politicky i kulturně trpěly, měla přijít na pořad dne až poté. Přesto zůstávalo v platnosti jednoduché pravidlo: žádná válka pro Hannoversko, ale ani žádný mír bez něj. I proto došlo v roce 1806 k další okupaci Hannoverska Pruskem.²⁵¹ To mělo v úmyslu Hannoversko anektovat, což se setkalo s rozhodným nesouhlasem Británie. Britští diplomaté jasně znali

²⁴⁹ K Elbské konvenci RIOTTE, s. 118-131. Ke Královské německé legii např. KONIGS, s. 159-160.

²⁵⁰ Blíže DWYER, *Two Definitions of Neutrality...*, s. 522-540.

²⁵¹ Blíže viz SIMMS, s. 567 - 596; RIOTTE, Torsten, *Großbritannien, Hannover und das Ende des Alten Reiches 1806*, in: *Niedersächsisches Jahrbuch für Landesgeschichte*, roč. 79 (2007), s. 29-50; RIOTTE, Torsten, *Großbritannien und das Ende des Alten Reiches in Norddeutschland*, in: NORTH, Michael - RIEMER, Robert (ed.), *Das Ende des Alten Reiches im Ostseeraum. Wahrnehmungen und Transformationen*, Kolín n. Rýnem/ Vídeň 2008, s. 33-54.

pocity svého panovníka a měli příkazy dojednat spojenectví s Pruskem proti Napoleonovi bez jakékoli újmy pro sousední hannoverské kurfiřtství. Právě zde byl onen kámen úrazu a příčina dalších problémů pro Hannovera skrze pruské okupační síly.

Ještě naposledy nabyl tzv. hannoverský faktor v britské politice vlivu po roce 1805. Stalo se tak díky střídání na pozici ministra v Německé kanceláři. Tím se po smrti von Lenthého stal Ernst Friedrich Herbert, hrabě Münster.²⁵² Hrabě byl schopen získat pro záležitosti kurfiřtství mnoho vlivných britských politiků, posílil korespondenci mezi Německou kanceláří a Regentstvím a navíc dokázal otázku ohrožení Hannovera dostat i do tisku. I tento znovu posílený vliv zájmů Hannovera na britskou politiku vedl k vyhlášení války Prusku v červnu 1806 po počátku okupace kurfiřtství.²⁵³ Münster navíc využil svého nabytého vlivu na Jiřího III. a vydal deklaraci, v níž se Jiří III. jako anglický král (!) vyjadřuje k vyhlášení války Prusku jako k nezbytnému prostředku k ochraně své cti, která byla jednáním Berlína poškozena.²⁵⁴ Jak je patrné - již žádná „politika dvojích dveří“, již žádné rozlišování politiky kurfiřta brunšvicko-lüneburského a krále britského. Jen a pouze jeden Jiří III., jehož důstojnost jako panovníka je ohrožena jednáním v jedné jeho državě a tak musí přijít vojska té druhé, aby nastolila pořádek.

Takovouto politiku ovšem bylo možno vést jen po omezený čas. Předně v okamžicích, kdy britská vláda spolupracovala s panovníkem a prosazovala jeho dynastické zájmy. Dále v situaci, kdy obliba Jiřího III. mezi lidem neustále stoupala.²⁵⁵ Podstatné bylo rovněž i to, že se Jiří III. (zatím) těšil dobrému zdraví a byl tak schopen dopřávat sluchu hraběti Münsterovi a skrze něj Německé kanceláři a hannoverskému Regentství. Stačilo, aby jedna ze zmíněných podmínek nebyla splněna, a modifikace britsko-hannoverské dynastické politiky Jiřího III. selhávala.

V dané situaci dochází k selhání dokonce velmi záhy, již v roce 1807. Jiří III. je opět stížen porfyrií, oslepne a vliv hannoverské kliky v Londýně okamžitě upadá. Důkazem pro toto tvrzení může být i korespondence zabývající se otázkami Německých držav Jeho Veličenstva. Zatímco z období před rokem 1807 se zachovalo více než 200 dopisů Jiřího III.

²⁵² Ernst Friedrich Herbert, hrabě Münster-Ledenburg (1766 - 1839) - hannoverský diplomat a politik, ministr Německé kanceláře v Londýně v letech 1805-1831.

²⁵³ SIMMS, 'An odd question enough'..., s. 586-587.

²⁵⁴ Citace z novin *The Times*, 24. dubna 1806. Debata ohledně vyhlášení války v britském Parlamentu dohledatelná na [http://www.hansard-archive.parliament.uk/Parliamentary_Debates_Vol_1_\(1803\)_to_Vol_41_\(Feb_1820\)](http://www.hansard-archive.parliament.uk/Parliamentary_Debates_Vol_1_(1803)_to_Vol_41_(Feb_1820)) [cit. 23. 7. 2016]

²⁵⁵ K tomu blíže COLLEY, s. 94-129; GESTRICH, Andreas - SCHAICH, Michael (ed.), *The Hanoverian Succession: Dynastic Politics and Monarchical Culture*, London 2015, s. 187-206.

týkajících se Hannovera, po roce 1807 se zachoval jen jediný.²⁵⁶ A to i přesto, že v roce 1807 hrozilo Hannoveru zatím největší nebezpečí.

Po zničení pruské armády francouzskou v bitvě u Jeny 14. října 1806 totiž francouzský císař Napoleon nejen rozhodl o (další) okupaci Kurfiřtství Hannover Francií, ale následně také o jeho rozdělení mezi Francii a nově formovaného Vestfálské království²⁵⁷ v čele s jeho bratrem Jérôme. Tím přišlo Hannoveru nejen o svou nezávislost, ale také o politickou identitu...²⁵⁸

S Jiřího stažením se z politického života současně končí nejen jeho soukromá politika uplatňovaná pro řízení personální unie, ale také poslední období výraznějšího hannoverského významu pro britskou politiku. S výjimkou let 1814-15 a 1837 již Hannoveru nikdy nemělo podstatně ovlivňovat potřeby a zájmy Británie a „hannoverský faktor“ definitivně přechází na druhou kolej. Navíc i roky 1814-15, kdy došlo k obnovení politické nezávislosti kurfiřtství a jeho následné přetvoření na království,²⁵⁹ a rok 1837, nástup královny Viktorie na britský trůn a tím na základě v Hannoveru stále platného zákona Lex Salica²⁶⁰ ukončení personální unie, byly spíše významnými mezníky dynastickými než politickými.

Dá se proto říci, že „politika dvojích dveří“ zažívá dva silné otřesy v letech 1785 a 1795, je pod obrovským tlakem v letech 1795-1801 a právě v roce 1801 v souvislosti s hannoverskou okupací Pruskem definitivně zaniká. V letech 1801-1806 je pak uplatňován politický (a zčásti i vojenský) „nátlak“ Británie jako silnějšího partnera na ty, jež ohrožují zájmy Hannovera, aby po roce 1806 zůstalo Hannoveru zcela odkázáno na úspěchy nebo neúspěchy britské politiky, které měly determinovat jeho další přežití. Od roku 1807 navíc Hannoveru ztratilo nemocí Jiřího III. poslední „páky“, jak ovlivňovat mínění v Británii ve

²⁵⁶ Oním jediným dopisem z období po roce 1807 je dopis z července roku 1809 týkající se ohrožení Hannovera francouzskou armádou. K počtu dopisů týkajících se Hannovera v korespondenci Jiřího III. blíže SIMMS - RIOTTE, s. 84-85.

²⁵⁷ Vestfálské království - historický stát, který existoval v letech 1807 až 1813 na území dnešního Německa. Formálně nezávislý suverénní stát byl ve skutečnosti vazalem Francouzského císařství, ovládaný bratrem francouzského císaře Napoleona I. Jérôme. Království bylo pojmenováno po regionu Vestfálsko, ačkoliv jen malá část aktuálně ležela v této oblasti. Vzniklo spojením území dříve okupovaných Pruskem (Hannoveru, vévodství Magdeburg) a některých pruských spojenců (Brunšvik-Wolfenbüttel, Hesensko-Kassel) po Tylžském míru z 9. července 1807. Hlavním městem byla zvolena dosavadní hesenská metropole Kassel a králův dvůr sídlil ve zdejší zámku Wilhelmshöhe, který byl přejmenován na Napoleonshöhe.

²⁵⁸ K okupaci KONIGS, s. 159. K dalšímu vývoji RIOTTE, s. 172-208.

²⁵⁹ Významným dokumentem byla v této souvislosti mírová smlouva mezi Pruskem a Hannoverem z roku 1814. Její přepis viz Příloha 4 této práce.

²⁶⁰ Podle salického práva se následnictví předává výhradně v mužské linii a pozůstalost se dělí mezi syny zůstavitele rovným dílem. Postupně se jako následnický systém ustálilo salické právo v té podobě, že nejstarší syn má přednost před mladším, starší linie před mladší a ženy mají právo na přenesení dědictví, tj. že dědičky rodu mohou, pokud jsou jeho posledními členkami, přenést dědictví na potomky mužského pohlaví. **V případě Hannovera** fungovalo tzv. **polo-salické právo**, podle něhož má při nástupnictví přednost prvorozený, starší linie před mladšími liniemi a všichni mužští členové rodu před ženami. Zjednodušeně tak jde o primogenituru s vyloučením žen, pokud má rod mužské členy.

svůj prospěch a nikdy je již nenabylo zpět. To nezměnila ani jeho parcelace Francií po Tylžském míru v roce 1807, ani ustanovení Jiřího, prince z Walesu, regentem za nemocného otce v roce 1810.

Závěr

Vláda Jiří III. byla pro fungování personální unie mezi Velkou Británií a Hannoverskem přelomová, a to z několika důvodů. Předně pro prostý fakt, že panovník nikdy Hannoversko nenavštívil a o situaci v něm se tak dozvídal nepřímo buď od členů své rodiny nebo od rádců či členů hannoverské státní rady. Za další je v celém průběhu vlády Jiřího III. patrná zvyšující se sentimentalita ve vztahu k „Německé vlasti“, kdy od politiky důsledné separace britských a hannoverských záležitostí v šedesátých letech dochází monarcha až k situaci, kdy je nucen upřednostnit zájmy jednoho z členů personální unie, čímž ovšem nenávratně poškodí zájmy toho druhého. Za příklady takovéto politiky může posloužit rozebírané zformování Fürstenbundu v roce 1785 nebo rovněž postoj Jiřího III. k otázce nejprve hannoverské neutrality a následně začlenění kurfiřtství do zájmové sféry odvěkého nepřítele, Pruska, v době ohrožení Říše revoluční Francií.²⁶¹ Ve výsledku se postupný větší zájem britského krále o vývoj ve vlasti jeho předků odrazil ve znovu počínajících námluvách mezi Pruskem a Británií. I přesto, že se tyto státy spíše ve zlém rozešly v průběhu Sedmileté války, existovala nutnost ochránit Hannoversko, které s Pruskem sousedilo. Jiří III. a jeho britský i hannoverský kabinet proto hledali kompromis (a v určitých otázkách i konsenzus) s bývalým spojencem. Tato politika předčasně vyvrcholila vstupem Hannoversko do Pruskem vedeného Fürstenbundu, což bylo v dané době spíše na škodu britským zájmům.

Obecná nutnost brát při uvažování o výsostně „britských“ zájmech v potaz pro mnoho britských politiků neskutečně vzdálenou a neznámou severoněmeckou zemi vedla k prudkým rozporům v britském Parlamentu a kritice personální unie. Tato kritika nejdříve poukazovala na velkou cenu, kterou muselo Hannoversko za spojení s Británií zaplatit za Sedmileté války, kdy bylo okupováno Francií. Později – především v souvislosti s revolucí ve třinácti amerických koloniích – začalo být německé kurfiřtství bráno jako komplikace a jakási kotva, která nutí Británii v angažmá na evropském kontinentu.²⁶² Vše vyvrcholilo ve druhé polovině 18. století již silnou kritikou celého modelu personální unie. Tu současníci vnímali jako nefunkční, škodící oběma stranám a nutící Británii vést nelogickou kontinentální politiku (spojenectví s Pruskem, rozdílná pozice Jiřího III. jako britského krále – nepřítele Francie – a hannoverského kurfiřta – nedobrovolného neutrála v Říši, atd.), která jí jen a pouze poškozovala. Nebylo tomu tak jen z hlediska mezinárodní prestiže (ona výše zmíněná

²⁶¹ K tomu blíže kapitola 6 této práce.

²⁶² Podrobněji HARDING, s. 194-206.

rozdílná politika Jiřího III.) a v obchodu, ale i v širší požadavků, které musela ostrovní země zastávat a prosazovat v rámci protifrancouzské a později protinapoleonské koalice.²⁶³

Celé sledované období by se dalo označit za jistý průběhový kámen fungování personální unie s negativními důsledky pro oba hlavní aktéry. Po zhoršení psychických problémů Jiřího III. a přechodu k regentské vládě jeho syna, prince z Walesu, ztrácí hannoverská problematika na londýnském dvoře svého hlavního zastávce a tím nutně také vliv. Británie nechce znovu obětovat své zájmy pro Hannovera, ani v něm nevidí možného budoucího ekonomického či politického partnera. To se odráží v podpoře celkového zaostávání kurfiřtství a stále se zvyšujícím nezájmu britských elit o jeho další vývoj.

Samotné Hannovera bylo sice v dalším průběhu (byť jen formální) vlády Jiřího III. povýšeno na království, ale mnoho praktických věcí se tím pro ně nezměnilo. Stále bylo vydáno na milost a nemilost sousednímu Prusku, protože se po jeho rozšíření o Porýní stalo největší překážkou mezi spojením roztržitého pruského teritoria v německém prostoru. K tomu je nutno připočítat jen pomalu pronikající výtěžky průmyslové revoluce do všech oblastí,²⁶⁴ které, společně s nechtím Hannoveranů je vůbec využít, jen ukazovaly pokračující zaostávání kurfiřtství.²⁶⁵

Někteří historikové dokonce soudí, že poslední léta personální unie (přibližně 1815-1837) byla těmi, která zavinila nízkou připravenost Hannovera na konkurenci v rámci Německého spolku a jeho výsledné pohlcení Pruskem v roce 1866.²⁶⁶ Ač se tento vývoj již klíčové postavy této práce, Jiřího III., přímo nedotýkal, právě za jeho vlády došlo k událostem a rozhodnutím, které ho nepřímo způsobily.

I proto se rozhodně nedá souhlasit s mnohdy citovaným vyjádřením o poklesu významu hannoverské otázky v britské politice za vlády Jiřího III.. Je sice pravdou, že britský král a hannoverský kurfiřt zemi svých předků nikdy nenavštívil, přesto ale hrála v jeho politických rozhodováních velkou roli. A skrze rozhodování krále/kurfiřta a jeho úzkého okruhu britských a hannoverských rádců v otázkách společných pro oba státy, Hannovera - pro mnoho králových britských poddaných zcela neznámá země, také částečně spoluvytvářelo historii Evropy nejen druhé poloviny 18. a počátku 19. století.

²⁶³ Srov. Tamtéž, s. 234-261.

²⁶⁴ Primárně do zemědělství – zde se jedná především o tzv. ohrazování. Dále problémy např. budování železnic, automatizace výroby, aj..

²⁶⁵ K ekonomickému vývoji Hannovera podrobněji KONIGS, s. 138-147; DANN, s. 1-12, 137-143, 145. Obecně také BERTRAM, *Das Königreich Hannover...*, s. 29-50.

²⁶⁶ Srov. např. KONIGS, s. 161-171; SIMMS – RIOTTE, s. 111-127.

Seznam použité literatury

Vydané prameny

ASPINELLI, A. (ed.), *The Correspondence of George, Prince of Wales, 1770-1812*, 8 svazků, London 1963-1971.

DONNE, W. Bodham (ed.), *The Correspondence of King George the Third with Lord North from 1768 to 1783*, Vol. 1, London 1867.

DONNE, W. Bodham (ed.), *The Correspondence of King George the Third with Lord North from 1768 to 1783*, Vol. 2, London 1867.

HALLIDAY, Andrew, *Annals of The House of Hanover*, Vol. I. a Vol. II., London 1826.

HERTSLED, Edward, *The Map of Europe by Treaty Showing the Various Political and Territorial Changes which have taken place since the General Peace of 1814. Vol. 1*, London 1875.

JANSEN, C. H., *Statistisches Handbuch des Königreichs Hannover*, Hannover 1824.

LENTHE, Ernst Ludwig von, *Familientagebuch*, Soukromé dokumenty, Rodinný archiv, Gut Lenthe, FA 106.

SPITTLER, Ludwig Timotheus Freiherr von, *Geschichte des Fürstenthums [Fürstentums] Hannover seit den Zeiten der Reformation bis zu Ende des siebzehnten Jahrhunderts, Band I.*, Göttingen 1786.

WALPOLE, Horace, *Journal of the reign of King George the Third, from the year 1771 to 1783*, Vol. 1 (1772-1775), London 1859.

WALPOLE, Horace, *Journal of the reign of King George the Third, from the year 1771 to 1783*, Vol. 2 (1776-1783), London 1859.

Tisk

The Gazette and London Daily Advertiser č. 10,411 [3. 9. 1762].

The North Briton, č. 25 [20. 11. 1762].

Internetové zdroje

https://en.wikipedia.org/wiki/Kingdom_of_Hanover#/media/File:KrkHannover.png [cit. 1. 10. 2016].

https://de.wikipedia.org/wiki/Kurf%C3%BCrstentum_BraunschweigL%C3%BCneburg#/media/File:Kft_B-L_1789.png [cit. 1. 10. 2016].

http://www.crwflags.com/fotw/flags/de-ha_kd.html [cit. 1. 10. 2016].

[http://www.hansard-archive.parliament.uk/Parliamentary_Debates_Vol_1_\(1803\)_to_Vol_41_\(Feb_1820\)](http://www.hansard-archive.parliament.uk/Parliamentary_Debates_Vol_1_(1803)_to_Vol_41_(Feb_1820)) [cit. 23. 7. 2016]

<http://www.hoeckmann.de/deutschland/niedersachsenord.htm> [cit. 1. 10. 2016]

http://www.kgl.de/KingsGermanLegion/geschichte/1803errichtung_1806/beamish/beamish101.htm [cit. 1. 10. 2016]

<http://www.koenigreich-hannover.de/ukindex2.html> [cit. 1. 10. 2016]

Literatura

[Anonym] Pamflet *The Recovery of America Demonstrated to Be Practicable by Great Britain upon Principles and Deductions that Are Clear, Precise, and Convincing*, London 1783.

BECKER, Carl, *Horace Walpole's Memoirs of the Reign of George the Third, I.*, in: *The American Historical Review*, Vol. 16, č. 2 (Leden 1911), s. 255-272.

BECKER, Carl, *Horace Walpole's Memoirs of the Reign of George The Third, II.*, in: *The American Historical Review*, roč. 16, č. 3 (Duben 1911), s. 496-507.

- BĚLINA, Pavel - FUČÍK, Josef, *Válka 1866*, Praha 2005.
- BERTRAM, Mijndert, *Das Königreich Hannover – Kleine Geschichte eines vergangenen deutschen Staates*, Hannover 2003.
- BLACK, Jeremy, *Britain's Foreign Alliances in the Eighteenth Century*, in: *Albion: A Quarterly Journal Concerned with British Studies*, Vol. 20, č. 4 (Zima 1988), s. 573-602.
- BLACK, Jeremy, *From Louis XIV. to Napoleon. The Fate of a Great Power*, London 1999.
- BLACK, Jeremy, *Hanover and British Foreign Policy 1714-1760*, in: *The English Historical Review*, Vol. 120, č. 486 (Duben 2005), s. 303-339.
- BLACK, Jeremy (ed.), *Knights, Errants and True Englishmen: British Foreign Policy 1660-1800*, Edinburg 1989.
- BLACKSTONE, William, *Komentář k právu Anglie, Svazek 1*, Oxford 1765-9.
- BLANNING, Timothy Charles William, *'That Horrid Electorate' or 'Ma Patrie Germanique'? George III, Hanover, and the Furstenbund of 1785*, in: *The Historical Journal*, Vol. 20, č. 2 (Červen 1977), s. 311-344.
- BLANNING, Timothy Charles William, *'The death and transfiguration of Prussia'*, in: *The Historical Journal*, roč. 29 (1986), s. 433-59.
- BLANNING, Timothy Charles William, *The French Revolution in Germany: Occupation and resistance in the Rhineland 1791-1802*, Oxford 1983.
- BLANNING, Timothy Charles William, *The Pursuit of Glory: Europe 1648-1815*, New York 2007.
- BROOKE, John, *George III.*, London 1972.
- BUTTERFIELD, Herbert, *Some Reflections on the Early Years of George III's Reign*, in: *Journal of British Studies*, Vol. 4, č. 2 (Květen 1965), s. 78-101.
- COLLEY, Linda, *The Apotheosis of George III: Loyalty, Royalty and the British Nation 1760-1820*, in: *Past A Present*, č. 102, (únor 1984), s. 94-129.
- CONRADY, Sigisbert, *Die Wirksamkeit König Georgs III. für die hannoverschen Kurlande*, in: *Niedersächsisches Jahrbuch für Landesgeschichte*, č. 39, 1967, s. 150-191.
- CRAWLEY, C. W., (ed.), *The New Cambridge Modern History, Vol. IX: War and Peace in an Age of Upheaval, 1793-1830*, Cambridge University Press 2008.
- DANN, Uriel, *Hanover and Great Britain 1740-1760*, Leicester 1991.
- DWYER, Philip, *'Prussia and the Armed Neutrality: The Decision to Invade Hanover in 1801'*, in: *International History Review*, roč. 15 (1993), s. 661-687.
- DWYER, Philip, *Two Definitions of Neutrality: Prussia, the European States-System, and the French Invasion of Hanover in 1803*, in: *International History Review*, roč. 19 (1997), s. 522-540.
- EASTON, J. C., *Charles Theodore of Bavaria and Count Rumford*, in: *The Journal of Modern History*, roč. 12, č. 2 (Červen 1940), s. 145-160.
- FORD, Guy Stanton, *Hanover and Prussia 1795-1803. A Study in Neutrality*, New York 1903.
- FUČÍK, J. *Válka 1866: Běda poraženým*, Litomyšl 2012.
- GESTRICH, Andreas - SCHAICH, Michael (ed.), *The Hanoverian Succession: Dynastic Politics and Monarchical Culture*, London 2015.
- GOODWIN, Albert (ed.), *The New Cambridge Modern History, Vol. VIII: The American and French Revolution 1763-1793*, Cambridge University Press 2008.
- GRAEWE, Richard, *The American Revolution Comes to Hannover*, in: *The William and Mary Quarterly*, roč. 20, č. 2 (duben 1963), s. 246-250.
- GRIESER, Rudolf von, *Die Deutsche Kanzlei in London, ihre Entstehung und Anfänge*, in: *Blätter für deutsche Landesgeschichte*, Band 89, 1952, s. 153-168.
- HAASE, Carl, *Kurhannover, der Kaiser und die Regency Crisis*, in: *Blätter für deutsche Landesgeschichte*, č. 113, 1977, 432-449.

- HARDING, Nick, *Hanover and the British Empire 1700-1837*, Woodbridge 2007.
- HARDING, Nicholas B., *North African Piracy, the Hannoverian Carrying Trade, and the British State, 1728-1828*, in: *The Historical Journal*, Vol. 43, č. 1 (Březen 2000), s. 25-47.
- HAVEMANN, Wilhelm, *Geschichte der Lande Braunschweig und Lüneburg*, Göttingen 1857.
- HOCHENDLINGER, Michael, *Austria's Wars of Emergence, 1683–1797*, London 2003.
- HONZÁK, František - PEČENKA, Marek - STELLNER, František - VLČKOVÁ, Jitka, *Evropa v proměnách staletí*, Praha 1997.
- HOPPE, Rudolph Ludwig von, *Geschichte der Stadt Hannover*, Hannover 1845.
- CHANCE, J. F., *German in the Time of George I.*, in: *Transactions of the Royal Historical Society*, Vol. 10 (1916), s. 25-50.
- LANGE, Günther, *Die Rolle Englands bei der Wiederherstellung und Vergrößerung Hannovers 1813—1815*, in: *Niedersächsisches Jahrbuch für Landesgeschichte*, Band 28, 1956, s. 73-178.
- KONIGS, Philip, *The Hanoverian Kings and their Homeland*, Sussex 1993.
- KOVÁŘOVÁ, Blanka, *Reforma nebo revoluce? Britská vládní krize v letech 1782-1784*, in: *Historický obzor*, roč. 21, č. 1/2, 2012, s. 22-30.
- MARSHALL, P. J. - LOW, Alaine (ed.), *The Oxford History of the British Empire. Volume II. The Eighteenth Century*, New York 2006.
- MARVIN, Thomas E., *Karl Theodor and the Bavarian Succession, 1777–1778*.
- MEIER, Ernst von, *Hannoversche Verfassungs- und Verwaltungsgeschichte 1686-1866*, Lipsko 1899.
- NORTH, Michael - RIEMER, Robert (ed.), *Das Ende des Alten Reiches im Ostseeraum. Wahrnehmungen und Transformationen*, Kolín n. Rýnem/ Vídeň 2008.
- [PAINE, Thomas], *Common Sense Addressed to the Inhabitants of America*, Philadelphia 1776.
- REID, William Hamilton, *A Concise History of The Kingdom of Hanover from the Earliest Periods, to Its Restoration in 1813: And of The House of Brunswick*, London 1816.
- RIOTTE, Torsten, *Großbritannien, Hannover und das Ende des Alten Reiches 1806*, in: *Niedersächsisches Jahrbuch für Landesgeschichte*, roč. 79 (2007), s. 29-50.
- RIOTTE, Torsten, *Großbritannien und das Ende des Alten Reiches in Norddeutschland*, in: ROBERTSON, Charles Grant, *England under The Hanoverians*, London 1953.
- RIOTTE, Torsten, *Hannover in der britischen Politik (1792-1815). Dynastische Beziehung als Element aussenpolitischer Entscheidungsfindung*, Münster 2005.
- RUNGE, Ernst von, *Die Politik Hannovers im Deutschen Fürstenbund (1785—1790)*, in: *Niedersächsische Jahrbuch für Landesgeschichte*, Band 3, 1931, s. 1-115.
- SCHMIDT, Hans A., *Prussia's Last Fling: The Annexation of Hanover, Hesse, Frankfurt, and Nassau, June 15 - October 8, 1866*, in: *Central European History*, roč. 8, č. 4 (Prosinec 1975), s. 316-347.
- SCOTT, Hamish M., *The birth of a great power system 1740–1815*, London 2006.
- SHEBBEARE, John, *An Essay on the Origin, Progress, and Establishment of National Society*, London 1776.
- SIMMS, Brendan, 'An Odd Question Enough'. *Charles James Fox, the Crown and British Policy during the Hanoverian Crisis of 1806*, in: *The Historical Journal*, roč. 38, č. 3 (Září 1995), s. 567-596.
- SIMMS, Brendan, *Europe: The Struggle for Supremacy, from 1453 to the Present*, New York 2013.
- SIMMS, Brendan - RIOTTE, Torsten, *The Hanoverian Dimension in British History, 1714-1837*, Cambridge 2010.

- [SMOLETT, Tobias], „*The Life and Adventures of Sir Launcelot Greaves*“, in: *British Magazine* 1 (1760), s. 515.
- SKALWEIT, Stephan, *Edmund Burke, Ernst Brandes und Hannover*, in: *Niedersächsisches Jahrbuch für Landesgeschichte*, roč. 28, 1956, s. 15-72.
- SKŘIVAN, Aleš, *Evropská politika 1648-1914*, Praha 1999.
- STELLNER, František, *Sedmiletá válka v Evropě*, Praha 2007.
- TUCKER, Josiah, *Tract V. The Respective Pleas and Arguments of the Mother Country and of the Colonies Distinctly Set Forth and the Impossibility of a Compromise of Differences or a Mutual Concession of Rights Plainly Demonstrated*, Gloucester 1775.
- UMBACH, Maiken, *The Politics of Sentimentality and the German Fürstenbund, 1779-1785*, in: *The Historical Journal*, Vol. 41, č. 3 (Září 1998), s. 679-704.
- VEHSE, Karl Eduard, *Geschichte der deutschen Höfe seit der Reformation, Bund 20, Geschichte der Höfe der Hauses Braunschweig in Deutschland un England*, Hamburg 1853.
- WARD, Adolphus William, *Great Britain and Hanover. Some Aspects of The Personal Union*, Oxford, 1899
- WHALEY, Joachim, *Germany and the Holy Roman Empire, Volume 2 - From the Peace of Westphalia to the Dissolution of the Reich 1648-1806*, Oxford 2012.
- WHITMAN, Sidney, *Former English Influence in Germany*, in: *The North American Review*, roč. 173, č. 537 (srpen 1901), s. 221-231.
- WILSON, Peter H., *Prussia in the Holy Roman Empire, 1740-1786*, in: *The Historical Journal*, roč. 51, č. 2 (Červen 2008).
- WILSON, Peter H., *Prussia's Relations with the Holy Roman Empire, 1740-1786*, in: *The Historical Journal*, roč. 51, č. 2 (Červen 2008), s. 337-371.
- WILSON, Peter H., *The Holy Roman Empire 1495–1806*, Houndmills 1999.
- WINSTANLEY, Denys Arthur, *George III. and His First Cabinet*, in: *The English Historical Review*, roč. 17, (říjen 1902), s. 678-691.

Přílohy

1. SEZNAM VÝZNAMNÝCH HANNOVERSKÝCH POLITIKŮ DANÉHO OBDOBÍ

Ministři Německé (tj. Hannoverské) kanceláře v Londýně

1714 - 1717	Andreas Gottlieb, svobodný pán von Bernstorff	(1649- 1726)
1720 - 1730	Johann Caspar, hrabě von Bothmer	(1656- 1732)
1725 - 1727	Christian Ulrich, hrabě von Hardenberg	(1663- 1732)
1727 - 1737	Johann Philipp von Hattorf	(1682- 1737)
1737 - 1748	Ernst von Steinberg	(1692- 1759)
1748 - 1762	Philipp Adolf von Münchhausen	(1694- 1762)
1762 – 1771	Burchard Christian von Behr	(1714- 1771)
1771 – 1795	Johann Friedrich Karl von Alvensleben	(1714- 1795)
1795	Georg August von Steinberg	(nedohledáno)
1795 - 1805	Ernst Ludwig Julius von Lenthe	(1744- 1814)
1805 – 1831	Ernst Friedrich Herbert, hrabě zu Münster-Ledenburg	(1766- 1839)
1831 – 1837	Ludwig Conrad Georg von Ompteda	(1767- 1854)

Hlavní ministři Státní rady v Hannoveru

1753 - 1769	Gerlach Adolph von Münchhausen (oficiálně ministerský předseda od 1765)	(1688- 1770)
1769 - 1771	Levin Adolph Hake	(1771)
1771	Burchard Christian von Behr	(1714 - 1771)
1771 - 1779	Albrecht Friedrich von Lenthe	(1707 - 1779)
1779 - 1792	Detlev Alexander von Wenkster	(1708 - 1792)
1792 - 1803/06	Carl Rudolph August Hrabě von Kielmansegg	(1731 - 1810)

Členové vlády v Hannoveru v letech 1795-1803:

- Karl Rudolph August von Kielmansegg, 1779-1806 (v letech 1792-1806 komorní prezident²⁶⁷).
- Gotthelf Dieterich von Ende, 1782-1798.
- Ludwig Friederich von Beulwitz, 1782-1796.
- Christian Ludwig August von Arnswaldt, 1783-1806.
- Georg August von Steinberg, 1792-1801.
- Ernst Ludwig Julius von Lenthe, 1795-1805 (po celé období ministrem Německé kanceláře v Londýně).
- Klaus von der Decken, 1796-1823.
- Georg Friedrich August von der Wense, 1801-1811.
- Christian Ludewig von Hake, 1801-1818.

²⁶⁷ Kämmerpräsident

- Otto Ulrich Grote, 1801-1808.
- Dr. Wilhelm August Rudloff jako státní sekretář a archivář.
- Dr. George H. Nieper jako asistent W. A. Rudloffa a George August Best jako sekretář státního ministra v Londýně, Ernsta L. J. von Lentheho.

Zástupci Hannovera na cizích dvorech v letech 1795-1803:

- **Vídeň:** Ernst Christian Georg August von Hardenberg a hrabě von Mühl.
- **Berlín:** Julius von Lenthe, s Carlem Adolphusem von Omptedou jako kancléřem auditorem²⁶⁸. Lenthe byl nahrazen v roce 1796 Ludwigem C. G. von Omptedou, který vykonával funkci do roku 1800 namísto Franze Ludwiga Wilhelma von Redena, jmenovaného v roce 1797, jenž byl převážně zaměstnán činností na kongresu v Rastattu.
- **Řezno:** zástupcem Hannovera byl Dietrich Heinrich Ludwig von Ompteda.
- **Drážďany:** Friedrich Franz Dietrich von Bremer s Ludwigem C. G. von Omptedou. Ten později v Berlíně v pozici kancléře auditora.
- **Frankfurt n. Mohanem** (pro Mohuč, Kolín a Porýní): v letech 1794-1797 Franz Ludwig Wilhelm von Reden s Joachimem von Schwarzkopffem jako kancléřem-sekretářem. Po von Redenově vyslání na kongres do Rastattu a poté do Berlína se Schwarzkopf stal jeho nástupcem ve funkci.
- **Mnichov** (pro Rýnskou Falc): opět Ludwig C. G. von Ompteda.
- **Nizozemí (Spojené nizozemské provincie)** : Georg Charlotte von Hinüber.
- **Ansbach** (pro Franky) : Herr Schegk - jeho jméno mizí z dobových dokumentů po roce 1802.
- **Švábsko, Württembersko, Bádensko a Falcko-Zweinbrückensko:** hrabě von Küchel.²⁶⁹
- **Dolní Sasko:** Franz Ludwig Wilhelm von Reden od roku 1798.

²⁶⁸ Kanzlei auditor.

²⁶⁹ Zde se (stejně jako v případě hraběte von Mühla) bohužel autoru práce nepodařilo najít žádné podrobnější biografické informace.

2. CITACE DOPISU REGENTSTVÍ JIŘÍMU III. O STAVU KURFIŘSTVÍ, 1796

Dopis hannoverského Regentství kurfiřtu Jiřímu III. Ohledně aktuální situace v kurfiřství z 8. května 1796. Otištěno v: FORD, s. 163-166.

"...Auf diese anderweite Note ist bald darauf mit einer Staffette eine Depeche des Hofraths von Ompteda gefolget, welche er, um einer gleichfalls abgehenden Preuss. Staffette zuvor zu kommen, nur in simplu hieher abgelassen hat, und wovon wir demnach die Abschrift E. K. M. hiedurch in Unterthänigkeit vorlegen. Nach solcher hat der Minister Graf von Haugwitz, (der übrigens von der hier dem von Dohm ertheilten Antwort noch keine Kenntniss gehabt), ihm in einer eigens dazu verlangten Conferenz die Eröffnung gemacht, dass nach den dringenden Umständen das rassemblement der Truppen entweder unverzüglich geschehen, oder diese mesure völlig aufgegeben werden müsse, dass daher man Preuss. Seits genöthiget sey, sich binnen einer bestimmten Termin von zehn Tagen die diesseitige Erklärung wegen der provisorischen Verpflegung zu erbitten, und dass dazu der von Dohm den schleunigsten Auftrag erhalten werde. Dabei ist selbiger dann ausführlich in die Betrachtungen hineingegangen, nach welchen, wie er vermeint hat, die gegründete grössste und nach Besorgnis von Frankreich jetzt vorhanden sey, wie E. K. M. aus der Depeche selbst in mehrerem zu ersehen, geruhen werden.

Indem wir damit uns in der Lage befunden, eine Entschliessung fassen zu müssen, die in Ansehung der mit dem Preusse. Hof zu nehmenden mesures vielleicht entscheidend seyn dürfte: so wird unterdessen von E. K. M. aus dem Berichts Psto. des Hofraths von Ompteda vom 30. April wahrgenommen seyn, wie der Minister Graf von Haugwitz sich gegen ihn über die Lage der Umstände mit Frankreich und über die Gesinnungen des Preuss. Hofes viel vollständiger und viel zusammenhängender geäußert gehabt hat, als es vorhin noch nie geschehen gewesen ist. Daraus ergiebt sich erstlich, dass Frankreich geflissentlich die Negociation wegen der Neutralität zu trainiren, und in einer Ungewisheit zu lassen sucht, um darunter freie Hände zu behalten. Es lässet zweitens keinen Zweifel übrig, dass es insonderheit feindseelige Absichten gegen E. K. M. teutsche Lande heget, und den Preuss. Hof dahin zu disponiren trachtet, wo nicht in die Absichten mit hinein zu gehen, doch in einer gewissen Gleichgültigkeit dabei zu bleiben, Und drittens scheint es jetzt der ernstliche Wille des Preuss. Hofes zu seyn, der von Frankreich gegen das nordliche Teutschland überhaupt gerichteten Intention sich mit Nachdruck zu widersetzen, und dabei aller Anstoss gegen den römisch. kaiserl. Hof möglichst zu vermeiden.

Der in diesen Tagen in seinen privat Angelegenheiten hier gewesene Preuss. Minister von Hardenberg hat in mündlichen Unterredungen alles dieses mit Anführung von noch viel mehrern speciellen Umständen bestätigt, wobei er zugleich im Vertrauen erläutert, dass das bisherige schwankende in dem System und den Maasregeln zu Berlin, welches er nicht entkennt, theils aus den differenten Opinionen in Ministerio und theils daher rühren, dass, gegen seine jederzeit gehegte Meinung, man Anfangs immer geglaubt und gewünscht habe, auf die französischen Aeusserungen bauen zu können, die dann in der Folge bald verändert, bald verdrehet, bald wiederum erneuert, und bald im Grunde völlig zurückgenommen wären. Insonderheit hat er von der Lage der Dinge zu Berlin folgendes im engsten vertrauen zu erkennen gegeben. Es wären daselbst, ausser der Partei des Printzen Heinrich, deren anstössige politische Grundsätze der König mit einer Art von Indignation ansehe, zweierlei Parteien vorhanden. Die eine Partei halte dafür, dass Preussen sein Interesse von dem nördlichen Teutschland und von dem Interesse E. K. M., als Churfürsten, durchaus nicht trennen, gegen Frankreich eine starke Sprache führen, und imposante Maasregeln nehmen, und solchergestalt das gemeinschaftliche Armement aufstellen lassen müsse; und von dieser Partei sey der Minister Graf von Haugwitz, der General-lieutenant von Bischofswerder und auch der Prinz von Preussen²⁷⁰. Die andre Partei hingegen, an deren Spitze der Minister von Struensee sich befinde, und wohin ebenfalls der Cabinets-Minister von Alvensleben inclinire, hege die Meinung, dass man Preusse. Seits die ganze convention additionelle des Baseler Friedens fahren zu lassen, nur die eigenen Preuss. Lande zu salviren, wegen des übrigen nördlichen Teutschlands aber sich nicht gegen Frankreich zu stellen habe, und damit die schweren Kosten des Armements erspart werden könnten und würden. Gegenwärtig habe die erstere Partei und Meinung das Uebergewicht nach der persönlichen Denkungsart des Königs; fänden sich aber in der Ausführung davon zu viele und zu mannichfaltige Schwierigkeiten, so könne man nicht gewiss seyn, dass selbige sinken und die andre Meinung oben kommen mögte.

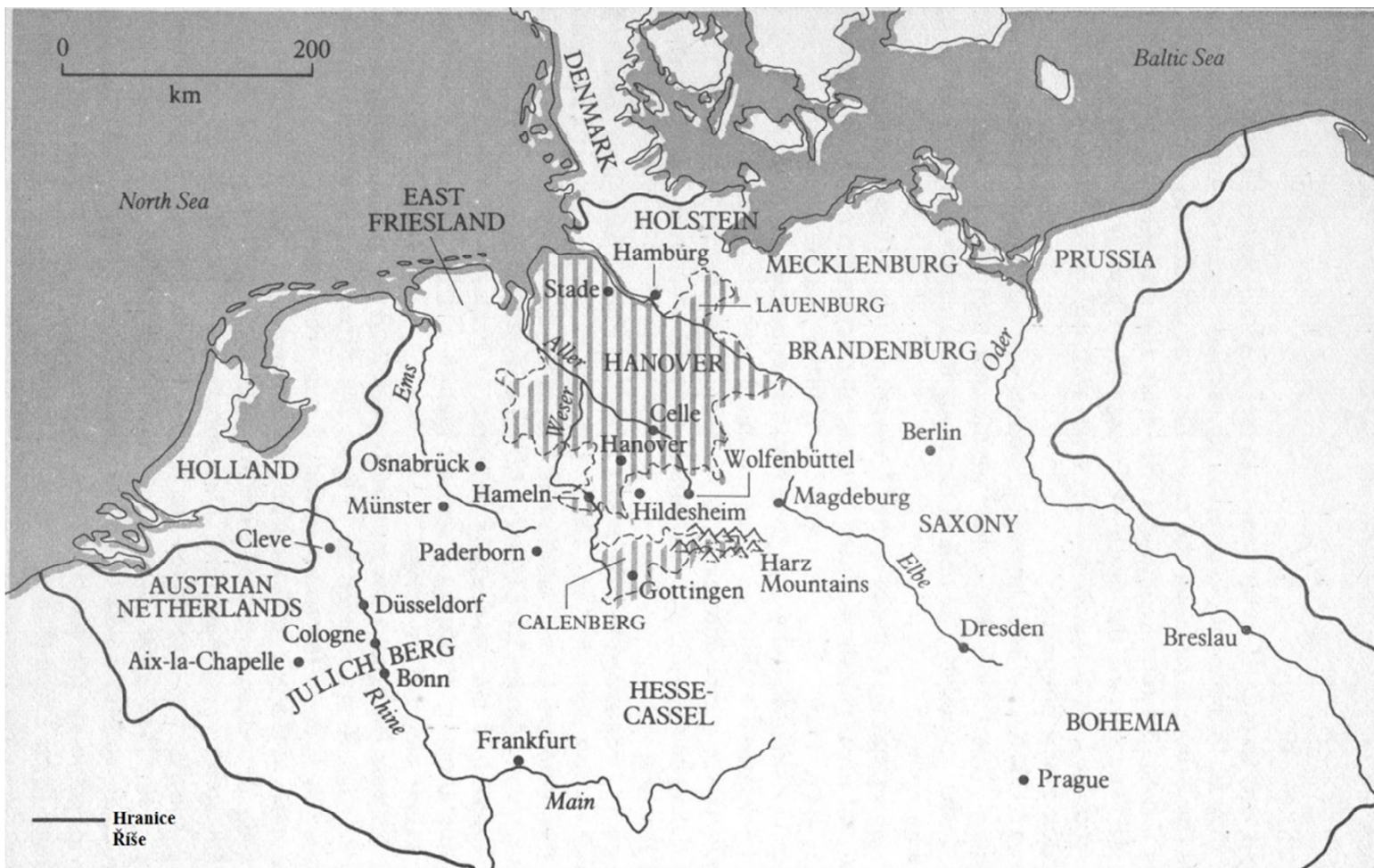
Wenn man dieses nun auch dahin gestellt seyn lasset, so bleibt es allemah jedoch unter den vorhandenen Umständen das wesentliche Interesse E. K. M. Sich für Ihre teutsche Lande des Preussischen Hofes zu versichern, und selbigen hieher fest zu halten. Es wird dadurch die Sicherheit und die Abwendung der Gefahr der hiesigen Lande auf eine gedoppelte Weise erreicht, und so zu sagen entschieden. Einmahl nemlich, weil mit der Assistenz des Preusse. Hofes, zu deren Leistung derselbe seine Verbindlichkeit dermalen nicht entkennt und bereit ist,

²⁷⁰ Jedná se o pozdějšího krále Fridricha Viléma III.

man zuverlässig stark genug seyn wird, um eine intendirende feindliche Invasion abzuhalten. Und zweitens vornenlich, weil nach der höchsten Wahrscheinlichkeit, so bald die hiesigen Truppen mit Preussischen Truppen zusammen stehen, französischer Seits schwerlich einst ein Angrif und eine Zurückwerfung der letztern gewagt werden wird, um sich nicht eine offenbare Rupture mit Preussen zuzuziehen. Dahingegen wenn möglicher Weise Preussen hier zurück bliebe, es eines Theils mit der hiesigen Sicherheit ganz auf die Zulänglichkeit der eigenen Vertheidigung allein beruhen, und andern Theils es dann doch wenigstens immer von Seiten Frankreich zu einem Angrif und zu würrlichen Hostilitäten kommen, und von deren ungewissen Ausgang die Sicherheit E. K. M. Lande gänzlich abhängen würde...“

3. MAPY HANNOVERSKA A JEHO OKOLÍ

Mapa Hannoveraska v rozsahu z roku 1760²⁷¹

²⁷¹ Originál převzat z: DANN, Uriel, *Hanover and Great Britain 1740-1760*, Leicester 1991.

Mapa Hannoverska a sousedních oblastí v roce 1789²⁷²

²⁷² Převzato z: <http://www.hoekmann.de/deutschland/niedersachsenord.htm> [cit. 1. 10. 2016].

Územní rozsah Hannoverska v roce 1789 a v roce 1814²⁷³

²⁷³ Přejato z: https://en.wikipedia.org/wiki/Kingdom_of_Hanover#/media/File:KrkHannover.png [cit. 1. 10. 2016], https://de.wikipedia.org/wiki/Kurf%C3%BCrstentum_Braunschweig-L%C3%BCneburg#/media/File:Kft_B-L_1789.png [cit. 1. 10. 2016].

4. MÍROVÁ SMLOUVA MEZI HANNOVERSKEM A PRUSKEM Z ROKU 1814

Mírová smlouva mezi Pruskem a Hannoversem²⁷⁴

Treaty between Prussia and Hanover. Signed at Vienna, 2dth May, 181-5.

[This Treaty formed Annex VI to the Vienna Congress Treaty of 9th June, 1815 (No. 27).]

Aet. Table.

Preamble:

1. Cessions made by Prussia to Hanover.
2. Renunciation by Prussia of the Chapter of St. Peter.
3. Cessions by Hesse-Cassel to Hanover. Indemnities by Prussia.
4. Cessions by Hanover to Prussia of part of Duchy of Lauenburg.
5. Navigation of the Ems and Port of Hmbden .
6. Military Roads.
7. Return of Military to their Homes. Pensions.
8. Title Deeds, Documents, Plans, &c, of ceded Districts.
9. Responsibility of new Possessor of Countries ceded for all Debts.
10. Disposal of Meppen and Rheina-Woiheck. Settlement of Frontier of Looz-Corswaren. Relations of Bentheim towards Hanover.
11. Exchange of Territory between Prussia and Brunswick.
12. Cession to be made to Oldenburg by Hanover.
13. Ratifications.

(Translation as laid before Parliament.*)

In the Name of the Most Holy and Undivided Trinity.

His Majesty the King' of Prussia, and His Majesty the King of the United Kingdom of Great Britain and Ireland, King of Hanover, desiring to comprise in a particular Treaty the dispositions contained in the Protocols signed the 13th and 21st of February, 1815, of the Committee of Plenipotentiaries of England, Austria, Russia, Prussia, and France, in order to carry into effect the stipulations of the Treaty concluded at Reichenbach on the 14th June, 1813, and to fulfil the territorial arrangements consequent upon the engagement therein

²⁷⁴ Převzato v původním znění z: HERTSLED, Edward, *The Map of Europe by Treaty Showing the Various Political and Territorial Changes which have taken place since the General Peace of 1814. Vol. 1*, London 1875, s. 173-178

contained on the part of His Prussian Majesty, the two Sovereigns have named Plenipotentiaries to concert, agree upon, and sign, whatever relates to this subject, viz. : His Majesty the King of Prussia, the Prince Hardenberg, his Chancellor of State, his First Plenipotentiary at the Congress, &c.:

And the Sieur Charles William Baron de Humboldt, His said Majesty's .Minister of State, his Chamberlain, Envoy Extraordinary and Minister Plenipotentiary to His Imperial and Rojal Apostolic Majesty ; his second Plenipotentiary at the Congress of Vienna, &c.

And His Majesty the King of the United Kingdom of Great Britain and Ireland, King of Hanover, the Sieur Ernest Frederic Herbert, Count Minister, Hereditary Grand Marshal of the Kingdom; his Minister of State and of the Cabinet, and his Minister Plenipotentiary at the Congress of Vienna, &c. And the Sieur Ernest Christian George Augustus, Count de Hardenberg; his Minister of State and of the Cabinet, his Envoy Extraordinary and Minister Plenipotentiary at the Congress of Vienna, &c;

who, after having exchanged their Full Powers, found in good and proper form, have agreed to the following Articles :

Cessions made by Prussia to Hanover.

Akt. I. (Embodied in Vienna Congress Treaty (No. 27) as Art. XXVII.)

Renunciation by Prussia of the Chapter of St. Peter.

Art. II. (Embodied in Vienna Congress Treaty (No. 27) as Art. XXVIII.)

Cession by Hesse-Cassel to Hanover. Indemnities by Prussia.

Art. III. His Majesty the King of Prussia engages, in consideration of certain indemnities to be taken out of the mass of the countries secured to him by the arrangements of the Congress of Vienna, to induce:

1. His Royal Highness the Elector of Hesse to cede to His Majesty the King of the United Kingdom of Great Britain and Ireland, King of Hanover, to be possessed by him and his successors, in full sovereignty and property, the three bailiwicks of Uechte, Frendenberg, and Aubourg, otherwise called Wagenfeld, with the districts and territories dependent thereon, as well as that part which His Royal Highness possesses of the County of Schaumburg and the Lordships of Plessen and Neuengleichen.

2. His Serene Highness the Landgrave of Hesse Rothenburg to renounce for ever the rights which he possesses in the said Lordship of Plessen, in order that these rights may be transferred to His Britannic Majesty, King of Hanover. As the cession on the part of His Royal Highness the Elector of Hesse and the renunciation of the Landgrave of Hesse

Rothenburg, above mentioned, have not been obtained within the three months prescribed by Article XL of the Protocol of the 13th of February, 1815; and as the reciprocal cessions ought to have been effected pursuant to that Article, with the reservation, that whilst Prussia continued in possession of the territory destined as a compensation to the Elector of Hesse and the Landgrave of Rothenburg, Hanover should retain, on her part, that portion of the Duchy of Lauenburg which has been made over to His Prussian Majesty, in virtue of Article IV; this arrangement shall continue in force until Hanover shall have actually acquired the cessions and renunciations on the part of Hesse, and until the Governments of Prussia and Hanover shall have agreed upon indemnities to be given to the latter for the diminution which would result from the loss of the territories comprised in the said cession and renunciation, indemnities which shall be provided out of the Eichsfeld, and of the Prussian part of the County of Hohenstein.

His Prussian Majesty and His Royal Highness the Prince Regent of Great Britain and Hanover, having already consented to the other cessions to be made in virtue of the stipulations contained in the Protocol of the 13th February, 1815, the two High Contracting Parties will give the necessary orders that these cessions may be completed in 8 weeks from the date of the signature of the present Treaty.

Cessions made by Hanover to Prussia.

Art. IV. (Embodied in Vienna Congress Treaty (No. 27) as Art, XXIX.)

Navigation of the Ems, and Port of Embden.

Art. V. (Embodied in Vienna Congress Treaty (No. 27) as Art. XXX.)

Military Roads.

Art. VI. (Embodied in Vienna Congress Treaty (No. 27) as Art, XXXI.)

Return of Military to their Homes. Pensions.

Art. VII. The military, in the active service of the two High Contracting Powers, natives of the countries ceded by one Power to the other in virtue of the present Convention, shall be sent home in one year from the exchange of the ratifications of the present Convention. Officers of every rank may have the option of continuing in the service to which they are at present attached. The pensions allowed to different ranks of military shall continue to be paid by the Powers who have granted them.

Title Deeds, Documents, Plans, &c., of Ceded Districts.

Art. VIII. The High Contracting Parties reciprocally engage to restore to each other the Title-Deeds of Crown lands, and the documents and papers which relate to provinces and districts mutually ceded, within two months from the day of the restitution of each of the said

provinces or districts. The same rule shall be observed with respect to the plans and maps of the towns and countries above mentioned.

Responsibility of new Possessor of Countries Ceded for all Debts.

Art. IX. In all the countries ceded or exchanged in pursuance of the present Convention, the new possessor shall be responsible for all the debts, specially mortgaged upon the said countries, as well as for those contracted for the expenses incurred in the actual improvement of these countries. The debts constitutionally contracted in the name of the country, particularly those in the Duchy of Lauenburg since 1798 ; for the expenses of forming the line of frontier, and those occasioned by the occupation of the French ; shall be acknowledged as debts of the country, and the mode of effecting the speedy and punctual reimbursement of the capital and interest shall be settled with the concurrence of the provincial States.

Disposal of Meppen and Rheina-Wolbeck. Settlement of Frontier of Looz-Corsivaren.

Relations of Bentheim towards Hanover.

Art. X. The bailiwick of Meppen, belonging to the Duke of Aremberg, as well as the part of Rheina-Wolbeck which belongs to the Duke of Looz-Corswaren, which are now provisionally occupied by the Hanoverian Government, shall be placed in the situation, with respect to the kingdom of Hanover, which the Federative Constitution of Germany shall settle for the mediatised territories.

The Prussian and Hanoverian Governments having nevertheless reserved to themselves, by Article XLIH of the said Protocol of the 13th of February, to agree hereafter, if necessary upon the fixing of another line of frontier with regard to the country belonging to the Duke of Looz-Corswaren; the said Governments will instruct the Commission, which they may name for settling the limits of that part of the County of Lingen ceded to Hanover, to deliberate thereupon, and to adjust definitively the frontiers of that part of the country belonging to the Duke of Looz-Corswaren, which, as aforesaid, is to be possessed by the Hanoverian Government.

The relations between the Hanoverian Government and the County of Bentheim, shall remain as settled by the Mortgage Treaties existing between His Britannic Majesty and Count Bentheim; and when the rights derived by Treaty shall have expired, the relations of the County of Bentheim towards the kingdom of Hanover shall be such as the Federative Constitution of Germany shall determine for the mediatised territories.

Exchange of Territory betiveen Prussia and Brunswick.

Art. XL His Majesty the King of Prussia, desiring to make certain exchanges of territory with His Serene Highness the Duke of Brunswick, for the consolidation of their respective

territories : His Majesty the King of the United Kingdom of Great Britain and Ireland, King of Hanover, engages to use his best endeavours in inducing His Serene Highness to consent to these arrangements; and, to facilitate the same, he consents beforehand to any cessions of territory which the two Parties may agree upon. The present Article refers particularly to Calvoerde and Walkenried, without being absolutely restricted to these two places.

Cession to be made to Oldenburg by Hanover.

Art. XII. His Britannic Majesty, King of Hanover, with a view to acceding to His Prussian Majesty's wish, that a suitable accession of territory should be provided for His Serene Highness the Duke of Oldenburg, promises to cede to him a district containing" a population of 5,000 inhabitants.

Ratifications.

Art. XIII. The present Treaty shall be ratified, and the Ratifications exchanged within four weeks, or sooner, if possible.

In faith of which the respective Plenipotentiaries have signed it, and have affixed thereunto the Seal of their Arms.

Done at Vienna, the 29th May, 1815.

(L.S.) LE PRINCE DE HARDENBERG.

(L.S.) LE BARON DE HUMBOLDT.

(L.S.) LE COMTE MUNSTER.

(L.S.) LE COMTE HARDENBERG.